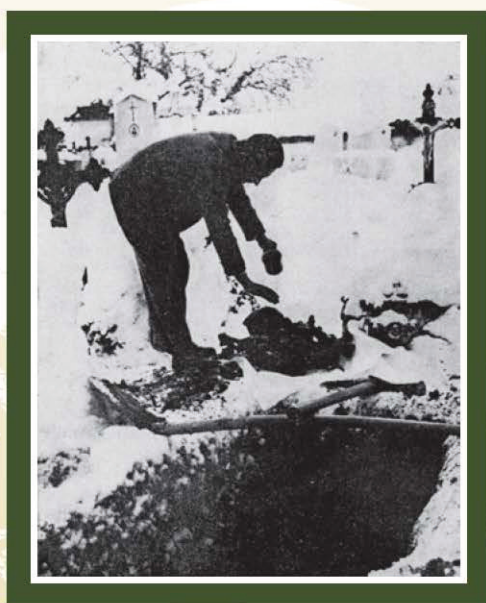

NATAŠA GLIHA KOMAC

LJUDSKA RELIGIOZNOST V
KANALSKI DOLINI
O UMITI IN V PRT
ZAVITI LOBANJI

STUDIA MYTHOLOGICA SLAVICA
SUPPLEMENTA
SUPPLEMENTUM 9

COMUNITÀ MONTANA DEL GEMONESE,
CANAL DEL FERRO E VALCANALE

Zbirka / Series **STUDIA MYTHOLOGICA SLAVICA – SUPPLEMENTA**
Supplementum 9

Uredniki zbirke / Editors of the Series Monika Kropej, Andrej Pleterski, Vlado Nartnik

Jezikovni pregled / Proofreading Jožica Narat

Nataša Gliha Komac **LJUDSKA RELIGIOZNOST V KANALSKI DOLINI:**
O UMITI IN V PRT ZAVITI LOBANJI

Recenzentki / Reviewed by Monika Kropej, Karmen Kenda-Jež

Kartografija / Maps Rok Ciglič, Andrej Bandelj

Oblikovanje / Graphic art and design JJK design

Izdali / Issued by Slovensko kulturno središče Planika Kanalska dolina /
Centro Culturale Sloveno Stella Alpina Val Canale /
Slovene Cultural Centre Planika
Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI) /
Istituto sloveno di ricerche (SLORI) /
Slovene research institute (SLORI)
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU /
Institut of Slovene Ethnology at ZRC SAZU
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU /
Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language at ZRC SAZU

Knjiga je izšla pod pokroviteljstvom Gorske skupnosti za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino /
Comunità Montana del Gemonese, Canal del Ferro e Val Canale.

The book was published by support of the Mountain Community Gemonese, Canal del Ferro and
Val Canale / Comunità montana del Gemonese, Canal del Ferro e Val Canale.

Založila / Published by Založba ZRC SAZU

Glavni urednik / Editor-in-Chief Aleš Pogačnik

Tisk / Printed by Tiskarna Medium d. o. o., Žirovnica

Naklada / Imprint 600

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstveno-raziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

The text was created using the input system ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), developed by Peter Weiss at the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana (<http://www.zrc-sazu.si>).

Studia Mythologica Slavica

Spletna stran / Webpage: <http://sms.zrc-sazu.si>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

39(450.365)Kanalska dolina)
398.3/.4(450.365)Kanalska dolina)

GLIHA Komac, Nataša
Ljudska religioznost v Kanalski dolini : o umiti in v prt zaviti lobanji / Nataša Gliha Komac ; [kartografija Rok Ciglič, Andrej Bandelj]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2014. - (Zbirka Studia mythologica Slavica. Supplementa, ISSN 1581-9744 ; suppl. 9)

ISBN 978-961-254-709-7

274524672

NATAŠA GLIHA KOMAC

**LJUDSKA RELIGIOZNOST V KANALSKI DOLINI
O UMITI IN V PRT ZAVITI LOBANJI**

LJUBLJANA 2014

VSEBINSKO KAZALO

Predgovor.....	9
Zahvala.....	10
1 SPREMNA BESEDA	11
2 O KANALSKI DOLINI.....	13
2.1 Slovenska jezikovna skupnost skozi čas	15
2.1.1 Poučevanje slovenskega jezika kot ohranjanje identifikacijske prvine dolinske stvarnosti.....	19
2.1.2 Jezikovna znanja, prakse in rabe slovensko govorečih	26
2.2 Vasi, v katerih živi slovenska jezikovna skupnost	30
2.2.1 Žabnice	31
2.2.2 Ukve	34
2.2.3 Ovčja vas	35
3 PRAZNIČNO LETO SLOVENCEV V KANALSKI DOLINI.....	39
3.1 Pustne norčije.....	40
3.1.1 Ta mali pust.....	40
3.1.2 Pokopavanje pusta.....	40
3.2 Velikonočni čas.....	41
3.2.1 Cvetna nedelja	41
3.2.2 Veliki teden.....	42
3.2.2.1 Veliki četrtek.....	42
3.2.2.2 Veliki petek	44
3.2.2.3 Velika sobota.....	45
3.2.2.4 Veliki ponedeljek.....	45
3.2.3 Pasijonska procesija v Žabnicah	47
3.3 Procesije	47
3.4 Fantovski praznik – postavljanje <i>maje</i> ‘mlaja’ v Žabnicah	49
3.5 Florijanovo (4. maj)	50
3.6 <i>Kri̋s</i> ‘kresovanje – šentjanževo – ivanje’ (23. junij).....	50

3.7 Gnanje živine v planino.....	51
3.8 Vsi sveti (1. november)	51
3.8.1 Verne duše (2. november)	52
3.9 Žegnanja – dnevi <i>patronov</i> ‘vaških zavetnikov’	52
3.9.1 Žegnanje v Žabnicah.....	53
3.9.2 Žegnanje v Ukvah	55
3.10 Romanje na Višarje	56
3.11 Sv. Miklavž (5., 6. december).....	57
3.12 <i>Kaledwanje</i> ‘koledovanje’	58
3.12.1 Sv. Janez Evangelist (27. december).....	60
3.12.2 <i>Pametiva</i> ‘nedolžni otroci’ – <i>šapanje</i> (28. december).....	61
3.12.3 Novo leto	61
3.12.4 Pehtrin večer (5. januar).....	62
3.12.5 Trikraljevski koledniki (6. januar)	63
4 SLOVO OD POKOJNIKA	67
5 O UMITI IN V PRT ZAVITI LOBANJI.....	73
5.1 Opis gradiva	73
5.2 Obredno umivanje in zavijanje lobanje v prt.....	76
5.3 Etnološke interpretacije.....	85
5.4 Stališča Rimskokatoliške cerkve do ljudske religioznosti ob pogrebu.....	87
5.5 Nastavki za sociološko interpretacijo	89
5.5.1 O ljudski religioznosti	89
5.5.2 Sociologija obreda.....	91
6 SKLEP.....	97
7 LITERATURA	99
8 VIRI	103
9 STVARNO IN IMENSKO KAZALO.....	105
10 SUMMARY	109

KAZALO SLIK

Slika 1: Mejnost Kanalske doline.....	14
Slika 2: Spomenik Juriju Prešernu, bratu slovenskega pesnika Franceta Prešerna, na pročelju vaške cerkve sv. Trojice v Ovčji vasi	16
Slika 3: Sledovi rimskih časov v Žabnicah.....	32
Slika 4: Cerkvi sv. Doroteje in sv. Egidija v Žabnicah	33
Slika 5: Slovenski napisi v cerkvi sv. Egidija v Žabnicah.....	33
Slika 6: Slovesnost ob obnovi zvonika farne cerkve sv. Filipa in Jakoba 31. avgusta 2008 v Ukvah.....	35
Slika 7: Ovčja vas, od koder je bil doma gorski vodnik Juliusa Kugyja Anton Oitzinger, kateremu je Kugy posvetil monografijo <i>Anton Oitzinger, ein Bergführerleben</i> (1935) / <i>Anton Ojcinger: življenje gorskega vodnika</i> (1977)...	37
Slika 8: Deklica z okrašenim <i>prajtljem</i>	41
Slika 9: Ukovski fantiči z <i>rogami</i> 'ragljami' in <i>poklcam</i> oz. <i>vrklcam</i> v osem- desetih letih 20. stoletja	43
Slika 10: <i>Rogla</i> 'raglja'	43
Slika 11: Božja groba v Ovčji vasi in Ukvah	44
Slika 12: Košara z velikonočnimi dobrotami	46
Slika 13: Velikonočne jedi na veliko soboto popoldne pred oltarjem čakajo na blagoslov	46
Slika 14: Procesija po Žabnicah na binkošno nedeljo v letih po drugi svetovni vojni.....	48
Slika 15: Postavljanje <i>maje</i> v Žabnicah.....	49
Slika 16: Marijino svetišče na Višarjah – romarsko središče treh dežel.....	56
Slika 17: Sv. Miklavž in <i>krampus</i>	58
Slika 18: <i>Brina</i>	60
Slika 19: Sv. trije kralji z angelom na obhodu po Žabnicah.....	65
Slika 20: Razširjenost obrednega umivanja in zavijanja lobanje ob prekopu med Slovenci	74
Slika 21: Fotografija moškega, ki poliva lobanjo z vodo in jo umiva (Bilčovs, 27. december 1962)	77

PREDGOVOR

Monografija *Ljudska religioznost v Kanalski dolini: O umiti in v prt zaviti lobanji* je razširjena in predelana diplomska naloga *Ljudska religioznost v Kanalski dolini: Primer »umite in v prt zavite lobanje«*, ki je nastala leta 1998 pod mentorstvom prof. dr. Marka Kerševana. Življenje in študijska zanimanja so me po končanem študiju speljala na drugo raziskovalno pot in delo je po zagovoru za poldrugo desetletje obležalo na domači knjižni polici. Želja, da bi se ponovno lotila problematike in dopolnila izsledke prvotne raziskave, je zaživela pred dobrima dvema letoma, ko se je pojavila možnost za nadaljevanje terenskega dela.

Delo prinaša oris življenja slovenske jezikovne skupnosti v treh vaseh Kanalske doline skozi praznično leto, pri čemer je posebej izpostavljeno še v poznih devetdesetih letih 20. stoletja živo obredno umivanje in zavijanje lobanje v prt.

Opis obreda, o katerega razširjenosti med Slovenci so v preteklosti pisali že Gasparini (1952), Matičetov (1955) in Maister (1975), prinaša podatke o eni izmed tvornih prvin identitete slovenske jezikovne skupnosti v Kanalski dolini. Tabuiziranost in posvečenost teme izkazujejo tudi jezikovne posebnosti v zbranem gradivu; informatorji npr. obreda nikoli ne poimenujejo, ampak v pripovedih dosledno uporabljajo samo kazalni zaimsek *to*. Izvajanje obreda povezujejo zgolj s slovensko jezikovno skupnostjo, ekskluzivnost obreda pa izpričuje izjemna nedostopnost informacij.

Monografija je zgodba o življenju slovenske jezikovne skupnosti na skrajnem severozahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja. Razkriva vezi z drugimi pripadniki slovensko govoreče skupnosti, nekoč združene na ozemlju krške škofije, pa tudi širše. Obredno umivanje in zavijanje lobanje zadnjega pred časom pokopanega pokojnika kot t. i. drugi, ponovni pokop lahko namreč zasledimo tudi v drugih delih slovanskega sveta in drugod po svetu (Schneeweis 1935; Gasparini 1955; Maister 1975; Tolstaja 1999).

ZAHVALA

Iskrena hvala vsem, ki ste me spodbujali in na kakršenkoli način prispevali k objavi monografije, še posebej: informatorjem, ki so mi zaupali dragocene podatke in preverjali zanesljivost že zbranega gradiva, predvsem Rosalii Zelloth in Marii Moschitz, ki sta v zadnjih dveh letih potrpežljivo odgovarjali na številna vprašanja; Slovenskemu kulturnemu središču Planika Kanalska dolina (SKS Planika), zlasti njegovemu dolgoletnemu predsedniku Rudiju Bartalothu, ki že več kot dobro desetletje podpira moje pedagoško in raziskovalno delo ter me je spodbudil k objavi in kljub številnim preprekam vztrajal pri njej; Lari Magri iz Etnografskega muzeja v Beneški palači v Naborjetu, ki je prijazno priskočila na pomoč z manjkajočimi podatki in fotografijami; soizdajateljem: Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, na katerem sem zaposlena, in njegovemu predstojniku prof. dr. Marku Snoju, ki je z vsem zaupanjem podprl moja številna raziskovalna zanimanja; Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU, ki je delo prijazno sprejel v svojo zbirko, in urednici dr. Moniki Kropej za zaupanje, spodbude in podporo pri pripravi izdaje; Slovenskemu raziskovalnemu inštitutu v Italiji in Gorski skupnosti za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino, ki moje delo spremljata že več kot dobro desetletje in sta izid monografije finančno podprla; založbi ZRC SAZU, ki je delo vzela pod svoje okrilje; recenzentkama dr. Karmen Kenda-Jež in dr. Moniki Kropej, ki sta z natančnim branjem, s spodbudno kritiko in konstruktivnimi predlogi, prva tudi s preverjanjem poknjizenih zapisov in poenostavljenimi fonetičnimi zapisi gradiva, pomagali pri nastanku vsebinsko bogatega, podatkovno korektnega in berljivega besedila; ter dr. Jožici Narat, ki je s skrbnim jezikovnim pregledom in iskrivo mislijo pronicljivo prepoznala korak, ki je zašel na stranpot, in ga hitro usmerila nazaj v funkcijsko stvarnost besedila.

Nataša Gliha Komac

V Ljubljani, junija 2014

1 SPREMNA BESEDA

O ljudski religioznosti na območju Kanalske doline, na tromeji med Italijo, Avstrijo in Slovenijo, kjer že stoletja sobivajo nemška, slovenska, italijanska in furlanska jezikovna skupnost,¹ je zbranega veliko gradiva (npr. tematska razstava v etnografskem muzeju v Naborjetu, pregledna, z ilustracijami opremljena monografija R. Domeniga *Religiosità popolare in Valcanale / Volkstümliche Religiosität im Kanaltal* (2005)), kar kaže na pomembnost in vpetost prazničnega oz. priložnostnega leta v vsakdanje življenje lokalne skupnosti.

Monografija *Ljudska religioznost v Kanalski dolini: O umiti in v prt zaviti lobanji* najprej prinaša kratek geografski in zgodovinski opis Kanalske doline s poudarkom na življenju in organiziranosti slovenske jezikovne skupnosti ter prikazom zgodovine poučevanja slovenskega jezika kot identifikacijske prvine tamkajšnje slovenske jezikovne skupnosti. Posebej so predstavljena naselja Ukve, Žabnice in Ovčja vas, v katerih je bilo zabeleženo obredno umivanje in zavijanje lobanje. To so tudi naselja z некоč najštevilnejšim domačinskim slovensko govorečim prebivalstvom.

Sledi predstavitev lokalnega prazničnega leta skozi perspektivo (še vedno) aktualnega obredja, šeg² in navad. V udejanjanju različnih (ljudskih) religioznih praks domačinskega prebivalstva so prepoznane identifikacijske prvine slovenske jezikovne skupnosti. Predstavljeno je obredje (z izbranimi molitvenimi obrazci), kakor so ga kot sestavni del svojega življenja opisali slovensko govoreči informatorji – vsi »indigeni« (Minnich 1993: 98), avtohtoni prebivalci Kanalske doline –, in ki je bilo s stališča stroke (npr. Kuret 1989) označeno kot značilno za širšo slovensko skupnost.

¹ Jezikovne skupnosti so družbene skupnosti, ki se razlikujejo glede na rabo različnih zvrsti in podzvrsti istega jezika; opredeljuje jih jezik, ki ga govorijo njihovi pripadniki (prim. Komac 2002: 17, Gliha Komac 2011: 26).

² Razumevanje šege povzemamo po *Slovenskem etnološkem leksikonu* (2004: 600), in sicer kot *podedovano ali prevzeto, družbeno priznано, obvezujoče dejanje posameznika ali skupnosti ob določenih priložnostih, z namenom, da se vzdigne nad vsakdanjost. Obliko šeg določajo prvine, ki simbolno izražajo prvotno čarno vsebino in namen [...]. Ko se simbolna vsebina izgubi, pozabi ali jo drugače razumejo, se ohrani le v določenem času in okoliščinah kot navada. [...] Po priložnosti se šege delijo na šege življenjskega kroga, letne šege (praznično leto) in delovne šege. Življenjske ali družinske šege spremljajo dogodke v družini in človekovem življenju (rojstvo, poroka, smrt, jubileji, godovi); letne šege spremljajo pomembne dneve v menjavi letnih časov, povezujejo se s predkrščanskimi in krščanskimi verovanji; delovne šege spremljajo gospodarsko življenje in delo sploh. Zaradi šeg vsi takšni dnevi in dogodki postanejo prazniki.*

Na podlagi že opravljenih etnografskih raziskav (Matičeton 1955: 231–254; Maister 1975: 238–247) in podatkov, pridobljenih z vodenimi pogovori z domačini iz Ukev, Ovčje vasi in Žabnic, je nato primerjalno predstavljen obred umivanja in zavijanja lobanje zadnjega že pokopanega pokojnika v prt.

Monografijo sklenejo etnološka interpretacija obrednega umivanja in zavijanja lobanje v prt, interpretacija ljudske religioznosti s stališča Rimskokatoliške cerkve in razmislek o možni sociološki interpretaciji »umite in v prt zavite lobanje«.

V delu je posebej izpostavljeno obredno umivanje in zavijanje lobanje v prt, kot se je ohranilo v spominih lokalnega prebivalstva. Kot pravi že Matičeton (1955: 231), gre za »posebno navado ob prekopavanju med Slovenci: da lobanjo umijejo, jo zavijejo v prt in položijo spet v grob k novemu mrliču«. Zapisi o prisotnosti tovrstnega obrednega umivanja na Hrvaškem, v Srbiji in Makedoniji izpričujejo vezanost obredja na južnoslovanski prostor, razprave o t. i. drugem pokopu pa tudi z drugimi deli sveta (Schneeweis 1935; Gasparini 1955; Matičeton 1955; Maister 1975).

Terenska raziskava leta 1997 in preverba gradiva leta 2013 sta potrdili, da je bil obred na območju Kanalske doline ohranjen vse do konca dvajsetega stoletja. Ključna informatorja izhodiščne raziskave, oba udeleženca obreda v svoji vasi, sta bila domačina iz Ukev oz. Ovčje vasi. S preverbo gradiva leta 2013 so z besedami informatorke iz Žabnic potrjeni zapisi Gasparinija (Matičeton 1955: 232), da se je obred izvajal tudi v Žabnicah: *Ja, ker moja sestrična je rekla, da se spomni, da so umili. Ona se spomni, je bila tam, ko so umili. In tudi moj bratranec ... tudi on se spomni in ve, da so to umili tudi tukaj v Žabnicah.*³

Ekskluzivnost poznavanja in opravljanja tovrstnih obrednih praks kaže, da gre za pomembno identifikacijsko (in povezovalno) prvino lokalne slovenske skupnosti, saj si le kot prepoznani pripadnik dolinske⁴ slovenske domačinske skupnosti deležen vseh njenih znanj, védenja in praks. Tako je npr. informator iz Ovčje vasi (Komac 1998: 46, 50) povedal, da so *Taljani za obredno umivanje morali plačat*.

³ Gradivo iz pogovorov, opravljenih na terenu, je zapisano ležeče.

⁴ Pridevnik dolinski je v monografiji vedno uporabljen v povezavi s Kanalsko dolino.

2 O KANALSKI DOLINI

V geografskem smislu gre za »ozko dolino z razpršeno poselitvijo slovenskega prebivalstva po vsej dolini ter okoliškem hribovju z jedrom poselitve na območju vasi Ukve, Žabnice in Ovčja vas« (Klemenčič 1996: 60) na italijansko-slovensko-avstrijski tromeji na stičišču Karnijskih in Julijskih Alp. Od leta 1919, ko je bila priključena k tedanji kraljevini Italiji, je dolina del italijanske države.

Kanalska dolina (it. Valcanale / nem. Kanalthal / furl. Valcjanal) sega od avstrijske državne meje pri Vratih (nem. Thörl) do slovenske meje pri Ratečah ter od Predela (it. Passo del Predil / nem. Predil / furl. Predil) do Tablje (it. Pontebba / nem. Pontafel / furl. Pontebe). Poleg Tablje, kraja na meji med slovanskim in germanskim svetom, je nekoč obsegala danes avstrijsko koroško vas Vrata. Zgodovinsko je bila vse do leta 1919 del dežele Koroške. Po prvi svetovni vojni je Kanalski dolini pripadla še Bela Peč (it. Fusine in Val Romana / nem. Weissenfels), ki je do takrat spadala k deželi Kranjski.

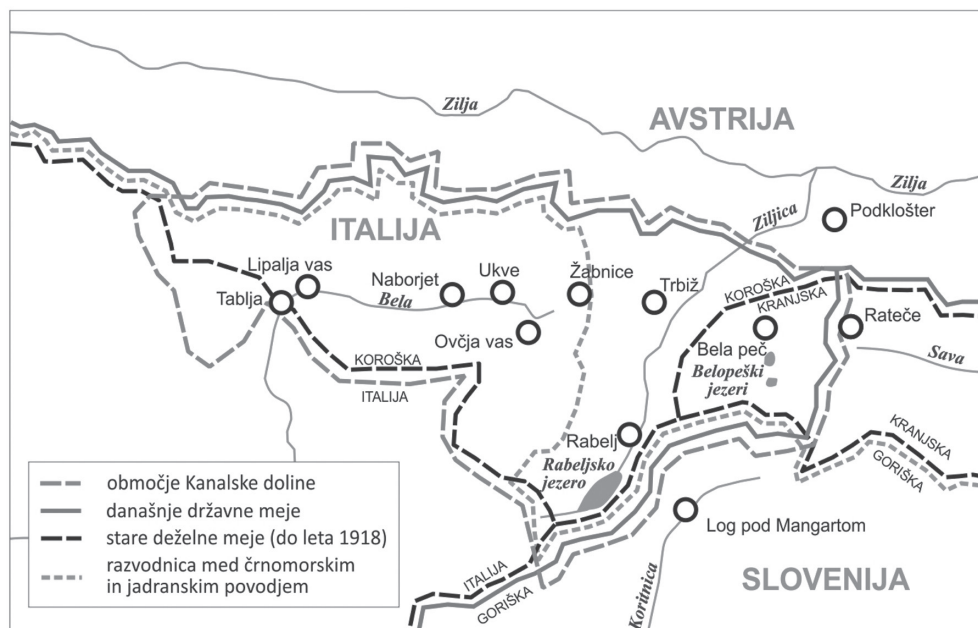
Po potoku Bela (it. Fella) poteka tudi razvodje med Jadranskim in Črnim morjem.

V Kanalski dolini so vasi in zaselki: Bela Peč, Višarje (it. Monte Lussari / nem. Luschari / Luschariberg / furl. Mon Sante di Lussari), Kokova (it. Coccau / nem. Goggau), Rabelj (it. Cave del Predil / nem. Raibl / furl. Rabil, Raibl), Trbiž (it. Tarvisio / nem. Tarvis / furl. Tarvis), Žabnice (it. Camporosso in Valcanale / nem. Seifnitz / furl. Cjampros), Ovčja vas (it. Valbruna in Valromana / nem. Wolfsbach), Ukve (it. Ugovizza / nem. Uggowitz / furl. Ugovitse), Naborjet (it. Malborghetto / nem. Malborgeth / furl. Malburghet, Malborghet), Lužnice (it. Bagni di Lusnizza / nem. Lusnitz / furl. Lusnits), Lipalja vas (it. Laglesie San Leopoldo / nem. Leopoldskirchen / furl. Laglesie) in Tablja.

Steinicke (1984; v: Stranj 1999, 106) je za leto 1983 ocenil (merilo je bila narodnostna pripadnost), da je v dolini živel 8886 prebivalcev, od tega 895 Slovencev (10,1 %), 7236 Italijanov (81,4 %) in 755 (8,5 %) Nemcev (prim. Klemenčič 1995: 68, v: Komac 2002: 31; Gliha Komac 2011: 73). 31. decembra 2005 je bilo v Kanalski dolini 6033 prebivalcev, in sicer 5001 v občini Trbiž in 1032 v občini Naborjet - Ovčja vas (100 v Lužnicah, 205 v Ovčji vasi, 354 v Ukvah, 337 v Naborjetu in 36 v Šenkatriji).⁵ Slabih deset let pozneje, 30. aprila 2014, je število prebivajočih v Kanalski dolini še

⁵ Podatki so bili pridobljeni 16. junija 2006 na pristojnih matičnih uradih na Trbižu in v Naborjetu.

Slika 1: Mejnost Kanalske doline

Vir: A. Bandelj, P. Pipan 2014. *Videmsko*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 145.

upadlo; v Kanalski dolini živi 5442 prebivalcev, od tega 4486 v občini Trbiž, 956 pa v občini Naborjet - Ovčja vas.⁶

Na geografsko prehodnem območju, kjer je že v časih rimskega imperija tekla pomembna cestna povezava med Oglejem (Aquileio) in Virunumom, glavnim mestom province Norik, in kjer se še danes križajo cestne in železniške poti med Benetkami, Trstom in Dunajem, so se v zgodovini menjavale politične, cerkvene, gospodarske in šolske oblasti, ki so krojile podobo dolinskega življenja ter oblikovale jezikovne prakse, znanja in stališča dolinskega prebivalstva.

Svoj upravno-politični pečat so pustili bamberski škofje (1006–1759), cerkveno-upravno je dolino že od prvih naselitev dalje zaznamoval oglejski patriarhat (811–1751), pozneje pa zapovrstna pripadnost krški, videmski in goriški škofiji ter zelo kratko obdobje tudi ljubljanski nadškofiji (prim. Dolhar 1999: 15). Organiziranost območja po rimskokatoliških župnijah Kanalsko dolino še vedno določa in povezuje s širšim socialnim in kulturnim univerzumom (prim. Minnich 1993: 105–106).

⁶ Podatki so bili pridobljeni 4. junija 2014 na pristojnih matičnih uradih na Trbižu in v Naborjetu.

2.1 SLOVENSKA JEZIKOVNA SKUPNOST SKOZI ČAS

Zgodovinski razvoj, geografska odmaknjenost, poveljna politika in pogosto nepoznavanje ter z njim povezano pomanjkanje zanimanja – gre za splet različnih jezikovnih in nejezikovnih dejavnikov,⁷ ki določajo preživetje lokalnih jezikovnih skupnosti oz. t. i. etnojezikovno vitalnost (Nečak Lük 1996, 136; prim. Gliha Komac 2011: 73)⁸ – so zaznamovali tudi lokalno stvarnost Kanalske doline, še posebej kar zadeva znanje in rabo slovenskega jezika.

Prvotno, večinsko kmečko prebivalstvo Kanalske doline, je bilo že od prvih naselitev od 6. stoletja dalje slovansko oz. slovensko govoreče. Pozneje priseljene, zlasti trgovske, politične in upravne elite, naseljene v mestu ter nekaterih večjih zaselkih in trgih (Trbiž, Rabelj, Naborjet, Tablja), so bile najprej nemško, pozneje pa tudi furlansko govoreče.⁹ Nasprotja med slojema so se odražala v posebni vlogi slovenskega izobraženstva, predvsem duhovščine. Ta je imela izreden vpliv na ekonomsko prikrajšano večino kmečkega prebivalstva; mogoče je reči, da so duhovščina, vernost in cerkvenost ob trdni vezanosti na ljudskokatoliško izročilo že od prvih poselitev dalje pomembno vplivali na pojmovanje in vsebino dolinskega slovenstva (prim. Venosi 1994: 187, 188).

Kot pravi Minnich (1983: 106), so zgodovinsko prisotnost slovenskega koda cerkvene oblasti dosledno priznavale, zato so uradno podpirale in ohranjale bogato ustno izročilo nabožnega petja in molitev (prim. Gariup 2005). Čeprav so se formalni obredi vse do Drugega vatikanskega koncila opravljali v latinščini, so verske dejavnosti z udeležbo vernikov, tudi pridige, potekale v slovenskem jeziku.

S slovensko govorečim kmečkim prebivalstvom poseljene vasi Žabnice, Lipalja vas, Ovčja vas, Ukve in del Bele Peči – od začetka 19. stoletja dalje tudi nekoč rudarsko naselje Rabelj (prim. Komac 2002: 31, 32; Gliha Komac 2011: 73) – so bile

⁷ Po Škiljanu (1988; prim. Komac 2002: 19) so jezikovni (sociolingvistični, geolingvistični in psiholingvistični) in nejezikovni (demografski, ekonomski, politični, kulturni, socialni in pravni) dejavniki ključni elementi jezikovne politike.

⁸ A. Nečak Lük (1996: 135) po Gilesu (1977) označuje etnojezikovno vitalnost kot »lastnost etnične (jezikovne) skupine [...], da se v medskupinskih razmerjih obnaša kot posebna in razvidna kolektivna celota [...]. Skupine s šibko vitalnostjo izgubljajo zmožnost razlikovanja od drugih skupin. Večja vitalnost predvidoma pomeni tudi večjo možnost za preživetje in razvoj skupnosti«.

⁹ To potrjuje tudi dokument, v katerem so prebivalci Trbiža leta 1399 prosili bamberskega škofa Alberta, da bi jim dovolil zgraditi na Trbižu cerkev, ker so v župnijski cerkvi sv. Egidija v Žabnicah verske obrede opravljali zgolj v slovenskem jeziku, ki ga oni niso razumeli, saj so med seboj govorili *gallicum idioma* (furlansko) (Vale 1943: 218, v: Dolhar 1999: 17).

Slika 2: Spomenik Juriju Prešernu, bratu slovenskega pesnika Franceta Prešerna, na pročelju vaške cerkve sv. Trojice v Ovčji vasi

Vir: R. Bartaloth, arhiv SKS Planika Kanalska dolina, Ukve.

skozi zgodovino »podrejene političnim in trgovskim elitam, socializiranim v druge matrne jezike« (Minnich 1993: 71). Zaradi odvisnosti od pripadnikov teh skupin so se domačini že stoletja poleg slovenščine učili vsaj še osnov nemščine in furlanščine, v zadnjem stoletju zlasti italijanščine.

Slovenska oz. najprej slovanska jezikovna skupnost v Kanalski dolini je bila že od prvih naselitev območja njegov tvorni element. V 20. stoletju je prišlo do velikih sprememb. Stoletja trajajoča povezanost s koroškim in avstrijskim svetom se je z državno razmejitevijo po prvi svetovni vojni pretrgala. V obeh svetovnih vojnah je prišlo do izgube velikega števila fantov in mož. V času fašizma oz. nacizma se je v letih 1939 in 1940 veliko prebivalcev izreklo za nemško narodnost (optiralo) in se izselilo (Gariup 1988). Mladi, ki so v času med obema vojnama odšli na delo v tujino, se niso več vrnili. Zaradi številnih furlansko in italijansko govorečih priseljencev so se razširili t. i. mešani zakoni, njive in polja so bili prodani doseljencem.¹⁰ Struktura prebivalstva se je temeljito spremenila.

Ob koncu 20. stoletja je bilo za starejše generacije slovensko govorečih domačinov značilno ničkolikokrat navajano in komentirano reklo: »Po srcu smo Korošci (neke vrste Staroavstrijci), govorimo po naše (slovensko narečje), živeti pa moramo v Italiji« (prim. Minnich 1988, 1993, 1998; Šumi 1996, 1998, 2000; Gliha Komac 2011: 75).

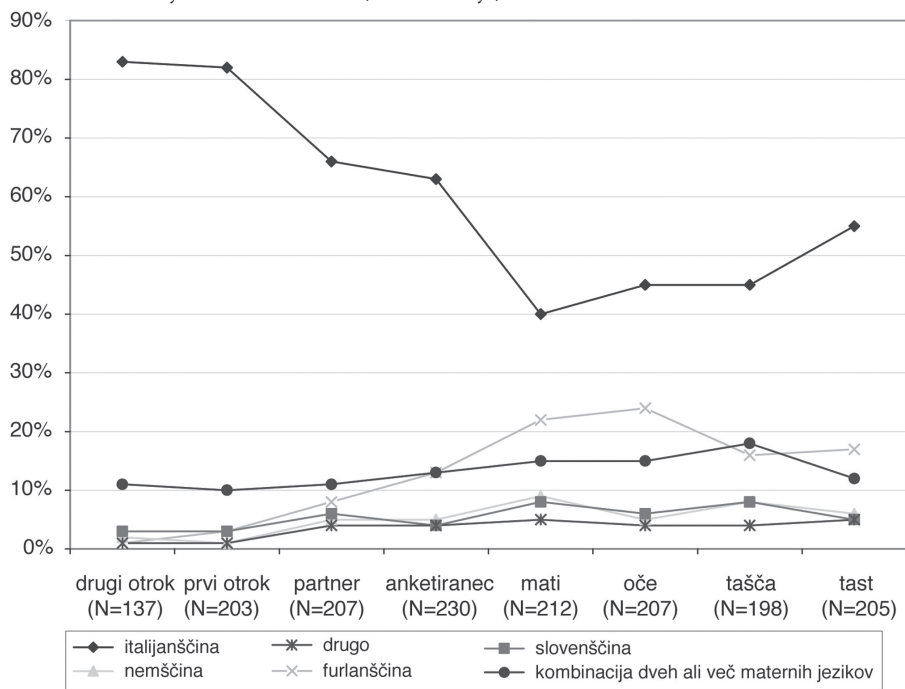
Tudi sicer Kanalska dolina kot del slovenskega etničnega ozemlja v Italiji predstavlja sorazmerno pozno odkrito območje (Venosi 1994: 188). Formalno-pravno je bila prisotnost slovenske jezikovne skupnosti na območju Kanalske doline priznana komaj leta 1999 z *Zakonom 482 o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin na ozemlju Republike Italije*, njene pravice pa so bile formalno zagotovljene leta 2001 z *Zakonom 38 o celostni zaščiti Slovencev v Italiji*.

Čeprav sta se struktura prebivalstva in znanje dolinskih jezikov (slovenščina, nemščina, furlanščina, italijanščina) skozi stoletja temeljito spremenila, še vedno lahko govorimo o jezikovno mešanem območju, na katerem sobivajo germanska, slovanska in romanska kultura oz. nemška, slovenska, italijanska in furlanska jezikovna skupnost. Raziskava N. Gliha Komac (2008: 81–210) o znanju in rabi dolinskih jezikov med starši in učitelji/vzgojitelji otrok, ki so v šolskem letu 2004/2005 obiskovali vrtce in prvih pet razredov osnovnih šol v Ukvah, Žabnicah, na Trbižu in v Beli Peči, tj. med najbolj aktivno dolinsko populacijo, kaže, da kot materni jezik

¹⁰ Po drugi svetovni vojni je bil do leta 1965 v veljavi zakon, po katerem so hiše in posestva, ki so jih zapustili optanti, smeli kupiti samo italijanski priseljenci (Šumi – Venosi 1995: 29, 30, in Venosi 1994: 189).

sicer prevladuje italijanščina, vendar je tudi pri novih generacijah še vedno prisotna slovenska materinščina (sama ali skupaj z drugimi jeziki; Gliha Komac 2011: 94).

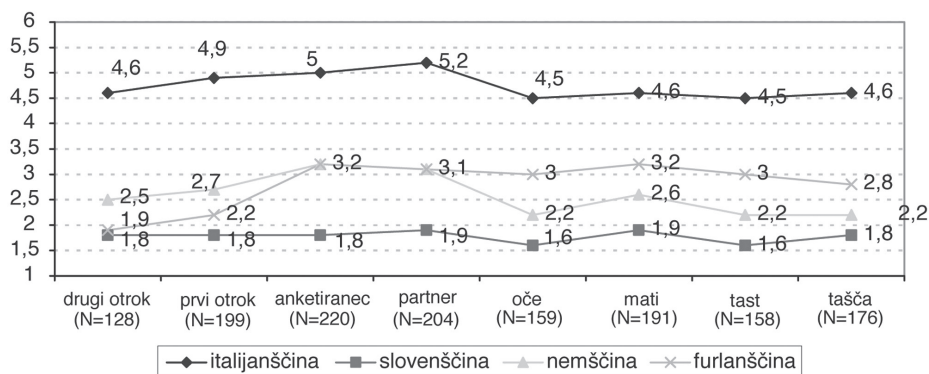
Graf 1: Materni jezik skozi rodove (kombinacije)

Vir: Gliha Komac 2011: 94.

Aktivna populacija je lastno jezikovno znanje in jezikovno znanje slovenščine svojih bližnjih na številčni lestvici od 1 do 6 ocenila relativno nizko, vendar ga je zaznala.

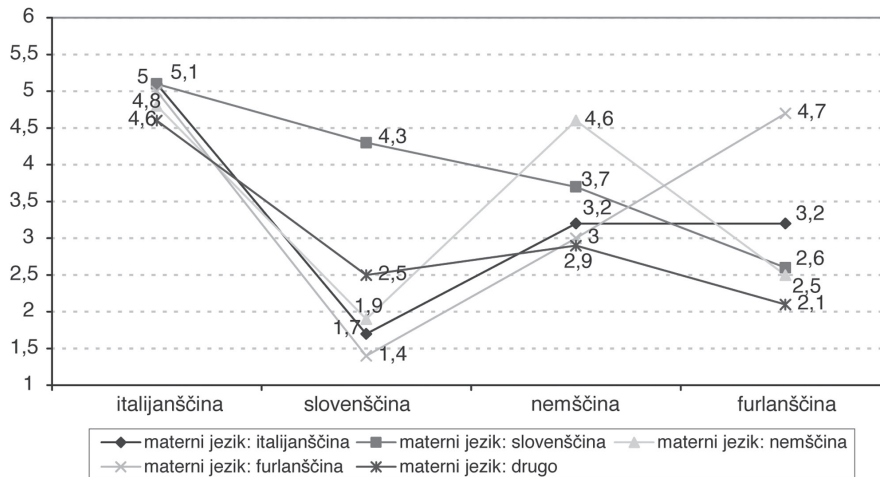
Graf 2: Samoocena znanja dolinskih jezikov pri anketiranih in njihovih ožjih družinskih članih

Vir: Gliha Komac 2011: 160.

Na večletno odsotnost izobraževanja v prvotnih dolinskih jezikih (slovenščina, nemščina, furlanščina) opozarja razmeroma nizka ocena znanja teh jezikov pri njihovih maternih govoricah.

Graf 3: Samoocena znanja dolinskih jezikov glede na materni jezik

Vir: Gliha Komac 2011: 162.

Sporazumevanje v več jezikih ostaja sestavni del lokalnega prazničnega obredja in tradicij¹¹ (prim. Komac 1998a; Gliha Komac 2011: 73) ter je za govorno skupnost¹² Kanalske doline nekaj povsem običajnega. Še več: učiti se različnih jezikov in udeleževati se lokalnega obredja je del socializacije in uvajanja v življenje lokalne skupnosti (prim. Komac 2002: 62).

2.1.1 POUČEVANJE SLOVENSKEGA JEZIKA KOT OHRANJANJE IDENTIFIKACIJSKE PRVINE DOLINSKE STVARNOSTI

Kontinuiteta poučevanja nekega jezika v aktualnem šolskem sistemu jeziku in jezikovni skupnosti oz. uporabnikom tega jezika zagotavlja ustrezen prestiž ter ohranjanje jezikovnih znanj in praks. Jezik se tako ohranja in vzdržuje svojo polno funkcijsko zvrstnost; ponudba jezikovnega pouka v okviru obveznega šolskega

¹¹ Kot pravi Minnich (1993: 37), o »tradicijah« navadno govorimo, »kadar sisteme skupnih pomenov (tj. kulturo) opazujemo kot družbeno dediščino posameznih skupin in skupnosti«.

¹² Po A. Nečak Lük (1998: 80; prim. Komac 2002: 17; Gliha Komac 2011: 25) »[g]ovorno skupnost tvorijo vse jezikovne skupnosti, ki živijo v skupnem sociogeografskem prostoru, imajo skupno (eno ali več) sredstvo sporazumevanja, družijo jih gostota komunikacijske mreže, od drugih jezikovnih skupnosti pa jih ločuje nizka intenzivnost komunikacije«.

programa omogoča sistematično pridobivanje in razvijanje jezikovnih znanj, jeziku je formalno zagotovljen določen ugled oz. status v družbi, posledica tega pa je, da imajo njegovi uporabniki dovolj samozavesti za njegovo rabo. Raba jezika, še posebej nadnarečnih različic, ki so prisotne tudi v ljudski tvornosti (npr. v molitvah, petju), je vedno del opravljanja t. i. svetih obrednih dejanj, ki so kot obredne prakse značilne za določeno skupnost. Zagotovljeno ohranjanje polne funkcijske zvrstnosti nekega jezika uporabnikom tega jezika omogoča aktivno udejstvovanje v obrednem življenju lastne skupnosti, ki je kot taka lahko prepoznana le, dokler se razlikuje od drugih. Z ohranjanjem jezikovnih znanj in spretnosti se tako iz generacije v generacijo prenašajo ljudsko izročilo, znanja in prakse, vpeti v posameznikov vsakdan kot del t. i. prazničnega leta.

Zgodovina poučevanja slovenskega jezika v Kanalski dolini po drugi svetovni vojni ni zgodba o uspehu multikulturalnosti in večjezičnosti naklonjene jezikovne politike. Je predvsem zgodba prizadevnih, predanih in razumnih posameznikov, ki jim je z vztrajnim delom in odrekanjem kljub pogosto zelo nizki javni podpori in razumevanju uspelo (vsaj občasno oz. začasno) vrniti slovenski jezik nazaj v šolske klopi, predvsem pa so omogočili njegovo preživetje.

Slovenski jezik je bil v organiziranem šolstvu Kanalske doline prisoten že v prvi polovici 18. stoletja. Šlo je za t. i. konkordatne šole, ko je bilo poučevanje v pristojnosti Cerkve in so šolski pouk povsod vodili krajevni župniki, organisti in cerkovniki v krajevnem, ljudstvu razumljivem jeziku. V tem času so bila namreč nemška naselja jezikovni otočki v sicer slovensko govoreči Kanalski dolini.

Z utrditvijo avstro-ogrske oblasti se je v drugi polovici 19. stoletja začela pospešena germanizacija fizičnega in kulturnega okolja, kar se je kazalo tudi v šolstvu, in sicer najprej v župnijskih, kasneje pa v cesarsko-kraljevih slovensko-nemških utrakvističnih šolah. S šolskim zakonom (25. maja 1868) se je šolsko nadzorstvo preneslo s Cerkve na državo. Na podlagi odloka o utrakvističnem šolstvu (14. maja 1872) je deželni šolski svet za Koroško razdelil šole po »slovenskem« Koroškem v tri vrste: šole s slovenskim učnim jezikom in nemščino kot predmetom; šole, kjer se v prvih mesecih še uči slovensko, potem pa nemško; in šole z nemškim učnim jezikom (z višjo stopnjo šolanja se postopoma prehaja s slovenskega na nemški jezik). Poučevanju slovenskega jezika se je odtlej načrtno namenjalo manj prostora; slovenski kod se je uporabljal le kot jezik prehoda na nemško predmetno in jezikovno poučevanje.

Po prvi svetovni vojni je bila z mirovno pogodbo iz Saint Germaina (10. septembra 1919) Kanalska dolina priključena tedanji kraljevini Italiji. Do leta

1921, do prihoda komisarja Mistruzzija, je bil v nižjih razredih osnovnih šol učni jezik slovenski, v upravni ureditvi večine šol pa je prevladovala nemščina. Komisar je z uvedbo italijanščine na vseh dolinskih šolah omejil obseg poučevanja nemškega jezika; leta 1922 (15. marca 1922) je s posebnim dekretom uvedel pouk italijanščine.

Po Mistruzzijevi premestitvi je šolska uprava za kratek čas prešla v nemške roke. Že leta 1923 je s prihodom fašizma in Gentilejeve reforme italijanska oblast uvedla enojezično šolstvo. Iz javnih šol je skupaj z nemščino za desetletja povsem izginila tudi slovenščina, ki se je morala iz javnosti umakniti že pred Gentilejevo reformo. »Pravico do javnosti« je imela le še za cerkvenimi zidovi v Lipalji vasi, Ukvah, Ovčji vasi in Žabnicah. V obdobju med obema svetovnjima vojnama so bili poleg staršev in starih staršev slovenski duhovniki edini učitelji slovenščine, ki so pri poučevanju krščanskega nauka mladim vcepljali znanje in pozitiven odnos do slovenskega jezika.

Prva leta po drugi svetovni vojni so dolinske šolske oblasti v šolskih klopeh Kanalske doline prepovedale uporabo slovenščine. V krajevnih šolah je dokaj neovirano potekal le še verouk v slovenskem jeziku. Skrb za slovenski jezik je bila do poznih sedemdesetih let prepuščena domačinskim družinam in Cerkvi. Slovenske šolske sestre tretjega reda sv. Frančiška Asiškega iz Tomaja so v Žabnicah (1927–) prirejale kuharske in šiviljske tečaje, poučevale verouk ter skrbele za živahno kulturno dejavnost, pri čemer so se pri pripravih dramskih iger in nastopov mladi spontano naučili slovenskega knjižnega jezika. Svojo podružnico so imele tudi v Beli Peči (1934–1975), kjer so poleg naštetega do leta 1952 prevzele varstvo otrok in vodile vrtec, po letu 1947 pa sprejemale na letovanje otroke iz slovenskega zamejstva, begunke, starejše gospe in duhovnike begunce, ki so bivali v Rimu.

V petdesetih letih 20. stoletja se je moralo poučevanje verouka v slovenskem jeziku zaradi težav s šolsko oblastjo umakniti iz šolskih prostorov. Pri tem je treba omeniti žabniškega župnika Maria Černeta, ki je poleg verouka v slovenskem jeziku med poletnimi počitnicami leta 1964 na lastne stroške organiziral tečaj slovenskega jezika.

V petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja so v dolini odrasli nekateri Slovenci, ki so nižje in višje šolanje opravili v slovenskih zavodih v Trstu in Gorici. Z njihovim prizadevanjem so bili postavljeni temelji za bolj organizirano delo Slovencev v Kanalski dolini.

Prelomno je bilo leto 1976, ko je ukovski duhovnik Mario Gariup ob podpori žabniškega kulturnega delavca Salvatoreja Venosija organiziral zasebni tečaj slovenskega

jezika. S tem dogodkom se je začelo novo obdobje ohranjanja in razvijanja slovenskega jezika – slovenski jezik je s prizadevnim delom in podporo lokalnega prebivalstva postopoma zopet postal javno izražen sestavni del dolinskega življenja.

Vzpostavila se je vrsta ustanov in različnih akcij, prosvetna in kulturna društva, npr. Planinka, Slovensko prosvetno društvo Lepi vrh in folklorna skupina, Slovenski klub, ustanavljali so se pevski zbori, npr. Ojstrnik, Moški pevski zbor v Žabnicah, Višarski kvintet, delovati je začela podružnična glasbena šola Glasbene matice, leta 1981 je bil na Trbižu prvič zaključni koncert revije *Primorska poje*, ki je v zadnjih letih prerastel v prireditev *Koroška in Primorska pojeta ...*

Za Kanalsko dolino je značilna »dobro razvita tradicija vokalne glasbe v obliki vaških zborov« (Minnich 1983: 109), ki ima pomembno vlogo ob večjih lokalnih prireditvah in praznikih.

Februarja 1997 je bilo ustanovljeno *Slovensko kulturno središče Planika Kanalska dolina* (SKS Planika),¹³ pri katerem organizirajo zasebne izbirne tečaje pouka slovenskega jezika, zagotavljajo dodatno učiteljico slovenskega jezika v Ukvah in ponujajo vrsto spremljajočih dejavnosti, ki jih razvijajo s sprotim raziskovanjem, opazovanjem ter proučevanjem odnosov, jezikovnih, religioznih in oblačilnih praks ter življenja lokalne skupnosti.

V najetih prostorih SKS Planika v Ukvah potekajo izbirni tečaji slovenskega jezika. Od leta 1997 dalje jih vsak teden obiskuje okrog petnajst otrok – številke se iz leta v leto spreminjajo –, ki so razdeljeni v več skupin. Trenutno na tečajih poučuje ena učiteljica, ki v skladu z okvirnim letnim učnim načrtom pouk sproti prilagaja znanju in zanimanju učencev ter prazničnemu letu. Na tečaje vozijo otroke že od vsega začetka starši in stari starši, ki s svojo naklonjenostjo podpirajo dejavnosti SKS Planika in pri njih sodelujejo.

SKS Planika je pod svojo streho sprejela slovensko *Društvo Tomaža Holmarja*, v istih prostorih pa deluje leta 1978 ustanovljena podružnica Glasbene matice v Kanalski dolini, kjer se otroci učijo igranja na klavir in harmoniko.

Imajo lastno leta 1998 ustanovljeno *Knjižnico Salvatoreja Venosija*, ki so jo leta 2013 obogatili s knjižno dediščino prof. Janeza Dolenca in jo ponovno odprli za širšo

¹³ Slovensko kulturno središče Planika Kanalska dolina si že od svoje ustanovitve dalje prizadeva za vključitev pouka slovenskega jezika v dolinski šolski sistem, zato je v nadaljevanju povzeto njegovo delovanje.

javnost. Z 10.000 enotami knjižničnega gradiva je to največja slovenska zasebna knjižnica na Videmskem.

Vse do leta 2010 (kar sedemnajstkrat zapored) so pri SKS Planika za otroke, ki so med letom obiskovali izbirne tečaje slovenskega jezika, v poletnih mesecih organizirali enotedensko kolonijo na slovenski Obali. Tam so se otroci v slovensko govorečem okolju vsak dan srečevali z rabo slovenskega jezika. Zadnja leta namesto tega organizirajo t. i. jezikovne delavnice; v šolskem letu 2012/2013 so npr. avgusta 2013 ob podpori slovenskega kulturnega ministrstva in Službe za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo RS izpeljali izmenjavo in enotedensko druženje svojih učencev s kranjskogorskimi osnovnošolci.

Dolinskemu prebivalstvu namenljajo likovne in glasbene delavnice, ki jih vodijo slovenski pedagogi, pevsko prireditelji *Koroška in Primorska pojeta* (udeležujejo se je pevski zbori iz obmejnega prostora), občasne obiske slovenskih glasbenih in literarnih ustvarjalcev, *Večer slovenske kulture / Serata della cultura slovena*, tj. tradicionalno *Prešernovo proslavo*, ko z izbranimi besedili slovenskih avtorjev nastopijo otroci, ki obiskujejo izbirne tečaje pri SKS Planika, in gostje iz širšega slovenskega kulturnega prostora. Skupaj z javnimi upravami (Gorska skupnost za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino, Občina Trbiž, Občina Naborjet - Ovčja vas) so tri leta zapored pripravili t. i. *Dneve slovenskega jezika in kulture* na trbiškem glavnem trgu.

Sodelujejo z raziskovalci z videmske in ljubljanske univerze, s Slovenskim raziskovalnim inštitutom (SLORI) v Trstu, z Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani ter s sodelavci Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša in Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Tvorno se vključujejo v življenje lokalne skupnosti in se povezujejo z dolinskimi in regionalnimi organizacijami, kot so občinske uprave, dolinske šole, manjšinske organizacije, Gorska skupnost za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino idr.

Pri SKS Planika od šolskega leta 1998/1999 ponujajo izbirne tečaje slovenskega jezika za različne starostne in interesne skupine. V šolskih letih 1998/1999–2003/2004 so tako npr. vsako leto pripravili brezplačni dvajseturni tečaj poslovne slovenščine na Višješolskem centru Ingeborg Bachmann na Trbižu. Tečaj je bil najbolj obiskan v šolskem letu 2001/2002, ko se je nanj vpisalo 27 dijakov, dva profesorja in šolski hišnik. Tečaji so bili izbirni, brez omembe v spričevalu.

Višješolski center Ingeborg Bachmann na Trbižu je vpet v različne mednarodne programe, ki omogočajo stik s slovenskim jezikom in kulturo. Tako so npr. Višja šola za gospodarske poklice zavoda šolskih sester v Št. Petru v Rožu, Višja šola Ingeborg Bachmann s Trbiža, Srednja ekonomsko-turistična šola iz Radovljice in Srednja gostinska šola iz Radovljice povezane v Comeniusovem podprojektu Šola brez meja.

SKS Planika je skupaj z občino Trbiž v zadnjih šestnajstih letih izpeljalo več tečajev slovenščine za odrasle. V šolskem letu 1997/1998 sta bila npr. v prostorih kulturnega centra na Trbižu dva dvajseturna začetna tečaja slovenskega jezika za odrasle, ki se ju je udeležilo 42 oseb. Leta 2004 je občina Trbiž na podlagi Zakona 482/1999 za svoje uslužbenke organizirala neobvezni začetni in nadaljevalni tečaj slovenskega jezika.

Od 4. do 15. maja 1998 je za enajst delavcev italijanskega podjetja Promotour, ki se ukvarja s turistično dejavnostjo, potekal petdeseturni tečaj *Aktivna raba slovenskega jezika*, katerega pokrovitelji so bili dežela Furlanija - Julijska krajina, Evropska unija in italijansko Ministrstvo za delo.

Vrsta tečajev slovenskega jezika je bila organizirana v sodelovanju s trbiško sekcijo Univerze za tretje življenjsko obdobje Paolo Naliato.

Pobuda za večjezično šolstvo je bila prvič izražena v šolskem letu 1992/1993, a je zaradi finančnih težav za krajši čas zamrla. Štiri leta pozneje, 31. maja 1997, je Gorska skupnost za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino v Naborjetu organizirala okroglo mizo *Zaščita kulture jezikovno-etničnih manjšin v šolskih ustanovah*. Slovensko kulturno središče Planika je takrat kot edina aktivna slovenska organizacija na posvetu zahtevalo uvedbo poučevanja slovenskega jezika v šolah Kanalske doline, in sicer na vseh stopnjah. Prisotni so se z uvedbo večjezičnega šolstva v šolski sistem Kanalske doline strinjali, pri čemer so opozorili, da je treba upoštevati vse jezikovne skupnosti in posebnosti območja.

Že 24. oktobra 1997 je ravnateljica obvestila javne uprave, manjšinske ustanove in župnije o uvedbi projekta za ovrednotenje kulturne dediščine v šoli.

Naslednje leto, 12. oktobra 1998, je SKS Planika sporočilo didaktični ravnateljici, da je pripravljeno prevzeti pouk slovenskega jezika v javnih šolah in del stroškov zanj. Pri tem je zahtevalo obvezni pouk slovenskega knjižnega jezika in vpis ocene iz znanja slovenskega jezika v spričevalo. Čas za takšen poseg še ni bil zrel in v začetku leta 1999 je v vseh dolinskih javnih vrtcih in osnovnih šolah po eno uro tedensko

zaživel pouk slovenščine in petja v slovenskem jeziku. Slovenski jezik je odtlej prisoten v vseh dolinskih šolah in vrtcih, vendar do šolskega leta 2003/2004 pod različnimi imeni in brez uradnega vpisa v spričevalo.

V šolskem letu 2003/2004 je bilo zaradi odsotnosti učiteljice slovenskega jezika, ki je odšla za eno leto poučevat v Špeter, poučevanje slovenskega jezika poverjeno SKS Planika. Pouka slovenskega jezika v dolinskih vrtcih in osnovnih šolah v Beli Peči, na Trbižu (Trbiž Mesto / Tarvisio Città, Trbiž Center / Tarvisio Centrale), v Ukvah in Žabnicah se je v tem šolskem letu udeležilo 220 otrok, poučevala pa sta dva profesorja, sicer zunanja sodelavca SKS Planika. Predmet je bil v tem šolskem letu prvič poimenovan *Slovenski jezik*, otroci pa so v spričevalu v splošni oceni imeli zapis o znanju slovenskega jezika.

Samostojna ocena iz znanja slovenskega jezika je bila v šolskem spričevalu prvič vpisana v šolskem letu 2004/2005.

Leta 2005 je trbiški občinski odbor z Določbo 2005/127 izglasoval prošnjo za po dve dodatni katedri za slovenski, nemški in furlanski jezik. Občina Trbiž je zahtevo poslala šolskih oblastem, a je te niso upoštevale.

Julija 2011 sta občinska sveta občin Naborjet - Ovčja vas in Trbiž izglasovala odločitev o uvedbi trijezičnega šolstva in s tem zahtevo po poučevanju slovenskega jezika na šolah vseh vrst in stopenj, ki spadajo pod okrilje izobraževalnega zavoda Ingeborg Bachmann, ki pokriva celotno Kanalsko dolino. Če bi bila zahteva izpolnjena, bi učencem ponujali organiziran pouk slovenskega jezika od začetkov opismenjevanja do zrelostnega izpita.

V šolskem letu 2011/2012 je pouk slovenskega jezika potekal tudi v dolinskih nižjih srednjih šolah in v prvih dveh razredih gimnazije. K temu je pripomogel dogovor med ravnateljem izobraževalnega zavoda Ingeborg Bachmann in takratnim predsednikom SKS Planika ob podpori Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije, Urada Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu in Zavoda za šolstvo Republike Slovenije. Dogovor je pomenil zgolj začasno rešitev v pričakovanju trajne in dokončne umestitve pouka slovenskega jezika v dolinski javni šolski sistem, a od takrat »v Kanalski dolini nič novega«.

Pouk slovenskega jezika v Kanalski dolini v šolskem letu 2013/2014 organizirajo, spremljajo in sofinancirajo tri ustanove: Gorska skupnost za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino, SKS Planika in Večstopenjski izobraževalni zavod Ingeborg

Bachmann. Poučevanje slovenskega jezika v dolinskih vrtcih in osnovnih šolah financira Gorska skupnost za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino s prispevkom dežele Furlanije - Julijske krajine (Deželni zakon 26/2007), izvaja ga Večstopenjski izobraževalni zavod Ingeborg Bachmann z učiteljico Almo Hlede, SKS Planika pa že od šolskega leta 2009/2010 ob podpori Urada RS za Slovence v zamejstvu in po svetu osnovni šoli v Ukvah ponuja pomoč pri poučevanju in plačuje dodatno učiteljico. Slovenski jezik se poučuje v 2., 3. in 4. razredu OŠ Trbiž Center (Tarvisio Centrale) v okviru mednarodnega projekta *Tri roke*, pri čemer stroške na italijanski strani v celoti krije šolska uprava, na slovenski strani pa občina Kranjska Gora.

Sodelovanje med javno šolo v Ukvah in SKS Planika pomeni obogatitev dolinskega kulturnega življenja, tamkajšnji otroci imajo tako bolj intenziven stik s slovenskim jezikom in kulturo. SKS Planika je osnovnošolcem iz Ukev in Žabnic že nekajkrat omogočilo izlet v Slovenijo, vsaj enkrat letno financira posebno prireditev za šole, na katero povabijo znane slovenske ustvarjalce, ki učencem in učiteljem dolinskih šol omogočijo živ stik in neposredno učenje slovenskega jezika s pesmijo in besedo (novembra 2013 so tako npr. na ukovski osnovni šoli gostili Stena Vilarja).

Kot kažejo raziskave, se dolinsko prebivalstvo zaveda tradicionalne večjezičnosti lokalne stvarnosti in v obveznem javnem izobraževanju podpira učenje vseh štirih dolinskih jezikov, tudi slovenskega (Komac 2002: 87–88, 95–99; Gliha Komac 2011: 93–157, 158–207).

Optimalen razvoj in ohranjanje slovenskega jezika na tem območju lahko zagotovi le njegova umestitev v dolinski šolski sistem. Slovenskemu jeziku in posredno slovenski jezikovni skupnosti bosta tako javno priznana in zagotovljena določen ugled in položaj v jezikovno mešani skupnosti Kanalske doline.

Kanalska dolina lahko ohrani svojo drugačnost le z ohranjanjem svojih posebnosti, ki temeljijo na različnosti kultur in jezikovnih znanj, s katerimi razpolaga lokalno prebivalstvo. Del tega mozaika je tudi prisotnost slovenskega jezika v različnih govornih položajih in domenah, ki mu »pritiče« glede na zgodovinsko prisotnost na tem območju.

2.1.2 JEZIKOVNA ZNANJA, PRAKSE IN RABE SLOVENSKO GOVOREČIH

Kot ugotavljata I. Šumi (1998: 52) in N. Komac (2002: 109–117), slovenska jezikovna skupnost Kanalske doline – zaradi zgodovinske prisotnosti slovenskega jezika v

lokalnem izobraževalnem sistemu in cerkvi – natančno razlikuje med različico slovenskega jezika, primerno za javne govorne položaje, ko se govori *po slovensko*, in različico, primerno za neformalne govorne položaje, *pa našem, pa ukuščem* 'ukovškem', *pa žabnškem*.

V raziskavi N. Gliha Komac (2008: 234) npr. eden izmed informatorjev razliko med narečjem in knjižno različico slovenskega jezika veže na govor: *Sedaj se gre v šolo in se učijo slovensko. Ampak zdaj je to prav jezik, ni več samo špraha. Prej smo pa špraho znali, ne*. Razlikovanje je razvidno tudi iz naslednje razlage, pri čemer informator obe različici razume kot slovenski (prim. Gliha Komac 2011: 234): *Prve besede so bile po ukovško, po naše, po slovensko. Slovensko govorim brez težav, vendar je knjižno že težje. Ker če se nisi šolal, nisi prepričan*.

V tem smislu je dragocen zapis molitve Marie Moschitz iz Žabnic, ki je vešča govorka tako knjižne, kodificirane, kot narečne različice slovenskega jezika, npr. molitev k višarski Materi božji:

*O sveta naša višarska mati božja,
ponižno te prosimo,
varuj nas pred vsem hudim,
pomagaj nam v stiskah in težavah,
vodi nas in prosi,
oj, prosi Boga za nas, uboge grešnike.
Češčena bodi kraljica,
mati usmiljena,
sladkost in upanje,
bodi češčena.
K tebi vpijemo, zapuščeni Evini otroci,
k tebi zdihujemo, žalostni in objokani, v tej solzni dolini.*

Molitveni obrazci že sami po sebi glede na funkcijsko zvrst besedila zahtevajo rabo nevtralnega koda, obenem pa gre za osebno izpoved, ki govorca nagovarja k izbiri intimnejšega koda in zato manj regulirane zvrsti. Kljub sicer ustaljeni obliki in besedju vendarle najdemo nekaj krajevnih narečnih ali s stališča današnjega knjižnega jezika zastarelih oblik, npr. pri molitvi žalostnega dela rožnega venca: *ki je za njega krvavo gawžwan bil* (namesto *ki je za nas bičan bil*; prim. molitev opolnoči ob vahtanju 'bedenju' pri mrliču). Tudi sicer je raba slovenskih molitev še vedno živa: *Ta mali znajo še sveti angel, očenaš, zdravamarijo, to še znajo!*

Najdemo tudi uroke, zakletve, npr. *žebiranje proti skrnini* 'molitev proti revmi':¹⁴

*Svetā Janāž je zjutra zguədə vstow,
uzew ta romarska palca,
je šu pə ta šruāči m pa pə ta wošči cesti.*

*Tam ga srenča ta huda skərnina.
Pusti me!
On je kərščən,
je biərman.
Bejži na tiste gore,
čiar zvonovi nač ne zvonijo in pətalini nač ne pojó.*

*Huda skərnina je prišwa čəz dabēt guər.
Tuə jə ja pənesu,
jə ja pənesu biətər,
biətər jə ja unesu,
biətər jə ja daw drevó,
drevo je ga daw bejé,
biətər jə ja unesu.*

*In tako je šla skrnina proč.*¹⁵

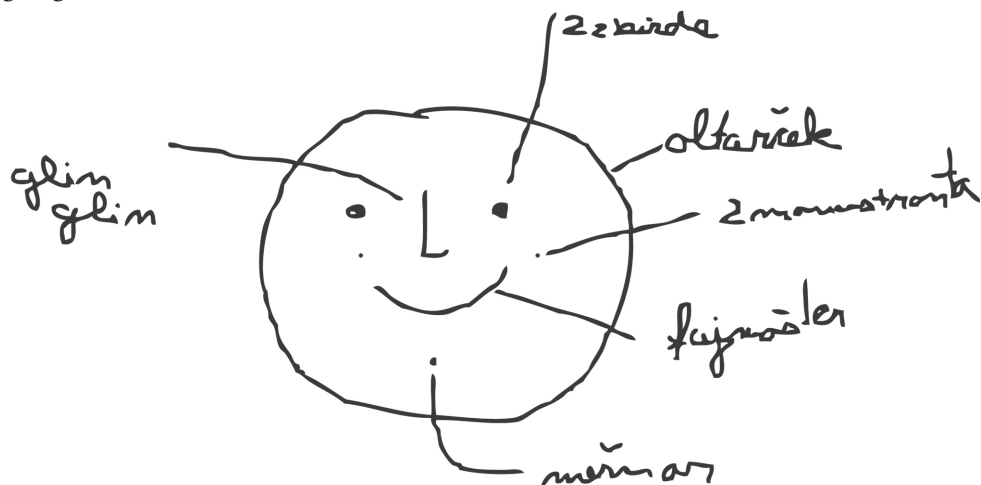
Ali pa otroško igrico, s katero mati na igriv način otroka uči narisati obraz:
Utarčək, dbiə zviəzdi, dwa mənəstrônta, fajmaštər, mežnar, glin glin glin.

¹⁴ Kadar želimo prikazati gradivo v vsej avtentičnosti, uporabljamo poenostavljeni fonetični zapis. Po potrebi je ta zaradi lažjega razumevanja opremljen s knjižnojezikovno priredbo besedila. Poenostavljeni fonetični zapis se zgleduje po primerljivem zapisu v Smole – Komac 2005: 224, 228, op. 1. Avtorica poenostavljenih fonetičnih zapisov je Karmen Kenda-Jež, ki je pregledala in uredila tudi vse poknjžene zapise zbranega gradiva.

¹⁵ Knjižnojezikovna priredba *žebiranja proti skrnini* 'molitve proti revmi':

<i>Sveti Janez je zjutraj zgodaj vstal, vzel romarsko palico, je šel po široki in po ozki poti.</i>	<i>Huda skrnina je prišla čez devet gor. To jo je prinesel, jo je prinesel veter, veter jo je odnesel, veter ji je dal drevo, drevo mu je dalo veje, veter jo je odnesel.</i>
<i>Tam ga sreča huda skrnina. Pusti me! On je krščən, je birman. Béži na tiste gore, kjer zvonovi nič ne zvonijo in petelini nič ne pojejo.</i>	<i>In tako je šla skrnina proč.</i>

Najprej narišemo oltarček – krog (obraz), nanj dve zvezdi oz. dve sveči (obstajata namreč dve različici) – dve piki (oči); zraven dva ministranta – dve pikici (lica), sredi kroga *fajmoštra* – polkrog (usta), pod njim mežnarja – piko (brado) ter nad njim *glin glin* (nos).

Kot ugotavljata že Ramovš (1935: XXXIII, 7–10) in Logar (1971: 113–123), krajevni govori s slovenskim prebivalstvom naseljenih vasi Kanalske doline spadajo v ziljsko narečje koroške narečne skupine. V Rablju in Beli Peči je zaradi zgodovinske povezanosti z Bovškim oz. s Kranjsko položaj nekoliko drugačen (prim. Komac 2002: 31; Gliha Komac 2011: 73): v Rablju tako slišimo obsoško narečje, v slovenskem govoru Bele Peči pa so že prisotne prvine gorenjskih govorov. Podrobnejši opis slovenskih govorov Kanalske doline prinašata monografiji *Ovčja vas in njena slovenska govorica / Valbruna e la sua parlata slovena* (Komac – Smole 2005) in *Shranli smo jih v bančah: Slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini / Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale* (Kenda-Jež 2007, 2014), z vplivom nemščine na krajevno različico slovenščine pa se je v diplomski nalogi *Il plurilinguismo a Camporosso in Valcanale: osservazioni generali e aspetti dell'interferenza con particolare riguardo alla parlata tedesca* ukvarjala Valentina Di Giusto (1987/1988).

Anketiranci, ki so v raziskavi o znanju in rabi dolinskih jezikov v šolskem letu 2004/2005 izpričali rabo slovenskega jezika, so visoko ocenili svoje jezikovne spretnosti¹⁶ v italijanskem jeziku, nekoliko nižje znanje nemškega, nato slovenskega, najslabše pa znanje furlanskega jezika (Gliha Komac 2011: 177). Anketiranci, ki so izpričali rabo slovenskega jezika, nasploh razpolagajo z znanjem največ dolinskih jezikov.

¹⁶ Jezikovne spretnosti vključujejo branje, pisanje, govorjenje in razumevanje (prim. Gliha Komac 2011: 26).

Za konec razmisleka o podobi slovenskega jezika Kanalske doline in kot uvod v praznično leto, katerega del je doživljanje božičnega časa, še fonetični zapis razmišljanja Marie Moschitz, ki je bilo prebrano na prireditvi v žabniški cerkvi na sveti večer. Kot ugotavlja K. Kenda-Jež (2014),¹⁷ gre za »posebno narečno funkcijsko zvrst, namenjeno branju v javnih govornih položajih (npr. v cerkvi, medijih), kar je odraz težnje po polni funkcijski zvrstnosti jezika ob pretežni odsotnosti knjižnega standarda«.

Besedilo lahko označimo kot umetnostno, nagovarja pa tudi z ritmiziranostjo, ki jo jo lažje zaznati pri branju poenostavljenega fonetičnega zapisa:

Dər je zuna mraz, dər pada sniəh, dər ta mərzli biətər piše, dər se ljədī grejeja v hiši, pər ta topli peči, čīər mati šartl m pa kekse peče, vse grata bəl tiho, bəl božjo. Je advent. Zguən zgani, k svitnəm kliče vse ljədī. Sviəče garó, bejice ad krispama fajn dəšó, jaslce so napravljeni, troci sa žiə naščakani. Suənce zahaja, zguən se agwasí, u hiši že vse pə biərhu dəši. Svet vəčīər je. Jezus se radí. Že w jaslcah ljubīəzn nas učī. Vsak čwobək se vasəlī na zemlji, pəzabi na skrbi, na težave. Ljədī sa srečni. Se majo bəlj radí m pa se na čutja bəč samí.

In še knjižnojezikovna priredba:

Kadar je zunaj mraz, kadar pada sneg, kadar mrzel veter piha, kadar se ljudje grejejo v hiši pri topli peči, kjer mati šarkelj in piškote peče, vse postane bolj tiho, bolj božje. Je advent. Zvon zvoni, k zornicam kliče vse ljudi. Sveče gorijo, vejice božičnega drevesca lepo dišijo, jaslice so postavljene, otroci so že neučakani. Sonce zahaja, zvon se oglasi, v hiši že vse po kadilu diši. Sveti večer je. Jezus se rodi. Že v jaslicah ljubezni nas učī. Vsak človek se veseli na zemlji, pozabi na skrbi, na težave. Ljudje so srečni. Se imajo bolj radi in se ne počutijo več osamljeni.

2.2 VASI, V KATERIH ŽIVI SLOVENSKA JEZIKOVNA SKUPNOST

V Žabnicah, Ukvah in Ovčji vasi že od prvih omemb dalje sledimo slovansko oz. slovensko govorečemu prebivalstvu. Slovenska jezikovna skupnost je v preteklosti pomembno sooblikovala tudi življenje Lipalje vasi.

¹⁷ Recenzentske pripombe k avtoričinemu besedilu 20. junija 2014.

2.2.1 ŽABNICE

Žabnice so najstarejši stalno poseljeni kraj v Kanalski dolini. Ostanke iz rimskih časov spominjajo na rimsko kolonijo. Še danes vaščani zahodni del vasi imenujejo Filja (Villa) po rimskem selišču (prim. Šumi – Venosi 1995: 27).¹⁸

Kot župnija, ki je bila ustanovljena leta 1106, so Žabnice prafara. Kraj ima dva vaška *patrona* 'zavetnika'. Župnijska zavetnica gornjega dela vasi (Filje) je sv. Doroteja (temelji cerkve sv. Doroteje so bili postavljeni leta 1007 oz. 1017), spodnji del vasi (Vesa) pa praznuje praznik sv. Egidija (cerkev sv. Egidija je bila zgrajena leta 1444, obnovljena pa po potresu leta 1976), in sicer kot pripravo na veliko noč. Kot *drugega patrona* 'drugega zavetnika, sozavetnika' častijo sv. Jožefa. Ob godu sv. Jožefa, tj. od 16. do 19. marca, po večernih mašah in na praznični slovesni maši pojejo slovenske litanije: najprej zapoje moški solist, ki mu pevci in verniki odgovarjajo. Praznične maše na sv. Jožefa se v Žabnicah običajno udeležijo tudi vaščani iz Ukev in Ovčje vasi, Žabničani pa gredo skupaj z *Učani* 'Ovčani' na sv. Boštjana k maši v Ukve, z Ukljani pa na sv. Lucijo v Ovčjo vas.

Mašno obredje v žabniški cerkvi je še vedno občasno v obeh jezikih, slovenščini in italijanščini, oz. kot je povedala naša informatorka: *Gospod moli malo italijansko in malo slovensko. Kakšenkrat naš gospod pridiga italijansko in malo slovensko. [...]* Ja, petje tudi, ja, pojemo še slovensko in kakšne italijanske pesmi.

Prisotnost slovenskega jezika izpričujejo slovenski podnapisi na križevem potu, molitveniki in pesmarice v slovenskem jeziku po cerkvenih kloph ali najave maš v slovenskem jeziku na cerkvenih vratih. Tudi spoved pri domačem duhovniku je v Žabnicah, Ukvah, Ovčji vasi in na Višarjah še vedno mogoče opraviti v slovenskem jeziku.

V 19. stoletju je bilo prebivalcev veliko, a so se zaradi revščine mnogi morali izseliti. Nekateri so kot tesarji, gozdarji in navadni delavci hodili na delo celo v Bosno. Žabničani so bili predvsem poljedelci, živinorejci in pastirji. Žabnice so bile obdane s številnimi senožetmi, nekatere so bile visoko v okoliških hribih. Danes je prebivalcev, ki se ukvarjajo z živinorejo, zelo malo, kraj živi predvsem od turizma. Število nemško in slovensko govorečega prebivalstva že od leta 1914 stalno upada (prim. Šumi – Venosi 1995: 27–29).

¹⁸ Rimska postaja Larix, za katero nekateri raziskovalci menijo, da je bila na razvodju med Črnim in Sredozemskim morjem v današnjih Žabnicah, je označena že na Peutingerjevem zemljevidu (*Tabula Peutingeriana*) iz 13. stoletja (kopiji rimske cestne karte iz 4. stoletja).

Slika 3: Sledovi rimskih časov v Žabnicah

Vir: Buliani, arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

Slika 4: Cerkvi sv. Doroteje in sv. Egidija v Žabnicah

Vir: R. Bartaloth, arhiv SKS Planika Kanalska dolina, Ukve.

Slika 5: Slovenski napisi v cerkvi sv. Egidija v Žabnicah

Vir: J. Snoj, maj 2014, zasebni arhiv.

Žabnice, ki zdaj spadajo pod upravo trbiške občine, so bile do obdobja fašistične Italije samostojna občina (prim. Šumi – Venosi 1995: 29).

2.2.2 UKVE

Poleg Žabnic so Ukve drugo najstarejše naselje v dolini. Iz seznama cerkva na Slovenskem leta 1971 izvemo, da je bila župnija ustanovljena že leta 1260 (Šumi – Venosi 1995: 34).

Župnijska cerkev je posvečena sv. Filipu in sv. Jakobu. Vaščani dan svojih *vaških patronov* praznujejo 25. julija.

Drugi patron je sv. Boštjan, ki je poleg sv. Roka znan kot zavetnik pred kugo. Gre za spomin na čase, ko je v srednjem veku v Ukvah razsajala kuga; tako so leta 1686 prebili severno steno cerkve in prizidali kapelo sv. Boštjana (Šumi – Venosi 1995: 35, 36). Vas je bila popolnoma izpraznjena in po ljudskem pripovedovanju je »preživel le pet mož«. V spomin na te dogodke je v Ukvah vsako leto devetdnevnic. V tem času župnik vedno izreče prošnje za posamezno družino, in sicer kar po hišnih imenih (zmolijo *čast bodi, očenaš* in *litanije sv. Boštjana*). Na dan sv. Boštjana se mašnega obreda udeležijo tudi prebivalci sosednjih vasi.

Vas sta 29. avgusta 2003 prizadela močno neurje in visoka voda, ki sta spremenila podobo vasi in s seboj odnesla človeška življenja sicer že tako majhne vaške skupnosti.

Ukljani so v veliki meri ohranili svoj način življenja ter narečje in običaje; Ukve lahko označimo kot najbolj »domačinsko« naselje Kanalske doline (Šumi – Venosi 1995: 34). Še vedno je živa poletna planšarska govedoreja na bližnji Ukovski planini.

Zgolj planšarstvo in kmetovanje tudi v Ukvah pogosto ni bilo dovolj za preživetje. Moški so v preteklosti iskali dodatne vire zaslužka in odhajali na tuje: na Štajersko, v notranjo Avstrijo, na Madžarsko, Poljsko in celo v Turčijo kot tesarji in gozdarji, drugi pa so doma obdelovali polja in širili senožeti.

Iz starih zgodovinskih virov je razvidno, da so imele Ukve kot župnija pod svojo upravo Tabljo in Lipaljo vas, pozneje pa v različnih obdobjih še Ovčjo vas (Šumi – Venosi 1995: 35).

Slika 6: Slovesnost ob obnovi zvonika farne cerkve sv. Filipa in Jakoba 31. avgusta 2008 v Ukvah

Vir: Arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

2.2.3 OVČJA VAS

Ovčja vas je skupaj s Trbižem prvič omenjena v 14. stoletju. Leta 1421 je navedena kot kraj, kjer predelujejo železo, ki so ga nakopali v Ovčji vasi in Ukvah. Ovčja vas je bila vedno močno odvisna od Naborjeta, upravljali so jo naborješki kaplani. Po letu 1751 je postala podružnica župnije v Ukvah, morda tudi zaradi jezika, saj so Ukljani govorili enako koroško narečje kot Ovčani, Naborječani pa pretežno nemško. V cerkveno-upravnem smislu se je vas osamosvojila leta 1783, ko je bila povišana v kuracijo, in sicer neodvisno od Ukev (Šumi – Venosi 1995: 32).

Ker je prav nad vasjo tekla bojna črta, je bil čas prve svetovne vojne za prebivalce Ovčje vasi posebno težak. Mnogi so se morali izseliti v notranjost Koroške. Po vojni je nastopilo obdobje vračanja in obnavljanja porušenih domov. »Do sprememb je prišlo tudi v cerkvenem oziru. Ovčja vas je začasno prišla pod upravo goriške nadškofije«

(Šumi – Venosi 1995: 33). Leta 1939 je v obdobju fašizma oz. nacizma večina domačega prebivalstva zopet odšla v neznano, v Tretji nemški rajh (prim. Šumi – Venosi 1995: 33; Gariup 1988).

Po prvi svetovni vojni so vaščani vas pozidali, po drugi pa se izseljenci niso več vrnili. Domačinov je ostalo komaj za tretjino, leta 1995 jih je bilo le še kakih sedemdeset. Danes je v Ovčji vasi veliko počitniških hiš, ki so v glavnem v lasti Tržičanov (Šumi – Venosi 1995: 33). Slovenska beseda se komaj še sliši. So pa tole kolednico, ki nam jo je povedala Maria Moschitz, peli le v Ovčji vasi:

Mi smo štiri,
vsi pastirji,
mi bi radi Jezusa videli.
U eni štalci,
u eni skalci,
da bi le Jezusa videli.

Tam v mesto Betlehem.
Tam sa ne sprošene štalce,
ne sruøve jaslce,
ósælč m pa wôlæč pa cuø le stajó,
ænga Jezusa zdihwajo.

Le pacíngli, le pawíngli,
Jezusa ta usmiljenga.
Le pacíngli, le pawíngli,
*Jezusa ta usmiljenga.*¹⁹

Upravno spada Ovčja vas v občino Naborjet-Ovčja vas, cerkveno pa pod upravo ukovškega župnika. Gotska cerkev sv. Trojice je bila zgrajena leta 1666, sicer pa vaščani praznujejo tudi praznik sv. Lucije.

¹⁹ *Mi smo štirje,*
vsi pastirji,
mi bi radi Jezusa videli.
V eni štalci,
v eni skalci,
da bi le Jezusa videli.

Le pocingljaj, le pozibaj
Jezusa usmiljenega.
Le pocingljaj, le pozibaj

Tam v mesto Betlehem.
Tam so ene izprošene štalce,
ene surove jaslice,
oslič in volič zraven stojita,
nad Jezusom vzdihujeta.

Slika 7: Ovčja vas, od koder je bil doma gorski vodnik Juliusa Kugyja Anton Oitzinger, kateremu je Kugy posvetil monografijo *Anton Oitzinger, ein Bergführerleben* (1935) / *Anton Ojcinger: življenje gorskega vodnika* (1977)

Vir: Arhiv SKS Planika Kanalska dolina, Ukve.

3 PRAZNIČNO LETO SLOVENCEV V KANALSKI DOLINI

Predstavitev prazničnega leta v Kanalski dolini je nastala na podlagi pisnih virov in literature (Domenig 2003–2005; Kerševan 1989; Kumer 1991; Kuret 1989; Figelj 2008), vodenih pogovorov z domačini,²⁰ opazovanj z udeležbo in zvočnih posnetkov radijskih oddaj radia Trst A *Glasovi iz Kanalske doline*. Osnovno gradivo, zbrano z vodenimi pogovori leta 1997 s tremi domačini, z Johanno Preschern (1924–2001), s Franzem Keilom (1915–2007) in z ukovškim župnikom Mariem Gariupom (1940; prim. Komac 1998), je bilo v letih 2012–2014 preverjeno, dopolnjeno in preurejeno z vodenimi pogovori z Mario Moschitz (1956) iz Žabnic in Rosalio Zelloth (1936) iz Ovčje vasi.²¹

Raziskave lokalnega prazničnega leta potrjujejo prisotnost obredja in šeg, značilnih za širšo jezikovno skupnost.

Poglavje *Praznično leto Slovencev v Kanalski dolini* prinaša prikaz še vedno živih obrednih praks in praznovanj slovenske jezikovne skupnosti v Kanalski dolini, ki so v cerkvenem letu (Rimskokatoliške cerkve) pomemben del vsakdanjega življenja dolinskega prebivalstva. Gre predvsem za praznike s koreninami v predkrščanski dobi, predelane s krščanskim izročilom, ki so danes trdno vpeti v vsakdanjik jezikovno mešane skupnosti Kanalske doline. Kot pravi Jezernik (2013: 9), »pozornost, ki jo skupnost namenja kolektivnim vprašanjem in izraža z rituali in simboli, krepi skupinsko identiteto posameznih pripadnikov skupnosti. Praznični dnevi jim namreč pomagajo izoblikovati občutek za skupno bivanje in zgodovino ter jih mobilizirajo za delovanje v skupno dobro«.

²⁰ V delu so izpostavljeni pogovori z informatorji, ki so v besedilu posebej navedeni, sicer pa je bila na terenu opravljena še vrsta pogovorov, s katerimi so bili preverjeni zbrani podatki. Posebna zahvala gre Rudiju Bartalothu ter staršem in starim staršem otrok, ki so v letih 1996–2005 obiskovali izbirne tečaje slovenskega jezika pri SKS Planika.

²¹ Prepis pogovorov, opravljenih leta 1997, je v diplomski nalogi N. Komac 1998, zvočni posnetki iz let 2012–2014 pa so na voljo pri avtorici oz. v arhivu SKS Planika Kanalska dolina v Ukvah.

3.1 PUSTNE NORČIJE

Nekoč so se fantje našemili v *puste* 'pustne šeme' ter s harmoniko, zvonci in pokrovkami hodili od hiše do hiše in pobirali *fanceljne* 'krofe'. Včasih so s seboj vlačili tudi *ploh* 'velik kos železa ali lesa' – če so vedeli, da naj bi se kdo tisto leto poročil –, »za strice in zarjavele device«, kot so rekli (Kuret 1989: 69).

Za poljedelca je začetek novega leta čas, ko se začne narava prebujati. Na začetku pomladi so zato obredni obhodi našemljencev, ki pomenijo duhove in naravne sile rasti. Poskakovanje in zvok zvoncev naj bi pričarala dobro letino. Med obveznimi, tradicionalnimi šemami so razne živalske ali antropomorfne šeme, ki so ostanek nekdanjih verovanj (Kumer 1991: 340).

Danes te šege v Ukvah ni več, se pa našemijo otroci in gredo po vasi: *Otroci grejo na pustno nedeljo ... grejo zbirat denar*. Starejši se na pustno soboto ali pustni torek zvečer raje zavrtijo na kakšnem plesu: *Na ples grejo odrasli. Ples v torek ... tam so odrasli, ja, ja. Ampak tako okoli pa samo otroci*.

3.1.1 TA MALI PUST

Informatorji se še spominjajo, da so se tri nedelje pred pustom otroci v Ukvah *namaškarali* 'našemili' in hodili okoli. *Ta mikni pusti* so jim rekli v Ukvah. *So se malo poštrihali, malo oblekli ...* Danes to počnejo le v nedeljo teden dni pred pustom.

3.1.2 POKOPAVANJE PUSTA

Na pepelnično sredo v Žabnicah pustni sprevod pokoplje pusta. Lutko, oblečeno v stare cunje in obuto v čevlje, položijo na lesena nosila in se sprehodijo po vasi do potočka Bela (Fella). V sprevodu so vesela vdova, mežnar, škof, ki blagoslavlja, nune in drugi žalujoči. Oblečeni so v črno, jokajo in mečejo pisane papirčke. Ustavljajo mimoidoče in voznike ter pobirajo prispevke. Sprevod spremlja glasba (boben, harmonika itd.). Ko pridejo do potoka, lutko zažgejo in vržejo v vodo (zadnje leto so v duhu časa lutki pod obleko zatakneli petarde).

Kot je povedala Rosalia Zelloth, so nekoč pusta pokopavali tudi v Ukvah:
[S]o ga dol ... dol, v graben so ga vrgli ... Ja, to je bilo ... so bili ... so bili

*eni, ki so se oblekli ... mož in žena ... in potem je bila ... še ena žena in ...
potlej so jokali ... cela vas je šla za njimi, ne. [...] So oblekli ... moža, ne, in
so ga dali na sáne 'sani' in so prišli na most in tam so potem ... govorili po
našem in jokali in potem so ga dol vrgli.*

3.2 VELIKONOČNI ČAS

3.2.1 CVETNA NEDELJA

Na cvetno nedeljo je bila v Ukvah (cesto do cerkve so posuli z leskovimi vejicami) in Žabnicah (od cerkve sv. Doroteje do cerkve sv. Egidija) procesija. Kot je povedala Maria Moschitz, je zdaj

*[p]red cvetno nedeljo je srečanje v Naborjetu, se gre na kalvarijo, križev
pot. In se moli v štirih jezikih, ja. Že deset let. Enkrat se ni molilo in zdaj
so rekli, bomo šli, kakor so šli naši predniki, in tako se moli v štirih jezikih.*

Za ta praznik si pripravijo *prajtelj* 'butaro' in ga nesejo v cerkev blagoslovit. Zdaj je manjši in ga nosijo otroci, nekdanj pa je bil večji in so ga nosili odrasli

Slika 8: Deklica z okrašenim *prajtljem*

Vir: R. Bartaloth, arhiv SKS Planika Kanalska dolina, Ukve.

(Kuret 1989: 142). Za pripravo *prajtlja* urežejo dolgo leskovo ali brezovo palico. Na vrh navežejo velik šopek zelenja, smrekovih, *smrlin*ovih 'brinovih', glogovih (*hadabitje*) in topolovih vej, vej divje češnje (*sremca*) ter oljke v obliki krone (kar spominja na Kristusovo krono). Včasih ga oblikujejo kot metlo. Nekateri ga napolnijo s *čompami* 'krompirjem' ali kakim drugim poljskim pridelkom – blagoslov naj bi pripomogel k boljšemu pridelku – in ga pod vrhom prevežejo, da je videti kot košara. Okrasijo ga z bomboni, s čokoladnimi obeski, sadjem (jabolki in mandarinami), povezanim v venec, s slaščicami in prestami ter s podobnicami. *Prajtelj* po vrnitvi iz cerkve obesijo pod strop domače hiše za zaščito.

V Kanalski dolini so včasih na veliki ponedeljek uživali samo sadove s *prajtlja*. Ko je bil ta prazen, so eno vejico obesili nad hišna vrata, eno pa zataknili za hišni tram v izbi. Če pride kdo na daljši obisk ali če se vrne kdo od domačih, ki je bil zdoma, se položi *prajtelj* na hišni prag, da stopi čezenj. Na hišni prag se ga položi tudi, ko prinesejo v hišo novorojenčka ali ko pride mlada k hiši:

Če se rodi en otrok, ... ko ga prinesejo v hišo, se dene prajtl, da stopi čez, ne, se pravi, ne, in tudi ko se en poroči. Če pride ta mlada v hišo, ne, se dene ta, ... so djali. In tudi zdaj eni denejo še ta prajtl, da gre čez tot prajtl. Stopi v hišo, ne.

Oljke doma spravijo in jih zažgejo ob hudi uri – nekoč so žerjavico postavili pred hišo, da se je dim vzdignil pod nebo. Kot pravi Z. Kumer (1991: 345), je »[z]ažiganje vejic iz butare ob nevihti [...] nekakšno 'pokristjanjenje' starih magičnih sredstev zoper hudo uro«.

V Ukvah so nekoč na dan, ko so gnali živino v planino, polagali *prajtelj* na hlevski prag, da bi ščitil živino in bi se ta jeseni srečno vrnila domov. Košček *prajtlja* se zapiči tudi na začetek njive za dobro letino.

3.2.2 VELIKI TEDEN

Zadnji dnevi velikega tedna, veliki četrtek, veliki petek, velika sobota, velika nedelja in veliki ponedeljek, za vernike Kanalske doline niso navadni dnevi in liturgični obredi po cerkvah ne zgolj cerkvena zadeva. *Roglanje* v Ovčji vasi, obiskovanje in straža božjega groba na veliki petek v Ukvah in Ovčji vasi, pripravljanje *žegna* 'jedi za blagoslov' na veliko soboto z vso pasijonsko simboliko obrednih jedil ter *vstajenjska procesija* v Žabnicah (v soboto zvečer) in Ukvah (na veliko nedeljo zjutraj) so stare pomladanske šege, ki kažejo na povezanost ljudskega izročila s krščanskim (prim. Kumer 1991: 348, 349).

3.2.2.1 Veliki četrtek

Na veliki četrtek običajno prostovoljni gasilci in drugi pobožni možje v dolinskih cerkvah postavijo božji grob. Pri večerni maši se ne poje več in zavlada tišina – tudi zvonovi ne zvonijo več. Nekoč so obsedeli v cerkvenih klopih pred božjim grobom in molili celo noč, zdaj pa ob desetih zaklenejo cerkvena vrata.

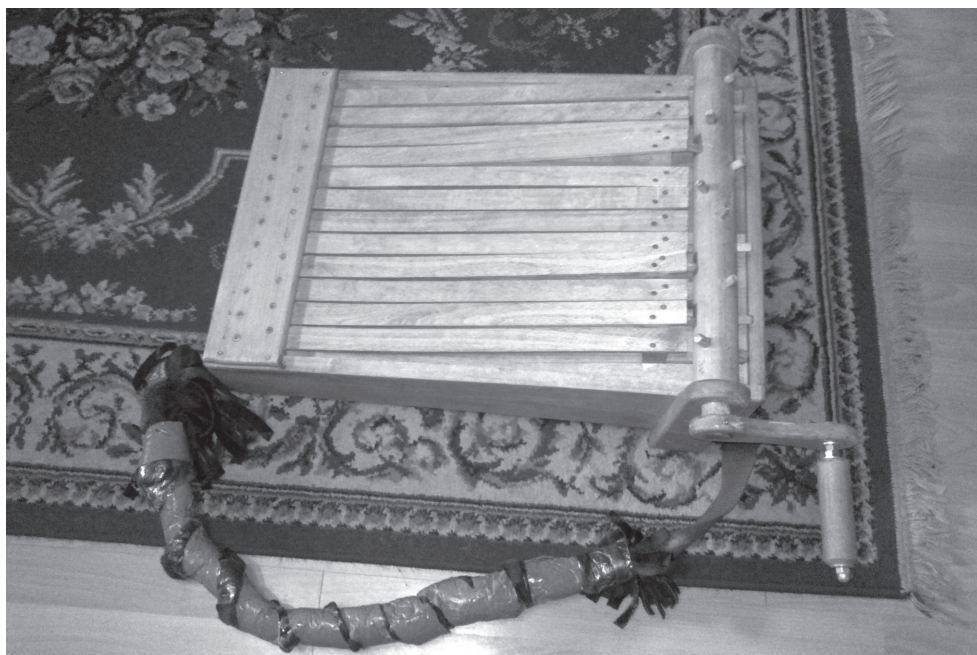
V Ovčji vasi gredo otroci na veliki četrtek zvečer, na veliki petek zjutraj, opoldne in zvečer ter na veliko soboto zjutraj, opoldne in pred popoldanskim blagoslovom jedi

Slika 9: Ukovski fantiči z *rogлами* 'ragljami' in *poklcam* oz. *vrklcam* v osemdesetih letih 20. stoletja

Vir: Arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

Slika 10: *Rogla* 'raglja'

Vir: N. Gliha Komac, arhiv SKS Planika Kanalska dolina, Ukve.

po vasi z roglami 'ragljami': Rogle so lesene ... tako velike ... to je takšen inštrument. Rogwa je ta velika ... in potem imamo še eno drugo. Tista majhna je za ta male, tisto je poklca 'pokalica'.

V soboto zjutraj ob štirih za *avemarijo* fantje zarožljajo z velikimi roglami. S truščem in ropotom *rogel* uprizorijo potres po Kristusovi smrti.

To dajo tako gor ... in potem grejo po celi vasi. In to večkrat. Namesto zvonov imajo to. To ropota! Ob štirih zjutraj gredo bolj ta veliki. In vsak ima to. Te pride prav groza, ko se sliši to ropotanje ...

3.2.2.2 Veliki petek

V Ukvah na veliki petek zvečer izpostavijo monštranco. Domači gasilci v Ukvah in Ovčji vasi *wahtajo* 'stražijo' božji grob, ženske pa molijo k srcu Jezusovemu in pojejo postne pesmi. Nekdaj so verniki k božjemu grobu nosili v dar tudi kadila (prim. Kuret 1989: 162).

Sicer pa se na veliki petek *drži post*, se ne jé mesa.

Slika 11: Božja groba v Ovčji vasi in Ukvah

Vir: R. Bartaloth, arhiv SKS Planika Kanalska dolina, Ukve; C. Saccari, arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

3.2.2.3 Velika sobota

Na veliko soboto je v dolinskih cerkvah v Ukvah, Žabnicah in Ovčji vasi blagoslov velikonočnih jedi: *šartlja* 'šarklja, potice', *šunkna* 'šunke', želodca, hrena in jajc, *pirhov*. Nekoč so ženske hrano k žegnu 'blagoslovu' nosile v jerbasih, in sicer na svitkih na glavi, danes pa jih nesejo v košari:

V soboto je blagoslovitev jedi ... šartl imamo, damo šartl, šunken, žəwodəc, ajce, hran. Hran tudi. In enkrat so gospe, so nosile jərbas in cvitər, so meli cvitər na gwabi, tako, ja, in gor jərbas, ta veliki, ja. [...] Danes imamo samo eno korbco, pravimo mi, ja.

Kot je povedala informatorka Maria Moschitz, velike noči in praznikov ni brez *šartlja*:

E ... šartl ... je ... sladki kruh in notər damo malo cimta in ... kako se pravi ... rosine in sladkor in cimt. In to vse zaroljamo in potem damo v peč. [...] To jas tudi naredim [...], men se dopade tako, ker diši prow po veliki noči. In to naredim tudi za božič. Za božič in za veliko noč, ja, ja. To mora bit, ker če ne, ni velika noč.

Blagoslovljene jedi običajno jedo na veliko nedeljo zjutraj, nekateri pa tudi že v soboto.

Na *veliko soboto* zvečer gre v Žabnicah in Ukvah po vasi mimo razsvetljenih oken slovesna procesija. Nekoč so se dobili v cerkvi že zjutraj in skupaj molili, vsaka družina po eno uro; danes molitev ni več, ohranila pa se je procesija:

Na veliko soboto zvečer dajo sveče na okna ... po celi vasi, še vedno ... [Procesija gre] s cerkve, po celi vasi in potem spet v cerkev. Po celi vasi so lučke. In potem nekateri odprejo tudi vrata, je vse razsvetljeno in je zelo lepo, ja. [...] Tudi svetnike, tudi [postavimo] na okno, kakšne svetnike ...

3.2.2.4 Veliki ponedeljek

Na *veliki ponedeljek* so bile kot »ostanek slovesnega praznovanja pomladi« (prim. Kumer 1991: 341) včasih priljubljene igre s pirhi, tj. *tručanje ajc* 'razbijanje pirhov', kot pravijo v Kanalski dolini. Danes to v Kanalski dolini že na veliko nedeljo popoldne počnejo predvsem otroci.

Kuret (1989: 238) igro v Kanalski dolini opiše takole: »Po gostilnah so se v parih preizkušali fantje. Vsak je držal v pesti pirh, in sicer tako, da ga skoraj ni bilo videti. Fanta sta toliko časa bila eden drugega po pesti, dokler se pirh ni zdrobil. Zmagovalcu je v roki ostal cel pirh.«

Slika 12: Košara z velikonočnimi dobrotami

Vir: L. Magri, arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

Slika 13: Velikonočne jedi na veliko soboto popoldne pred oltarjem čakajo na blagoslov

Vir: L. Magri, arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

Podobno jo je opisala tudi Maria Moschitz:

To delamo, ja, navadno otroci, če so otroci w družini. [...] Eden ima takó jajce in drugi wplede 'udari' gor [...] in potem zmaga tisti, ki ima še celo jajce. In to gre naprej z usem jajcami, ki so bli blagoslovljeni. [...] Jajce so kuhane ... [...] In potem eden dərži tako in drugi dərži tudi in wplede gor ... Ja, tručma ajce ...

3.2.3 PASIJONSKA PROCESIJA V ŽABNICAH

Do leta 1764 so bile pasijonske procesije značilne predvsem za Škofjo Loko, kjer so odigrali trinajst prizorov Kristusovega trpljenja (tja so hodili z vseh koncev in se po cele tedne učili besedila ...).

Podobno procesijo so nekoč imeli v Žabnicah, le da so tu za posamezne prizore morale poskrbeti različne vasi (prim. Kuret 1989: 179). Danes tega ni več.

V Žabnicah so štebanski igralci odigrali tudi Drabosnjakov *Pasijon* (Kuret 1989: 179).

3.3 PROCESIJE

Procesija v Ukvah poteka od enega do drugega konca vasi, pri tem pa se zvoni, poje in moli.

V Ukvah med letom pripravijo štiri procesije. Prva je *velikonočna procesija* na veliko soboto. Pri tej procesiji po vasi nosijo vstalega Kristusa, vedno se je udeležijo tudi gasilci. Konec maja²² in 13. septembra²³ gre po vasi *Marijina procesija*, ko osem mladih fantov in deklet v domačih nošah po vasi nosi Marijin kipec. Ob *procesiji sv. Rešnjega telesa* oz. *telovski procesiji* se okoli nosi monštranca, posebej pa se moli pri štirih znamenjih, oltarjih, ki jih pripravijo vedno iste, nekdam najpomembnejše domačije. Tudi pri tej procesiji sodelujejo gasilci.

Z. Kumer je zapisala (1991: 350), da je:

[t]elovska procesija že od začetka vidno znamenje češčenja Rešnjega telesa,

²² Majnik 'maj' je Marijin mesec, v katerem se Marija še posebej slavi in se moli k njej.

²³ Takrat poteka t. i. *votivna procesija* kot spomin na povodenj iz leta 1903.

dodatna slovesnost h krščanskemu prazniku, uvedenem v 13. stoletju, hkrati pa občutena kot ljudska šega. Ob vsakem od štirih oltarjev na prostem se ponavljajo prošnje za varstvo okolja in ljudi pred naravnimi nesrečami in vojskami, cvetje in zelenje, koder gre procesija, pa velja za blagoslovljeno, zdravilno. Telovske procesije po mestih so bile bolj razkazovanje in parada kot verski obred.

Pri tej pobožnosti še vedno sodelujejo vsi domačini; če ne pri obhodu, pa vsaj pri okrasitvi hiš in cerkve.

Podobno je tudi v Žabnicah, kjer so znane *velikonočna procesija*, *binkoštna procesija*, procesija na sv. Rešnje telo (*telovska procesija*) in na žegen 'vaški praznik'. Na sv. Rešnje telo postavijo štiri družine na štirih krajih štiri oltarje. Za žegen postavijo en oltar in sprevod gre po celi vasi.

Slika 14: Procesija po Žabnicah na binkoštno nedeljo v letih po drugi svetovni vojni

Vir: J. Zimmerman, arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

3.4 FANTOVSKI PRAZNIK – POSTAVLJANJE MAJE ‘MLAJA’ V ŽABNICAH

Ko žabniški fantje postanejo polnoletni (naborniki), prvo nedeljo v maju ali za *telovo* (tj. na sv. Rešnje telo) postavijo *maj/majo/majbawm* ‘mlaj’.

Izberejo si lep, raven, visok hrast ali smreko (*brino*). Kraj, kamor ga zasadijo, je po izročilu zmeraj isti; v Žabnicah imajo blizu cerkve sv. Egidija že vnaprej pripravljeno betonsko luknjo. Drevo posekajo – to opravijo na večer pred postavitvijo –, ga oklestijo, tudi vrha mu ne pustijo, tako da ostane samo deblo, ki ga olupijo. Žabniški fantje pripeljejo *majo* na vozu v vas in jo potem vozijo naokoli. Dekleta (ki tisto leto dopolnijo osemnajst let) jo okrasijo s *kranceljni* ‘venci’, z zelenjem in s cvetjem, da golo deblo skoraj povsem pokrijejo. Polivajo jo tudi z vinom. Nato jo osemnajstletni fantje in vaški možje z latami in vrvmi postavijo pokonci in proslavljajo dolgo v noč.

V Žabnicah stoji *maja* vse do žegnanja v nedeljo po sv. Egidiju (prim. Kuret 1989: 287).

Slika 15: Postavljanje *maje* v Žabnicah

Vir: Arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

3.5 FLORIJANOVO (4. MAJ)

Na dan sv. Florijana (4. maja) pri maši v Žabnicah, Ukvah in Ovčji vasi (eno leto je maša v Žabnicah, drugo v Ukvah ...) sodelujejo gasilci, ki si nadenejo uniforme in v sprevedu nesejo svojo *bandero*. Gasilci so eno najbolj cenjenih dolinskih društev in skoraj vsak domačin, ki v vaški skupnosti kaj šteje, je član te skupnosti. Zanimive so njihove sporazumevalne prakse: načeloma so vsa povelja in drugi obrazci v nemščini, med seboj se večinoma pogovarjajo v italijanščini, sliši pa se tudi slovenski jezik.

3.6 KRIÐS 'KRESOVANJE – ÐENTJANÐEVO – IVANJE' (23. JUNIJ)

Ðege ob kresu, najdaljšem dnevu v letu, so povezane z verovanjem v sončno boþanstvo, katerega poosebljenje je bil pri Slovencih najbrþ Kresnik. Zaþiganje kresov naj bi soncu ohranilo moč, ki začne sicer ob kresu pojemat. Metanje þarečih šib naj bi bilo pričevanje o nekdanjih *čarovnih obredih*. Ker je praznovanje kresa sovpadlo z večerom pred praznikom sv. Janeza Krstnika, ki so mu oglejski misijonarji že v 8. in 9. stoletju posvečevali krstne kapele, je svetnik uspešno izpodrinil poganškega Kresnika, kresni dan pa se je preimenoval v ivanje (Kumer 1991: 341–343).

Kres navadno priþgejo 23. junija zvečer na Višarjah in *gor lahko pridejo vsi, največ pa je Višarčanov* (tistih, ki imajo na Višarjah gostilno, trgovino).

Kot pravi Rosalia Zelloth, v Ovčji vasi in Ukvah kresa *že liþta ni več: Ma, jaz se samo spomnim, k sa ... priþgali te krese, ampak od daleč smo gledli, k nas niso blizu spustli*.

V Žabnicah je bilo še do nedavna ohranjeno *šajbanje* 'metanje šib'. Šiba šablja *za vse tiste babe, ki ometajo* 'obrekujejo', so radi rekli.

Cindole 'šibe' so bile bukovke ali jesenove. Metali so jih z roba za cerkvijo. Najprej so pokosili travo in zravnali tla, nato pa uredili podstavek, s katerega so se proþile šibe, in zakurili kres. *Cindole* so položili v ogenj in jih razþarili. Pri tem so opazovali, kam vleče veter. Medtem so začeli pokati možnarji in iz zvonika so se oglasili zvonovi. Zdaj so začele leteti þareče šibe. Prva je letela v čast sv. Janezu Krstniku. Šiba ni smela leteti previsoko in morala je leteti vodoravno. Ljudje so radi presojali, kateri lučaj je najlepši (Kuret 1989: 395).

3.7 GNANJE ŽIVINE V PLANINO

Tako v Žabnicah kot v Ovčji vasi in Ukvah so poleti živino vedno gnali v planino.

»Brž, ko je zlezel sneg s senožeti, je odhajala večina družin iz Ukev z vsem, kar so imeli, z otroki in živino, v planino, kjer so bivali, dokler jih mrzla jesen ni prignala spet v vas« (Kuret 1989: 22). Včasih je namreč vsaka domačija v Ukvah imela vsaj eno ali dve kravi in nekaj obdelovalnih površin.

Družine, ki imajo svoje planine,²⁴ poleti še vedno ženejo svojo živino na Ukovško planino, kjer se srečujejo z mladimi iz Ziljske doline.

Žabničani ženejo na Višarje, še vedno je to kravja planina. Pred leti so gnali v Prašnik blizu Ovčje vasi, nato pa je šla živina na Višarje. V Ovčji vasi so gnali v Zajzaro.

Pred odhodom živine na planino položijo na hišni prag *prajtelj*,²⁵ ki ga morajo vsi prestopiti; tudi sicer je znano, da morajo tako nevesta kot novorojenček in mrlič stopiti čez *prajtelj*.

Preden živino ženejo na pašo, jo poškropijo z blagoslovljeno vodo, in sicer s koščkom *prajtlja*.²⁶

3.8 VSI SVETI (1. NOVEMBER)

V Kanalski dolini je še ohranjena vera v vračanje duš rajnih. Tako v Žabnicah 1. in 2. novembra ne sme ugasniti (večna) luč, *ker se rajni hodijo domov gret*. V Ukvah se rajnih bojijo; menijo, da se rajni skrivajo pod klopmi v izbi (prim. Kuret 1989: 94).

Na pokopališču v Ukvah molijo za vse svete ob pol dveh popoldne za umrle rožni venec, potem pa župnik blagoslovi grobove. Zdaj blagoslovi vse grobove hkrati,

²⁴ Za Ukeve je značilno, da imajo na Ukovški planini posamezne družine svoje poslopje in zemljo, na kateri pasejo, prebivalstvo drugih krajev, npr. Lipalje vasi, pa je nekoč imelo skupno planino.

²⁵ *Prajtelj* imajo še od cvetne nedelje shranjen na podstrešju.

²⁶ Košček *prajtlja* zapičijo na začetek njive, za dober pridelek. Ponekod je *prajtelj* zamenjala oljka, ki pa je v Kanalsko dolino prišla sorazmerno pozno, zato se šega s *prajtljem* še vedno ohranja.

včasih pa je hodil od groba do groba in pri vsakem posebej zmolil po več očenašev za vse pokopane v grobu: *Enkrat je blo vsači grob, ne, posebej, in molu je zmerom pri vsačem grobu, ne. Zdaj samo tako, malo tukaj, malo tam.*

Tudi v Žabnicah prvega novembra popoldne župnik blagoslovi grobove. Pri tem se moli:

[z]daj, dve, tri leta je ena gospa, ki pomaga v cerkvi in ona moli z, kako se pravi, z zvočnikom, moli zdravamarijo, ja ... ampak zdaj je več italijansko, ja, ker ona ne zna slovensko ... enkrat je bilo vse slovensko. Ali latinsko. Ker pod fašizmom niso smeli slovensko ... in tako gospod je prevedel vse v latinščino, ne, tako so tudi peli v latinščini.

Nekoč so okoli grobov na ta dan položili mah, ki so ga okrasili s papirnatimi rožami. Grobovi so še vedno okrašeni s svečami in rožami (predvsem s krizantemami).

Včasih so zvečer na vse svete v vsaki družini zmolili po tri rožne vence, danes tega ne počnejo več. Grobovi se posebej okrasijo tudi ob božiču, nekateri tudi z različnimi *krispani* 'božičnimi drevesci'.

3.8.1 VERNE DUŠE (2. NOVEMBER)

Po hišah gori večna luč (v steklen kozarec se nalije voda, dolije olje in na majhnem stojalcu položi stenj, ki se ga prižge), da se pridejo gret verne duše:

So dali v en kozarec malo olja in vode in potem gor so dali ... lučka ... liəršaf [...] smo rekli, nohtliəht, liəršaf, ja ... Mama je zmeraj nardila ogenj tam, da je blo zelo toplo, ker je rekla, da se ... duše se pridejo segret. Ja, je bilo tako lepo toplo ... peč ... prow toplā, ja ...

Zvečer je maša v cerkvi (nekdaj so bile na ta dan tri maše).

3.9 ŽEGNANJA – DNEVI PATRONOV 'VAŠKIH ZAVETNIKOV'

Žegnanje je prišlo med ljudske praznike s krščanstvom, in sicer kot praznovanje spomina na posvetitev cerkve, zlasti župnijske. Kdaj se je udomačilo, se ne ve, v 17. stoletju pa je bilo že splošno v navadi. Ko je Jožef II. leta 1786 vsa žegnanja prenesel na tretjo

nedeljo v oktobru (od takrat *žegnanjska nedelja*), so začeli ljudje obhajati god farnega *patrona*. Zato imajo ponekod dvakrat *žegnanje* (Kumer 1991: 350).

3.9.1 ŽEGNANJE V ŽABNICAH

S sv. Tilnom se začnejo razigrana *žegnanja* 'vaški prazniki', ki so prevzela dediščino nekdanjih poganskih jesenskih slavij. Na večer pred sv. Egidijem (1. septembra) fantje v Žabnicah podrejo *majo*, ki je stala pri cerkvi sredi vasi od prve majniške nedelje, tj. od *telovega* dalje (gl. razdelek 3.4). Osemnajstletniki *majo* podrejo in les prodajo.

V nedeljo v Žabnicah fantje in dekleta, ki tisto leto praznujejo osemnajsti rojstni dan, priredijo veliko praznovanje. Pri tem jim pomaga vsa *žlahta* 'sorodstvo'. Pripravijo plakate z vabili, pokosijo in uredijo prostor praznovanja, očetje jim pomagajo pri postavljanju velikega prazničnega šotora, mame pa pripravijo hrano, ki jo na praznični dan prodajajo. Takole nam je povedala mama osemnajstletnika: *Sem nardila za žegen štiri štrudalne in eno torto. [...] Smo nardili, vse mame, šesdeset friko ... veste, kaj je to ... smo delali ... en dan sem samo olupla ... hruške, pravimo mi, krompir ...*

V nedeljo zjutraj gre najprej po vasi od bara na začetku vasi slovesen sprevod. Slavljenci in sorodstvo nosijo praznične obleke, ženske si posebej za to priložnost nadenejo praznične noše: *Ja, imamo nošo! Ampak enkrat je bla lepa noša, ne, prow slovenska noša, ne. So imeli [...] biaw burtah* 'bel predpasnik' *m pa rože, ne, in tukaj je imew miadrček* 'životec', *je biw zlat, tako, je bla lepa noša. Zdaj pa imamo tako nošo ... gremo v Beljak kupit nošo.*

Sprevod spremljata glasba in petje. Fantje dobijo od deklet šopke, v katerih je sedem vrst rož; vmes morata biti nagelj in rožmarin. Tudi dekleta in žene imajo pripete *pušeljče*: *Če so poročene gospe, imajo pušeljč na desni, in če ne, na levi!*

V sprevodu skozi vas se gre k slovesni maši, nato pa sledi skupno praznovanje. *Məštráwnca* 'monštranca' v cerkvi je posebej okrašena z zelenjem in *pušeljči*. Po maši se postavijo v krog pod lipo in *konta* 'skupina domačih pevcev' zapoje. Najprej moški zapojejo žabniško *Rasti, rasti rožmarin* v slovenščini:

*K sem dons pri sveti maši biw,
k sem dons pri sveti maši biw,
tam sm bidu Jezusa,
njegovo mater žawəsno,
njegovo mater žawostno.*

*Tam səm vidu keləh zwat,
tam notre sveto rešnjo kri,
tam notre sveto rešnjo kri.*

*Rasti, rasti rožmarin,
use ta žwahtne rožce ž njim,
use ta žwahtne rožce z njim.*

*Čal je zelen al pa suh,
ima vsegljih svoj cartni duh,
ima vsegljih svoj cartni duh.*

*Ko bom puəbəč ledək uməru,
lep zelen krancelj bom jas mow,
lep zelen kranceljč bom jas mow.*

*Z rožmarinom zelenga
in nageljčka rudečega
in nageljčka rudečega.*

Dekleta vmes na pladnju ponujajo vino; na pladnju je vedno tudi *pušeljč*. Nato se sprevod odpravi proti velikemu šotoru; na poti se večkrat postoji, igra glasba, moški pojejo v vseh treh oz. štirih dolinskih jezikih.

Nekdaj so v gostilni na nedeljo po žegnu zapeli tudi naslednjo pesem:

*Tam doli po polju špancirawa,
vse žwahtne rožice nabirawa.
Nagəlčək, roznkrawt, rožmarin,
iz tega jaz pušəljč nardim.*

*Šlišu səm nekaj novega,
od mojga dekleta zaljubljenja,
da išče fanta drugega,
ker mene ne mara nič več.*

*Merkaj, oj, merkaj se ljubica,
če iščeš fanta drugega,
če iščeš fanta drugega,
nisi za moje srce.*

3.9.2 ŽEGNANJE V UKVAH

Cerkev v Ukvah je posvečena sv. Filipu in sv. Jakobu. *Žegen* 'dan svojih *patronov*' Ukljani praznujejo 25. julija, čeprav je uradni praznik po cerkvenem koledarju 5. maja. V soboto pred vaškim praznikom so včasih prihiteli vsi fantje s planin, tudi pastirji so imeli to praznično nedeljo izgovorjen dopust in so lahko privriskali v dolino.

V soboto zvečer najprej fantje *pušeljš pletejo*. Fantovski starešina skliče fante v gostilno, kjer v stranski sobi pripravljajo šopke iz nageljnov, rožmarina in pozlačenih vejic, ki jih povežejo s trakcem. Na skrivaj jim pomaga tudi kakšno dekle. Te *pušeljče* naslednje jutro po *veliki maši* 'praznični, svečani maši' dobijo fantje, ki še nimajo dekleta. Fantje, ki dekleta že imajo, od njih dobijo *pušeljš*, ki si ga pripnejo za *koroški klobuk*, (Kuret 1989: 155).

Nekdaj so se na praznovanje pripravljali s tridnevnici (prišel je duhovnik od drugod ter tu maševal in spovedoval), danes pa je ohranjena le spoved pri domačem duhovniku. Pri *veliki maši* na praznični dan je župnik nekdanj dajal *žegen* 'blagoslov' z monštranco in šopkom iz nageljnov in rožmarina. Zdaj blagoslavlja tudi brez monštrance.

Po maši se zberejo pod lipo in začne se bolj posvetni del. Tu najprej stopi v krog domača godba, zraven pa v širokem polkrogu fantje in novinci (t. i. *konta*). Ko pride množica iz cerkve, prvi fant *zauka* 'zavriska' in godba udari *tuš*. Medtem dekleta delijo *pušeljče* fantom, ki jih še nimajo; dekliški svet izbira fante, ki se postavijo v krog in zapojejo: najprej krepko fantovsko, potem pa nežno koroško. Tudi v slovenskem jeziku, npr. *Prav lepa je ukljanska fara*. Spet *zaukajo*, nato pa stopi v krog *zala dečla* 'lepo dekle' v domači noši in prinese na velikem pladnju s *pušeljši* okrašene steklenice vina in kozarce. Vsakemu fantu v krogu ponudi kozarec, ki ga mora ta na dušek izpiti in *zaukati*. Ko je to opravljeno, *plehmuzka* 'godba na pihala, godba' zaigra prvi valček. Fantje z godbo na čelu in s *pušeljšem* za klobukom obhodijo celotne Ukve in na vsakem križišču zapojejo nekaj pesmi. Popoldne se nadaljuje sejem. Fantje pa že oprezajo, kako bi fantovski *pušeljš* zamenjali za pravega (Kuret 1989: 155).

3.10 ROMANJE NA VIŠARJE

Po Z. Kumer (1991: 351) je obiskovanje svetih krajev »potreba vernega srca«, ne glede na to, v kaj veruje, kaj mu je sveto. Kristjani so najprej želeli videti kraje, ki jih je s svojo navzočnostjo posvetil Jezus. Pod vplivom krščanskih misijonarjev, ki so prihajali k nam iz krajev, kjer so bile Mariji posvečene cerkve (npr. v Ogleju že v 4. stoletju), in redov, častilcev Matere božje, ki so pri nas ustanavljali prve samostane, so bile prve božje poti na Slovenskem Marijine (npr. Gospa sveta, Lesce, Blejski otok, Višarje, Šmarna gora ...). Romanja v daljne in bližnje kraje imajo vedno čar potovanja, doživetij, prijetnih srečanj, toda na prvem mestu sta čaščenje in prošnja za pomoč, varstvo ali izpolnitev zaobljube po rešitvi iz velike stiske.

Zgovoren dokaz za to so votivne podobe, predmeti in zahvalni napisi po božjepotnih cerkvah.

Vsako leto ob odprtju višarskega romarskega središča na sv. Janeza Krstnika (24. junija) zjutraj roma iz Žabnic na Višarje posebna procesija. Na vrhu je na ta dan vedno maša s procesijo okoli hriba.

Cerkveni pevski zbor [iz Žabnic] poje pri maši in pri procesiji okoli hriba. In prav vse je slovensko. Na vrhu. In pojemo kakor enkrat, te stare pesmi in vse je slovensko. So litanije in so pesmi. In vse slovensko, procesija, je

Slika 16: Marijino svetišče na Višarjah – romarsko središče treh dežel

Vir: R. Bartaloth, arhiv SKS Planika Kanalska dolina, Ukve.

vse slovensko. To zmeraj, ker je velik praznik. Ker je začetek, prav začetek višarske sezone. In potem isto naredimo prvo nedeljo oktobra in tudi tam je procesija v zahvalo, ker je zaključek.

Na romarskem središču treh dežel se od 24. junija do prve nedelje v oktobru zbirajo številni romarji iz bližnjih in daljnih krajev. Včasih je bilo romarjev še več: *Ljudje so bili zelo verni ... enkrat ali dvakrat v letu so šli gor na Višarje peš.*

3.11 SV. MIKLAVŽ (5., 6. DECEMBER)

Kerševan (1989: 92) je označil dogajanje v zvezi z Božičkom, dedkom Mrazom in Miklavžem kot najbolj množično ohranjanje in spreminjanje ljudske religioznosti, hkrati pa izpostavlja povezavo z osnovno vsebino božično-novoletnega praznovanja, z obdarovanjem otrok kot obliko odnosa do sveta mrtvih:

Ni mogoče mimo analize in ocene, ki jo je ob Božičnem dedku podal Claude Levi-Strauss v razpravi *Le Père Noël supplicié* (1952):²⁷ obdarovanje otrok po Božičnem dedku in Miklavžu (ter dedku Mrazu) je sodobna oblika darovanja onostranstvu oz. svetu mrtvih. Figure, kot so Miklavž, Božični dedek, dedek Mraz, predstavljajo svet odraslih, otroci so predstavniki 'drugega' sveta.

Včasih se je po kanalskih domovih v Miklavža preoblekel oče ali pa kakšna teta: *Otroci smo čakali z mamo in s tatam, da je prišel Miklavž. Smo molili in Miklavž je imel ... tak punkeljč, ne, in tam je bilo kaj notri, ne, kakšni bomboni, pamaranče, jabke, in potem je stresel malo po tleh – prej smo morali moliti – in potem je stresel po tleh ...*

Dolinski otroci zdaj zvečer na police postavijo prazne krožnike, zjutraj pa so ti napolnjeni z lešniki in orehi, dateljni, mandarinami, pomarančami, bomboni, mandolati ter čokoladnimi miklavži in *krampusi* 'parklji'.

V Kanalski dolini so še vedno živi Miklavž in *krampusi*; vsaka vas pripravi svoj Miklavžev sprevod, ki se na Miklavžev večer slovesno pomika skozi Trbiž.

²⁷ Levi-Strauss, Claude. 1952. *Le Père Noël supplicié*. *Les Temps Modernes* 77, 1572–1590. Dostopno prek: http://classiques.uqac.ca/classiques/levi_strauss_claude/pere_noel_supplcie/pere_noel_supplcie_texte.html (10. julij 2014).

Slika 17: Sv. Miklavž in *krampus*

Vir: C. Saccari, arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

Tudi SKS Planika običaj ohranja. Za otroke, ki obiskujejo izbirne tečaje slovenskega jezika, vsako leto v Ukvah priredi miklavževanje, na katerem morajo otroci zmoliti molitvico, kaj zapeti ali zgolj povedati v slovenskem jeziku, *krampus* jim malce zagrozi, potem pa jih sv. Miklavž še obdaruje.

Včasih so se v Ukvah posebej našemili; dekleta v angelčke pa tudi *tajfelj* 'hudič' je bil zraven.

3.12 KALEDWANJE 'KOLEDOVANJE'

Predkrščanske koledarske šege odsevajo delitev leta na zimski in letni čas. Središče zimske dobe je bil začetek novega leta, ki je bil od nekdanj praznik rajnih. Obredni obhod (obhodniki v vlogi rajnih) se navadno imenuje koledovanje, obhodniki pa

koledniki. Izraz izhaja iz besede *kalende*, ki je grško-latinskega izvora, z njo pa so poimenovali maskirane obhode ob antičnem novem letu. Slovani so izraz spoznali že pred izselitvijo iz pradomovine. Značilna je vera, da je v zimzelenem rastlinju življenjska moč (Kumer 1991: 340).

Starodavna verovanja v vračanje rajnih na svet po pokristjanjenju niso zamrla, le da so se poganski obhodi prednikov porazdelili na razne praznike (Kumer 1991: 342), kot so božič, sv. Janez Evangelist, *pametiva* 'nedolžni otroci', novo leto, Pehtra in sv. Trije kralji v Kanalski dolini.

Po Kerševanu (1989: 90) so »verovanja, obredi in običaji pred- in mimokrščanskega izvora, povezani s časom, zimskim solsticijem, v katerega je cerkev umestila relativno pozno praznovanje Kristusovega rojstva. Osnovna tema teh nekrščanskih verovanj in praktik je tradicionalno odnos med svetlobo in temo, življenjem in smrtjo, svetom živih in svetom mrtvih, ki prav v tem času ogroža svet živih«.

Božični koledniki po Kanalski dolini ne hodijo več po vaseh. V družinah se je na sveti večer ohranilo petje koledniških pesmi pred *drevescem*, npr. naslednje:

*En angel priletel z visokih nebes,
je lepo zažvižgal,
še lepši zapel.*

*Zakaj bi ne žvižgal,
zakaj bi ne pel,
je Jezus med nami,
je lahko vesel.*

*Tam gori na gori Marija kleči,
usmiljenega Jezusa na rokah drži.
Tam gori na gori tri luči garó 'gorijo',
za biarne 'verne' dušice,
ki v vicah trpó 'trpijo'.*

*Ko vedel bi človek,
kaj duša velja,
ne delal bi greha,
ne žalil Boga.*

3.12.1 SV. JANEZ EVANGELIST (27. DECEMBER)

Posebnost Ukev je bila nekdanj, tako razlaga Kuret (1989: 412), *šaplja / brina*,²⁸ ki so jo nosili fantje po vasi in voščili od hiše do hiše. Samo trije so stopili v izbo: tisti, ki je nosil *brino*, tisti, ki je imel v rokah svetilko, in tisti, ki je iz steklenice na pladnju ponujal piti. Trojica, ki je hodila po vasi na večer pred godom nedolžnih otrok, je z *brino* oplazila vse domače. Če so bile ženske že v postelji, so vstopili tudi v njihovo kamro in »jim podelili življenjsko moč, ki jo je hranila zelena *brina*« (prim. Kumer 1991: 340).

V Ukvah še vedno gredo na ta večer fantje po hišah voščiti. Pri tem imajo na verigi stare svetinje. Ponavadi zberejo kar precej denarja in si potem na novega leta dan, ko gredo voščiti po gostilnah, privoščijo večerjo. Zdaj gredo z njimi tudi dekleta.

Obredni obiski z *brino* so samosvoj, krajevno značilen ostanek obhodov z 'vejo življenja' (Kuret 1989: 413).

Slika 18: *Brina*

Vir: L. Magri, arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

²⁸ Okoli 50 cm visok, monštranci podoben smrekov šopek, okrašen kakor božično drevo. Na sredi ima pritrjeno srce iz rdečega blaga, prekrito z našitimi svetlimi novci, svetinjcami in značkami.

3.12.2 PAMETIVA 'NEDOLŽNI OTROCI' – ŠAPANJE (28. DECEMBER)

Tepežkanje, otepanje z zimzeleno smrekovo ali brinovo vejico, je bilo sprva fantovska šega. Življenjska moč iz vejice naj bi z dotikom prešla na človeka. Zato so fantje tepežkali dekleta in mlade žene, da bi jim pričarali rodovitnost. Tudi ko je tepežkanje postalo otroška šega, se je v besedilu ohranilo voščilo sreče in rodovitnosti (Kumer 1991: 340).

Poganska šega tepežkanja je bila s pokristjanjevanjem naravnana na dan nedolžnih otrok (28. december), njeno magičnost pa naj bi odpravilo navezovanje na šego samostanskih šol, po katerih so šibo enkrat v letu imeli v rokah šolarji namesto učiteljev (Kumer 1991: 343).

Otroci v Ukvah so nekdam po cestah tepežkali predvsem ženske. Tepli so jih po nogah in po zadnji plati in pri tem kričali: »Šip, šap, dolgo življenje ...« (Kuret 1989: 412).

Zdaj na predvečer praznika nedolžnih otrok (27. decembra) v Ukvah, Ovčji vasi in Žabnicah otroci hodijo od hiše do hiše. Nekateri voščijo v nemščini, drugi v italijanščini, nekateri pa *šapajo* 'voščijo' v slovenščini: *Šip šap, danes imamo mi, otroci, vsak po eno šibo v roci. Kolkor špičic, tolko liät, Bog vam daj na svet živet!* Ali pa: *Šip šap, da boš hkə dowgo žbew, da te bo muha ad stowa utərgawa.*

Seveda jih je treba obdariti (teta in botra morata prispevati nekaj več).

3.12.3 NOVO LETO

Trije fantje, ki so na večer sv. Janeza Evangelista z *brino* hodili po vasi, so na dan novega leta obiskali urade in gostilne, kjer so jih pogostili. *Brine* se ni smel dotakniti noben poročen moški, sicer je moral dati za pijačo (prim. Kuret 1989: 413).

Na novega leta dan še vedno gredo voščit po gostilnah, potem pa si privoščijo večerjo. Zdaj gredo z njimi tudi dekleta.

Kot je povedala Maria Moschitz, imajo v Žabnicah kolednike, ki s prepevanjem kolednic *dajejo svoj (duhovni) dar vsaki obiskani družini*:

*K temu letu novemu,
k temu rojstvu božjemu,
Marija je rodila Jezusa.
Marija je rodila Jezusa.*

*Marija spliata krancəl zwat.
To ni abedn krancəl zwat,
to je le Marija z Jezusom.*

*Marija tərğa rožmarin.
To ni abedn rožmarin,
to je le Jezus, Marijin sin.*

*Marija tərğa lep majron.
To ni abedn lep majron,
to je le Marijin zlati tron.*

*Marija tərğa lilijo.
To ni nabeledna lilija,
to je le nebeška zarija.*

*Marija tərğa naglne.
To niso nobeni naglni,
to so le nebeški angeli.²⁹*

3.12.4 PEHTRIN VEČER (5. JANUAR)

Z. Kumer (1991: 337) ugotavlja, da gre za verovanje o vračanju rajnih na svet v temnem, skrivnostnem obdobju zimskega kresa. Ženski lik Pehltre, Pehltre babe ali Pehtrne naj bi bil še indoevropsko bajno bitje, ki so ga Slovenci verjetno prevzeli od staroselcev. Pehtra je dobra ali zla, voditeljica duš rajnih, zlasti otrok. [...] Pod krščanskim vplivom je dobila v varstvo duše nerojenih otrok in posvečevanje kvater.

V Ukvah so 5. januarja ob večernem mraku fantje pobrali izpod božične mize kravje zvonce in zvonili z njimi okoli hiše, da bi odgnali Pehtro. Z zvonci so tekli do Hudičevega mosta (čezenj naj bi prišla Pehtra v vas) in s truščem spodili Pehtro. Doma je vsak fant zvonec postavil na mizo k božičnemu hlebu ali pa pod mizo za obredno kajenje (Kuret 1989: 468).

²⁹ To novoletno kolednico je že pred letom 1846 zapisal Matija Majar Ziljski (prim. Kumer 1986: 132). Kolednica izvira iz Žabnic in se poje od hiše do hiše na vse tri svete večere, tj. božič, novo leto in svete tri kralje. Pesem se je ohranila v celoti in skoraj nespremenjena.

Šega je v Ukvah še vedno živa, le da gredo otroci *zgoncat* 'zvonit' z zvonci okoli vasi.

Na predvečer sv. treh kraljev so fantje v Žabnicah z zvonci tekali po vaških ulicah od enega do drugega konca vasi. Po izročilu so morali do severnega roba vasi, kjer stoji križ; trikrat so tekli okoli njega in oglušujoče zvonili, potem so se vrnili v vas in pri vsaki hiši dobili dar, plačilo, ker so Pehtri ubranili prihod v vas (Kuret 1989: 468).

Žabniški fantje na Pehtrin večer še vedno tečejo po vasi, a se po hišah ne ustavljajo niti ne dobijo nobenega daru.

3.12.5 TRIKRALJEVSKI KOLEDNIKI (6. JANUAR)

Trikraljevsko koledovanje bi se lahko enačilo z božično-novoletnim, če ne bi imelo drugačnega izvora. V 16. in 17. stoletju je izšlo iz tedanjih mestnih šol, najprej protestantskih, potem jezuitskih. Najstarejše poročilo o trikraljevskih kolednikih je s Št. Ilja pri Rožeku na Koroškem iz leta 1641. Koledniki so nastopali bodisi kot obhodniki z zvezdo, oblečeni v tri kralje, bodisi so z dramskim prizorom od hiše do hiše zaigrali srečanje treh modrih s Herodom. Sedanji trikraljevski koledniki na Koroškem pomenijo obnovljeno šego z novo vlogo – pobiranje prispevkov za misijone, v Ukvah in Žabnicah npr. za Cerkev. Oblika je še ljudska in pesmi tudi (Kumer 1991: 350, 351).

Obstaja primer trikraljevske kolede, v kateri koledniki predvsem igrajo. Stara kraševska kolednica je tako npr. zajeta v žabniški kolednici (prim. Kuret 1989: 503). Verjetno je njena ohranitev povezana z dejstvom, da je bila Kanalska dolina del Koroške, ki je trikraljevsko koledovanje ohranila do današnjih dni.

V Žabnicah so si nekoč otroci iz cele vasi *na dan svetih treh kraljev* okoli vratu obesili toliko pastirskih zvoncev, kolikor so jih dobili. Z zvončkljanjem, vpitjem in tuljenjem so šli k Višarskemu potoku (it. Rio Lussari / nem. Luscharigraben). Pravili so, da tako daleč, kolikor seže glas zvoncev, ne bo čez leto nobenih zveri.

Danes se otroci preoblečejo v svete tri kralje in angela ter gredo po vasi. Pojejo v slovenščini in italijanščini; običajno obiščejo slovenske družine. Denar, ki ga zberejo, podarijo Cerkvi.

Maria Moschitz se spominja naslednjih žabniških kolednic:

*Sveti trije kralji so sveti tri možje.
Ko v jutranjo deželo potroštani so šli
in zvezda gre pred njimi, se sveti prav lepo.
Pojmo ga, poglejmo ga, našega mesijesa,
v jaslicah položenga, na slamci leži.*

*Marija ti ti, le lepo povi.
Poviwa bi rada,
planic 'pleníc' pa nimám.
Ni planic, ni powoja,
za nkamor zavít. [...]
Oh, awbe, naš, Ježəš,
ad mraza za umriət.
Je prišu svet Luka, svet Markeš, Matewž.
Al bə mogle kej dat?
M par golobic, na mošnja patíc,
da se bo Marija kupwa planic.*

*Mi smo trije kralji z jutrove strani,
pa hodimo po svetu že cele mesce tri.
In iščemo povsodi, povprašujemo,
kje rodil se Jezus, poizvedujemo.
Smo lepo živeli v deželi jutrovi,
srečno kraljevali čez kraljestva tri.
K Bogu smo molili in prosili ga,
da skoraj bi poslal zveličarja sveta.*

Tudi v Ukvah hodijo po hišah trije koledniki in pojejo: *Zdaj pa z Bogom ostanite in prav lepa hvala vam.* Trije koledniki koledujejo vedno v slovenščini. Ponavadi (zlasti zadnja leta) se našemijo tri dekleta. Ena se obleče v pastirja s klobukom in kožuhom, druga ima črn obraz in tretja brado. S seboj nosijo skrinjo in kadila. Tudi tem se da denar. Kar zberejo, prihranijo ali pa dajo za Cerkev.

Slika 19: Sv. trije kralji z angelom na obhodu po Žabnicah

Vir: Arhiv Etnografskega muzeja v Beneški palači, Naborjet.

4 SLOVO OD POKOJNIKA

Prisotnost katoliške cerkve na območju Kanalske doline in njen vpliv se kažeta v obrednih praksah in navadah dolinskega prebivalstva, in sicer tako v vsakdanjem življenju in doživljanju prazničnega leta kot tudi na pomembnih prelomnicah, kot so rojstvo, poroka, smrt. Ljudske šege in navade se prilagajajo cerkvenim ritualom, cerkveno obredje pa se (skupaj z molitvami) prilagaja ljudem, njihovem načinu življenja in dojemanju sveta.

Pomembna postaja v človekovem življenju je njegov odhod. Slovo od umrlega je bilo že od nekdaj povezano z različnimi navadami in obrednimi dejanji,³⁰ ki so povezovala posameznike v skupnost, odhajajočemu zagotovila »miren odhod v onostranstvo«, ostalim pa nadaljevanje življenja na tem svetu.

Večina pogrebcev v Kanalski dolini je še vedno cerkvenih. Ostareli in hudo oz. dolgo bolni ljudje navadno prejmejo poslednje maziljenje.

Umrli običajno leži na *parnah* 'parah' v domači hiši; za mrliča nimajo posebnega prostora, sobo in pare pa posebej pripravijo. Domači v Ovčji vasi najprej z belim prtom, ki si ga sposodijo, pokrijejo veliko mizo. V Ukvah za pripravo par uporabijo posebne rjuhe, na katerih v slovenščini na eni strani piše: *Tu v žalosti te izgubim*, na drugi strani pa: *ti pa tam se veseliš*. Rjuhe so lepše, izbrane, izdelane posebej za to priložnost.

Pred parami stoji nočna omarica, na katero so položeni čipkast prt, *sveta martra* 'križ' in *žegnana* 'blagoslovljena' voda. Iz cerkve prinesejo štiri svečnike, ki jih prižgejo in postavijo okoli par. Mrtvec leži z nogami obrnjen proti vratom in tako ga odnesejo tudi na pokopališče.

V Ukvah je vzdolž krste s posebnim trakom privezan bel prt. Tega so nekdaj po pogrebu podarili revnim; zdaj tega ne počnejo več, da ne bi koga užalili. Prt, ki leži na parah, je treba odstraniti takoj, ko odnesejo mrliča iz hiše; *da drži smrt proč od hiše, da ne pride spet smrt v hišo*. Prte in rjuhe potem operejo.

³⁰ Slovenski etnološki leksikon (2004: 602) šege ob smrti razlaga kot ustaljene oblike dogajanja in ravnanja ob umiranju, nastopu smrti in pogrebu. Povezane so s cerkvenimi obredi, s krščansko vero, relikti predkrščanskih verovanj in s spoštovanjem umrlega. Šege ob smrti imajo trojen namen: z molitvijo in cerkvenimi obredi izprositi duši umrlega mir in pokoj; obvarovati žive pred vračanjem umrlih in njihovo maščevanjem; olajšati rajnemu potovanje v onostranstvo in mu narediti novo bivanje čim lepše.

Mrliča običajno umijejo in pripravijo domači. Moškega oblečejo v *ta boljšo črno obleko*, žensko pa v najlepšo obleko, *tisto za k maši*. Oči in usta mu zaprejo. Nakit se sname. Mrliču dajo v roke molitvenik, manjši križ in rožni venec.

Nekoč je veljalo, *da mora mrlič doma ležati najmanj štiriindvajset ur, da se ve, da je smrt dokončna*. Tudi sicer je informatorka iz Žabnic povedala, da ji je teta posebej naročila, da mora preveriti, če je zares mrtva: *Če bom jaz umrla, moraš dati eno ... mi pravimo šiwānca 'šivanka' ... pod, pod noht, pravimo mi, tukaj spodaj, tukaj noter in če se ne premakne, potem nisem še mrtva!*

Zvečer so običajno prišli sorodniki in bližnji sosedje, ki so jim domači najprej ponudili čaj in kavo. V Ukvah so običajno molili od enajstih do polnoči, in sicer tri rožne vence in litanije. Za Ovčjo vas je veljalo, da se ob smrti pri mrliču bedi dve noči. Sosedje in sorodstvo naj bi se pri bedenju zbrali ob devetih, molilo pa se je med enajsto uro in polnočjo. Molitev so vmes trikrat prekinili. Informator iz Ovčje vasi je povedal, da molitev prvo noč vodi župnik, drugo noč pa *ta vašni* 'vaščani'. Po opravljeni molitvi se je vedno jedlo in pilo.

V Žabnicah so, kot je povedala Maria Moschitz, *vahtali* celo noč, molili pa so opolnoči: *Cel rožni venec in tudi posebne molitve. Vse slovenske, jaz sem zmeraj slišala samo slovensko*. Tako so molili vse do poznih devetdesetih let prejšnjega stoletja, zdaj pa slovenskih molitev ne znajo več.³¹ *Zadnji je molil naprej Gašperle, Moschitz Giovanni, Gašperle ... Zdaj okoli osmih zvečer pride gospod in on moli ... malo italijansko in malo slovensko*.

Še vedno se spominja nekaterih molitev, ki so jih molili pri *vahtanju* v Žabnicah: *V imenu očeta in sina, svetga duha, amen. Molimo za rajnega, ki je zapustil svoje drage v družini. Njegova duša se je ločila od tega sveta in podala se je v večnost pred božjega sodnika*.

Vera, očenaš. Češčena Marija, usmili se čez njegovo dušo, trikrat. Zdravamarija ... desetkrat ... Ki je za njega krvavi pot potil ... potem čast in hvala ... Bog mu daj večni mir in pokoj, da bo počival v miru. Amen.

O gospod Jezus Kristus, mi te prosimo, daj mu ena milostliva sodba in odpusti mu, kar je te razžalil. Usmili se njega duše in sprejmi ga v nebeško domovino. Potem očenaš, zdravamarija, zmeraj.

³¹ Ta mali znajo še sveti angel, očenaš, ja ... zdravamarija, to znajo še.

Potem drugi ... ki je za njega krvavo gawžwan biaw ... čast in hvala ... Bog mu daj večni mir in pokoj ... očenaš ... zdravamarija ...

potem ta tretji, četrty in peti: ki je za njega s trnjem kronan bil, ki je za njega težki križ nesu, ki je za njega križan bil ... potem gre to naprej ...

O, gospod Jezus Kristus, ti si hotel rojen biti za srečo celega sveta. Od Judov si bil zaničevan, od Juda s poljubom izdan [...], po downnanju v mesnico peljan, pred Ana, Kajfa in Heroda brez nevolje naprej postavljen, po krivem obtožen, zapljuvan, zasramovan, s težkim križem obložen, na težki križ prubit, s sulico preboden. Skoz ta sveta bolečina, k se mi navredni 'nevredni' k srcu uzemama in te pa prosma, da bi ti njega duša od vsega trpljenja odrešil in tam te pripelju, kamər si križanega razbojnika z Bogom Očetom, ki živiš in kraljuješ od vekomaj do vekomaj amen. Potem očenaš.

Boma žebrali še za vse rajne duše, ki so se iz te hiše ločile. O gospod, al maja še kaka kaznen. Prosimo te, usmili se in odpusti, ker so te razžalili, daj jim, da bojo srečne u nebeški domovini. Očenaš ..., češčena marija ..., bog jim daj večni mir in pokoj ...

Bomo žebrali za vse verne duše, ki na našem žegnjanəm britafu počivajo, za vse padle farne vojake in farane, ki jih tuja zemlja pokriva. In potem ... očenaš, zdravamarija, bog jim daj ...

Potem gre naprej: O gospod Jezus Kristus, prosimo te, usliši in ne zavrži naše prošnje in daj mu večni mir in pokoj. Očenaš, sveta mati božja, čast in hvala.

V imenu našega križanega gospoda, boga Jezusa Kristusa, mi končamo naše molitve. Kər je pa tudi tebe s svojo drago kərvyjo odrešil, naj te pa požegna bog Oče, ki te je ustvaril, bog Sin, ki te je odrešil, in bog Sveti duh, ki te je posvetil. Amen. V imenu Očeta in Sina in Svetega duha.

Hvaljen bod naš gospod bog Jezus Kristus in hvaljena bodi naša sveta višarska mati božja, ponižno jih častimo in molimo zdaj in na vekomaj amen.

O, gospod Jezus Kristus, daj nam posvečujočo milost božjo in sveti blagoslov, da bomo voljno prenesli naše križe in težave, naše tərpljenje in naše skušnjave. Usmili se nas, o gospod, usmili se nas. O, gospod Jezus Kristus, daj nam božjega blagoslova, da bomo hodili po pravem potu in da se bomo varovali grešnega življenja. Usmili se nas, o gospod, usmili se nas, ubogih grešnikov.

In potem ... O sveta naša višarska mati božja, ponižno te prosimo, varuj nas pred vsem hudem, pomagaj nam v stiskah in težavah, vodi nas in prosi, oj,

prosi Boga za nas, uboge grešnike. Češčena bodi kraljica, mati usmiljena, sladkost in upanje, bod češčena. K tebi vpijemo, zapuščeni Evini otroci, k tebi zdihujemo, žalostni in objokani, v tej solzni dolini.

Očenaš, potem rožni venec, zdravamarija.

Mi te prosimo, vodi nam naše misli, naše besede, in dejanje. Na čast Kristusovega trpljenja od šeste do devete ure je bila tema po celi zemlji. Očenaš.

In ob deveti uri je Kristus zaklical z močnim glasom: Moj Bog, moj Bog, zakaj si me zapustil. Očenaš ...

In Jezus je spet zaklical z močnim glasom in je zdihnil svojo dušo. Očenaš ..., češčenamarija ...

O gospod Bog, Jezus Kristus, ker smo pa tudi mi krivi tvojega trpljenja, usmili se nas in odpusti nam vsem, ker smo te razžalili, in bodi usmiljen z nami, ker smo h grehu nagnjeni. Očenaš.

Mati božja, ki si točila bridke solze, ko so ti položili mrtvega sina v naročje ...

O gospod Bog, Jezus Kristus, posebno pa te še prosim za to ljubo zdravje, za žegen božji, za ta prava in pa zdrava pamet m pa za srečna zadnja ura. Amen. Očenaš.

V imenu našega križanega gospoda boga Jezusa Kristusa.

O gospod bog, zahvalimo za vse prejete gnade in dobrote in za naš vsakdanji kruh in prosimo te, da bi božje darove še naprej sporejeli.

V Ukvah je še v poznih devetdesetih letih prejšnjega stoletja molitev navadno vodila ženska, ki je vodila vse molitve v vasi. Sosedje in sorodstvo so bedeli do pol dveh, potem pa le še *ta hišni* 'domači', ob svečah. Po molitvi so sorodstvu in sosedom ponudili kruh, salamo (kadar ni bil postni čas), sir, čaj ali vino. Nekdaj so za te priložnosti pekli domač beli kruh, ponudili domač sir in kuhano vino (pred 50 leti), zdaj pa pečejo šartelj.

V Ukvah navadno zvonijo drugi dan po smrti, in sicer od enajste do dvanajste ure. Vmes trikrat za minuto ali dve prenehajo zvoniti. Zvonjenje spremlja tudi začetek (ko mrliča nesejo od hiše v cerkev) in konec pogreba (ko mrliča nesejo iz cerkve na pokopališče). V pogrebnem sprevodu se najprej nese križ, potem gredo otroci, sledijo moški, nato štirje možje nesejo krsto, ki jo spremljajo sorodniki ali gasilci (če je bil umrli gasilec), sledijo družinski člani in na koncu ženske. Pogrebni sprevod je brez

državne zastave, pa tudi sicer so gasilci prvo zastavo kupili šele konec devetdesetih let. Kot je povedala informatorka, *v Ukvah niso nikoli imeli zastav, saj so vedno bili bolj revni.*

Otroci pri pogrebnem obredu nimajo kakšne posebne vloge, vendar jim smrti ne prikrivajo.

Po pogrebu so pogrebci (pevci, ki v cerkvi pri maši pojejo, bližnji sorodniki ter tisti, ki nosijo krsto in vence) običajno povabljeni *v oštarijo* na golaž (nekdaj na kuhano vino in kruh).

Osmi dan po pogrebu družina plača mašo v spomin pokojnemu. V Ukvah so otrokom nekdam delili *kržiče* 'posebne kruhke'.

Posebnost pogrebnih obrednih praks Kanalske doline je, da so vsaj do konca 20. stoletja ob smrti v hiši lobanjo zadnjega pokopanega v družinskem grobu obredno umili in zavili v prt. Prvi je na živost obreda v Kanalski dolini v svojih zapiskih že leta 1951 opozoril Matičetov, Gasparini (1955) pa je obredno umivanje in zavijanje lobanje prej pokopanega pokojnika povezal s t. i. dvojnim oz. drugim pokopom.

V nadaljevanju predstavljeni obred – umeščen v okvir ljudske religioznosti, z etnološko interpretacijo, razlago obredov poslavljanja v okviru Katoliške cerkve in sociološko interpretacijo – razumemo kot pomembno identifikacijsko in povezovalno prvino dolinske (slovenske) skupnosti s širšo slovensko (in slovansko) skupnostjo.

5 O UMITI IN V PRT ZAVITI LOBANJI

5.1 OPIS GRADIVA

Opis navade obrednega umivanja in zavijanja lobanje je nastal po pisnih virih (Gasparini 1955; Maister 1975; Matičetov 1955) in ustnem gradivu (vođeni pogovori z informatorji iz Ukev, Ovčje vasi in Žabnic v letih 1997 in 2013).

Kot pravi Matičetov (1955: 231), »gre za posebno navado ob prekopavanju med Slovenci: da lobanjo umijejo, jo zavijejo in polože spet v grob, k novemu mrliču«. Gasparini (1955: 225–230) to dvojno obredno dejanje, ki naj bi ga narekovala pieteta do ostankov rajnih in zadrega za prostor (na pokopališčih), umesti širše, in sicer kot obliko »dvojnega pokopa« pri južnih Slovanih. Domneva, da obred sega še v skupno slovansko dobo.

Pri pregledovanju pisnih virov sem se oprla na etnografsko raziskavo Matičetovega *Umita in v prt zavita lobanja pri Slovencih* (1955: 231–254),³² v kateri sta predstavljena in opisana zemljepisna razširjenost in potek obrednega umivanja in zavijanja lobanje v prt pri Slovencih, in sicer na Gorenjskem in Koroškem. Drugi izhodiščni in hkrati primerjalni vir je bila Maistrova raziskava (1977) o prisotnosti tega obreda na avstrijskem Koroškem.

Matičetov (1955: 233) je skupaj s sodelavci – kot je razvidno s spodnjega zemljevida – razširjenost umivanja in zavijanja lobanje med Slovenci na Gorenjskem in Koroškem popisal na območju »od Ljubljane navzgor po dolinah Save in njenih levih in desnih pritokov (z izjemo Sore Poljanščice) do izvirov, na Koroškem pa na razvodju med Belo in Ziljico v Kanalski dolini, ob Zilji, Dravi, Krki in Meži«.

³² Matičetov in sodelavci z Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti so leta 1954 razpisali (na podlagi izkušenj, pridobljenih z dvema anketama, ki ju je Inštitut opravil pred letom 1954, prim. Letopis SAZU 5, 1952–1953, 322, in v javni razpravi Ljudska kultura in učiteljstvo, *Naši razgledi* 3 (1954), št. 3, 4, in 5) novo, tretjo anketo z vprašalnico št. 3 *O prekopavanju mrličev*. Tako je na podlagi približno 153 odgovorov na 224 vprašalnikov, razposlanih po vsej Koroški, Gorenjski ter obmejnih notranjskih in štajerskih predelih, nastal dokaj natančen opis umivanja in zavijanja lobanje (prim. Matičetov 1955: 232, 233).

Slika 20: Razširjenost obrednega umivanja in zavijanja lobanje ob prekopu med Slovenci

Vir: Matičetov 1955: 233.

Matičetov (1955: 231, 232) kot informatorko za Kanalsko dolino navaja Doro Rosi iz vasi Logje pri Breginju, ki je med obema vojnama služila v Žabnicah. Njeno pričevanje je po zapiskih Matičetovega iz leta 1951 prvi omenil Gasparini (1953: 180). Pozneje Matičetov zapiše celotno besedilo (Matičetov 1955: 232):

In je bila v vasi 'v Žabnicah' ženska, Evica so ji dejali, ki je zmeraj, ko je kdo umrl, prišla in očedila glavo mrtvega, ko so prekopavali. Kar s krtačo, vse lepo zemljo ven. Potem je dala v prt – bel, nov – in zvezala lepo kakor južino. – Tisto položijo zraven in ko pokopljejo mrtvega, da tista ženica najprej noter to glavo, prt pa ostane nji. – Če bi lobanje ne oprali, bi novega mrtvega zemlja ven vrgla. – Ženi še plačajo in ji dajo jesti in piti, kolikor če.

Prisotnost obrednega umivanja in zavijanja lobanje zadnjega pokopanega pokojnika v prtljari v treh vaseh Kanalske doline potrjujemo z izjavami treh informatorjev, ki jih po Minnichu (1993: 71) lahko označimo kot »nosilc[e] posebne jezikovne dediščine in hkrati predstavnik[e] najstarejše kontinuirane in dokumentirane poselitve v pokrajini«.

Johanna Preschern (1924–2001; informatorka za Ukve) in Franz Keil (1915–2007; informator za Ovčjo vas) sta bila domačina iz Ukev in Ovčje vasi, oba aktivna udeleženca obrednega umivanja in zavijanja lobanje. Vodení pogovori z njima so bili opravljeni spomladi leta 1997.

V poznih devetdesetih letih zbrano gradivo je bilo za knjižno objavo preverjeno pri Marii Moschitz (1956; informatorka za Žabnice) iz Žabnic poleti leta 2013. Zadnja informatorka pri obredu ni bila prisotna niti do našega povpraševanja zanj ni slišala, se je pa o njem pozanimala pri svojih bližnjih. Njena precej starejša sestrična in bratranec sta bila še ob koncu 90. let prejšnjega stoletja udeležena pri obrednem umivanju:

Moja sestrična je rekla, da se spomni, da so umili. Ona se spomni, je bila tam, ko so to umili, ja. [Ona je rojena] ... leta štiriintridesetega. In ona je bila še zraven, ja, in ona ve. In tudi moj bratranec, ki je rojen leta triintrideset, ne, enaintrideset, enaintrideset, ja ... on tudi se spomni in ve, da so to umili tudi tukaj v Žabnicah. [...] On, ja, bratranec je rekel, da je bil zraven.

Pogovori leta 1997 niso bili snemani, ker informatorja tega nista dovolila, je pa povzetek njunih odgovorov pregledno predstavljen v Komac (1998). Pogovori z informatorko iz Žabnic poleti leta 2013 so bili posneti in so skupaj s prepisom shranjeni v arhivu SKS Planika.

Ali za opravljanje tega obredja na območju Kanalske doline sploh vedo in ali so pri tem obredu tudi sodelovali, smo vprašali še več domačinov; nekateri so kakršnokoli vedenje o navadi in poznavanje obrednega umivanja in zavijanja lobanje zadnjega pokopanega pokojnika takoj zanikali, drugi pa so se pozanimali in prispevali dragocene podatke o tem, koga bi veljalo še kaj povprašati³³ in kje bi lahko še kaj izvedeli.

Informatorka za Ukve v raziskavi iz leta 1997 je bila starejša gospa, Ukljanka, ki je govorila domače slovensko narečje in bila vešča govorka slovenskega knjižnega jezika. Izkazala se je kot odlična poznavalka življenja svoje vasi, v kateri je preživela večino svojega življenja. Tudi sicer je bila njena družina pomembno gibalo vaškega

³³ Tako smo npr. tik pred knjižno izdajo izvedeli, da je obredno umivanje in zavijanje lobanje poznala ter mu prisostvovala tudi Tecla Wedam iz Ovčje vasi (1924–2010).

življenja, sama pa je bila ves čas vpeta v delovanje lokalne skupnosti. Poleg opisa cerkvenega in prazničnega leta je predstavila potek pogreba, bila pa je tudi večkratna udeleženka obrednega umivanja in zavijanja lobanje v domači vasi.

Informator za Ovčjo vas leta 1997 je bil starejši gospod, izvrsten govorec domačega slovenskega narečja, domačin in ugleden vaščan. Večkrat je bil udeležen pri obrednem umivanju in zavijanju lobanje. Njegov komentar, da *to* (informator obreda nikoli posebej ne poimenuje, pač pa o njem govori z distanco, ki jo izraža raba kazalnega zaimka) počnejo tudi »tam čez«, je zastavil novo vprašanje: Kje »tam čez«? Kje še (poleg v Kanalski dolini)?³⁴

Naključno poslušanje radijske oddaje na programu Slovenija 1 novembra 1997 je privedlo do še enega zanimivega informatorja, župnika v Lescah na Gorenjskem, ki je bil leta 1939 v Predosljah priča obrednemu umivanju in zavijanju lobanje v prt. V telefonskem pogovoru je opozoril na možno povezavo med razširjenostjo obreda in cerkveno-upravno razdelitvijo, pri čemer naj bi bil obred omejen na območje nekdanje krške škofije.

V raziskavi iz leta 1997 pridobljeni podatki so bili leta 2013 preverjeni z vodenimi pogovori z informatorko iz Žabnic. Gospa je v Žabnicah rojena domačinka, aktivna udeleženka in soustvarjalka dolinskega življenja. Pri obrednih dejanjih ni nikoli sodelovala, zanje niti ni vedela – *Ne, jaz pa ne ... to nikoli nisem slišala* –, se je pa o navadi pozanimala pri svojem najožjem sorodstvu.

5.2 OBREDNO UMIVANJE IN ZAVIJANJE LOBANJE V PRT

Obredno umivanje in zavijanje lobanje med Slovenci so pred Matičetovim (prvi zasebni opisi obrednih dejanj v Žabnicah že leta 1951, v Kranjski Gori in Lescah leta 1952) omenjali že najmanj trije pisni viri (prim. Matičetov 1955: 231, 250–251): potopisec, zgodovinar in glasbenik Josip Lavtižar v knjigi *Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolice* (1897), pisatelj Janez Jalen v povesti *Trop brez zvoncev* (1939) in Evel Gasparini (1953, po zapiskih Matičetovega iz leta 1951). Pomembno pričevanje iz obdobja pred objavo raziskave Matičetovega in njegovih sodelavcev (Matičetov 1955)

³⁴ Za Bovško sem kot domačinka že vnaprej vedela, da obredja ne poznajo oz. ni več živo niti v takojšnjem ljudskem spominu.

je fotografija belega svežnja z lobanjo na kupu zemlje ob odprtem grobu na Bohinjski Beli, ki jo je posnela etnografinja Franči Šarf (1954).

Pozneje, leta 1962, je Hrvoj Maister (1975: 238–247) s pomočjo »svoječasne ljubljanske vprašalnice« opravil anketo o »umiti in v prt zaviti lobanji« še na avstrijskem Koroškem. Avtor je zbral podatke iz tridesetih župnij ali krajev, od katerih so nekateri zajeti v raziskavi Matičetovega (1955). Maister (1975: 241) svojo razpravo dopolnjuje s fotografijo obreda,³⁵ na kateri moški poliva lobanjo z vodo in jo umiva.

Slika 21: Fotografija moškega, ki poliva lobanjo z vodo in jo umiva (Bilčovs, 27. december 1962)

Vir: Maister 1975: 241.

³⁵ Dogajanje je opremljeno z natančnimi podatki (kraj in datum obrednih dejanj, ime in priimek umrle osebe, ime in priimek zadnje pokopane osebe, ime in priimek osebe, ki je obredno umivanje in zavijanje opravila).

V nadaljevanju so v Kanalski dolini zbrani podatki o obrednem umivanju in zavijanju lobanje predstavljeni primerjalno: podatki terenskih raziskav v Kanalski dolini (1997, 2013) so primerjani s podatki iz raziskave Matičetovega in sodelavcev iz leta 1954 za Gorenjsko in Koroško (Matičetov 1955: 231–254) ter s podatki iz Maistrove raziskave (1975: 238–247) za avstrijsko Koroško.

Za vasi v Kanalski dolini je kot meritorno predstavljeno mnenje treh informatorjev: informatorja iz Ovčje vasi za Ovčjo vas, informatorke iz Ukev za Ukve in – nekoliko redkeje – informatorke iz Žabnic za Žabnice. Prve zapise o prisotnosti obreda v Žabnicah v Kanalski dolini najdemo leta 1951 pri Matičetovem, povzel jih je Gasparini (1953), pozneje pa jih je spet podrobneje predstavil Matičetov (1955; verodostojnost podatkov o izvajanju obrednih dejanj mu je potrdil tudi Rudi Premrl, profesor slovenske gimnazije v Gorici, ki je pred vojno več let služboval v Žabnicah).

Vprašanja, na podlagi katerih je gradivo primerjalno predstavljeno, so povzeta po raziskavi Matičetovega (1955: 235–245) in njegovih sodelavcev. Kjer se vprašanja, zastavljena našim trem informatorjem, razlikujejo od vprašanj Matičetovega, so podčrtana.

Čas za prekop. *Kam pokopljejo umrlega? Ali je navada, da rajnega prekopljejo po izteku določenega časa (7, 9, 12 ... let) ali samo po potrebi, ko primanjkuje prostora za novega mrliča? Ali je določen čas, pred katerim prekop ni dovoljen?*

V Ukvah so nekdaj vsakih sedem let prekopavali grobove, *saj tukaj telo hitro razpade*, po novem državnem zakonu pa se v grob ne sme pokopati več kot tri člane (umrle vedno pokopavajo v družinske grobove). Sezidali so tudi nove grobnice; na pokopališču v Ukvah je že kar nekaj *lokulov*.³⁶

Kadar je v Ovčji vasi kdo umrl, so ga pokopali v družinski grob le, če je od prejšnjega pogreba minilo vsaj dvajset let. Sicer je bilo treba mrliča pokopati drugam. Ljudje še uporabljajo *navadne grobove*, vendar so zaradi varčevanja z denarjem in s prostorom vse bolj moderni *lokuli*.

Matičetov (1955: 235) meni, da ni enotnih navodil za prekop, in ugotavlja, da je predpise oblasti in ljudske normative določala vrsta zemlje, ki vpliva na razpadanje telesa; načeloma se pri prekopavanju ljudje držijo zaporedja umiranja ali pa pokopa v družinske grobove.

³⁶ Lokuli so satovju podobne betonske grobnice v obliki pravokotnikov, ponavadi ob pokopališkem zidu. V grobni predal se »vloži« krsta ali žara, potem pa se ga zapre z železnim pokrovom.

Na avstrijskem Koroškem (prim. Maister 1975: 238) so grob prekopali po potrebi, da so vanj lahko položili novega mrliča. Prekop groba po predpisih oblasti ni bil dovoljen pred iztekom desetih let po zadnjem pokopu.

Prekopavanje grobov na območju Kanalske doline je že vsaj od časov Marije Terezije (od petdesetih let 19. stol.) urejeno z zakonom. Glede na to, v kolikšnem času v določeni vrsti zemlje in v določenih vremenskih razmerah truplo razpade, se grob na tem območju lahko prekoplje vsakih sedem let. V posamezni grob se ne sme pokopati več kot treh družinskih članov. Gre za pomemben podatek, ki opozarja na dejstvo, da ni nujno, da je imel vsak družinski član, ki izhaja iz Kanalske doline, v svojem življenju priložnost opraviti ta obred. Celo nasprotno, verjetno je ta »dolžnost« doletela razmeroma redke posameznike.

Izginotje obreda lahko pripišemo tudi vse pogostejšim žarnim pokopom in pokopavanju v *lokule*.

Svojci pri odpiranju groba. *Ali morajo biti svojci rajnega zraven ob odpiranju groba? Kdo vse organizira? Kdo koplje jamo? Kdo vse je pri odpiranju groba prisoten? V katerem trenutku se pridružijo domači?*

V Ukvah so jamo nekdanj kopal botri, družina pa je bila konec devetdesetih let prejšnjega stoletja še vedno zraven. Kot je povedala informatorka iz Ukev, najbližji družinski član (*to so vedno počeli najbližji sorodniki*), najbližji potomec umrlega, pri izkopu iz groba vzame lobanjo zadnjega pokopanega in jo umije z blagoslovljeno vodo. Pri tem prisostvujejo tisti, ki kopljejo jamo, in najbližji družinski člani.

V Ovčji vasi ti, ki kopljejo jamo, vzamejo ven tudi lobanjo in jo zavijejo v *prtič* 'prt', da je ne zebe.

Matičeto (1955: 235) meni, da so najpogostejše navzoči svojci. Maister (1975: 238) za avstrijsko Koroško ugotavlja, da grobar sam izkoplje grob (ki mu ga je prej pokazal »družinski poglavar«), potem pa obvesti domače, da pride kdo izmed njih lobanjo umiti in zaviti.

Ker nas zanima pomen dejanja za akterja, saj je pri ljudski religioznosti »poudarek na posebnem nosilcu in funkciji religioznosti za tega nosilca« (Kerševan 1989: 89), so navedena vprašanja posebnega pomena za sociološko lego obreda – o tem več v 5. 5.

Zbiranje kosti, posebej lobanje. Za katere kosti posebej skrbijo? Samo za lobanjo?

Vsi trije informatorji so povedali, da je tako v Ukvah kot v Ovčji vasi in Žabnicah posebna skrb namenjena lobanji. V Ovčji vasi iz jame poberejo tudi preostale kosti in jih položijo na stran, da krsta ne bi ležala na kosteh.

Po Matičetovem (1955: 236) »najstarejše znano pričevanje (za leto 1843) in največ novih poročil govori samo o lobanji«, na avstrijskem Koroškem pa so obrednih dejanj deležne tako lobanja kot velike kosti (Maister 1975: 238).

Umivanje lobanje. Ali umijejo kosti (lobanjo) v navadni vodi? Jo prinesejo na pokopališče v škafu? Gredo z lobanjo k potoku? Kako umivajo lobanjo (s krtačo, z roko)? Ali se lobanja samo poškropi, se polije ali očisti in umije? Ali je treba lobanjo »do čistega« umiti? Se pri tem uporablja navadna ali blagoslovljena voda?

Pri izkopu v Ukvah iz groba vzamejo lobanjo zadnjega pokopanega in jo umijejo z blagoslovljeno vodo. Lobanjo potem zavijejo v *bel prt* 'platno', v *belo ruto*. Po uradnem delu pogreba – med katerim je v prt zavita lobanja nekje v ozadju, *za kupom zemlje, da ni na očeh* –, ko pogrebci odidejo ter ostane le še najbližje sorodstvo in tisti, ki bodo jamo zasuli, jo položijo na krsto.

V Ovčji vasi lobanjo, ki je čista, *samo kost*, poškropijo z blagoslovljeno vodo, in sicer najprej *ta domači* in potem drugi, nato pa jo zavijejo nazaj v *prt* 'platno' in položijo h grobu. Lobanjo vedno blagoslovi najbližji sorodnik (npr. očetovo ali materino lobanjo blagoslovi sin), če pa teh bližnjih sorodnikov ni, to opravi najbližje še živeče sorodstvo. Tudi duhovnik, ki je pri tem prisoten, lobanjo *požegna* 'blagoslovi'.

Matičetov (1955: 237, 238) piše, da ponavadi umivajo lobanjo z roko, in sicer z navadno ali pa z *žegnano* 'blagoslovljeno' vodo, ki jo v škafu, posodi ali steklenici prinesejo iz cerkve na pokopališče h grobu. Na avstrijskem Koroškem »lobanjo umijejo z vodo, navadno ali blagoslovljeno« (Maister 1975: 238). Na poročila o umivanju z navadno (prva pričevanja) in blagoslovljeno (poznejša pričevanja) vodo oz. zgolj s kropljenjem z blagoslovljeno vodo (Matičetov 1955: 237) se navezuje misel, da je to »hočeš nočeš ponovitev umivanja; narekovala jo je pač težnja, da tudi Cerkev dá svoj 'blagoslov' navadi, ki ne nasprotuje krščanskemu duhu, čeprav prvotno najbrž ni krščanska«.

Kdaj umivajo. Kdaj umivajo lobanjo? Takoj ob izkopu groba? Tik pred pogrebom mrliča, ki bo zasedel izpraznjeni grob?

V Ukvah najbližji potomec umrlega pri izkopu iz groba vzame lobanjo zadnjega pokopanega in jo umije z blagoslovljeno vodo. Pri tem prisostvujejo tisti, ki kopljejo jamo, in najbližji družinski člani. Lobanjo verjetno umijejo takoj po izkopu groba, saj so pri obredu še vedno prisotni tisti, ki kopljejo jamo.

V Ovčji vasi že prvi dan, takoj po izkopu jame, ti, ki kopljejo, iz jame vzamejo tudi lobanjo in jo zavijejo v *prtič* 'prt'. Lobanjo, ki je *samo kost, je čista*, domači poškropijo z blagoslovljeno vodo, jo zavijejo nazaj v prt in položijo h grobu.

Matičetov v svoji raziskavi (1955: 238) ugotavlja, da »[t]o narede povečini precej, ko je grob izkopan«. Prav tako tudi na avstrijskem Koroškem (Maister 1975: 239).

Kdo je ta, ki umiva. Ali je posebej določeno, kdo mora lobanjo umiti (npr. sin očetovo, hči materino)?

V Ukvah to vedno opravijo najbližji sorodniki umrlega; najbližji družinski član, neposredni potomec umrlega.

V Ovčji vasi lobanjo vedno blagoslovi najbližji sorodnik umrlega (npr. očetovo ali materino lobanjo blagoslovi sin), če pa teh bližnjih sorodnikov ni, to opravi najbližje še živeče sorodstvo.

»Navadno umijejo lobanjo otroci staršem [...]; če ni otrok, napravi to najbližji sorodnik,« pravi Matičetov (1955: 238). Po nekaterih poročilih (Matičetov 1955: 238, 239) je ta, ki umiva, navadno ženska, najpogosteje bližnja sorodnica, lahko pa tudi ženska, ki je to delala »kot dobro delo iz usmiljenja in obenem morda tudi iz želje po skromni nagradi; v Žabnicah je bila to neka Evica«.

Maister (1975: 238) za avstrijsko Koroško navaja: »[O]bred mora[ta] opraviti sin ali hči, če teh ni, pa drugi sorodniki. Šele če ni nobenega sorodnika, ga opravi katera druga oseba.«

Nagrada. Če ta, ki lobanjo umiva, ni sorodnik, ampak grobar ali kdo drug, dobi za to kaj nagrade? Kakšno? Ali to počnejo vsi (prebivalci, vaščani) in če ne, zakaj ne? V katerem primeru pride do plačila?

V Ovčji vasi to³⁷ počnejo vsi, tudi Italijani in Nemci, saj so se od nas navadli, je

³⁷ Raba kazalnega zaimka sledi rabi informatorjev, pri čemer je iz sobesedila očitno, da so vsi govorili o obrednem umivanju in zavijanju lobanje zadnjega pokopanega.

povedal informator. Če sami *tega* ne morejo opraviti, se za *to* priskrbi dva moža, ki se jima plača.

V Ukvah Italijani, ki so se priselili, *tega* ne počnejo.

V Žabnicah so *to* plačevali.

Matičetov (1955: 239) poudarja, »da se nagrada navadno pojavlja tam, kjer svojce nadomešča pri umivanju – po naročilu, na prošnjo ipd. – tuja oseba«.

Zavijanje lobanje. *Kaj narede z umito lobanjo? Ali jo zavijejo v (navaden, poseben) prt, v kos platna? Ali mora biti platno (prt) novo, doma narejeno? Kako zavežejo prt? Dajo morda zraven še kaj drugega?*

V Ukvah lobanjo, umito z blagoslovljeno vodo, zavijejo v bel prt 'platno', v *ruto*.

V Ovčji vasi z blagoslovljeno vodo poškopljeno lobanjo zavijejo nazaj v prt 'platno', *prtič* 'prt'.

Podobno ugotavljata tudi Matičetov (1955: 240) in Maister (1975: 238) za avstrijsko Koroško. Matičetov (1955: 240, 241) opozarja na možno zvezo z mrliškim prtom, naličjem, a v Kanalski dolini podatkov o povezavi med tema dvema prtoma nismo dobili. Vsekakor pa je verjetno na mestu misel Matičetovega (1955: 241), da »prt (robec ...) predstavlja sam na sebi neko vrednost in terja od tega, ki se hoče držati stare navade, neko žrtev«.

Zavitek čaka. *Kam denejo zavitek z umito lobanjo? Ga spravijo začasno v mrtvašnico? Čaka na tleh ob odprtem grobu? Ali pogrebci vedo, kaj se je / bo zgodilo?*

V Ukvah dajo zavitek v ozadje, za kup izkopane zemlje, *da ni na očeh*.

V Ovčji vasi se zavitek položi h grobu.

»Zavitek z umito lobanjo puste največkrat nekje na tleh ob odprtem grobu« (Matičetov 1955: 241), na avstrijskem Koroškem pa »zavitek čaka pogreba na izkopanem kupu zemlje ob odprtem grobu« (Maister 1975: 239).

Zavitek gre v jamo. *Kam polože zavitek ob pogrebu? Na krsto k vznožju novega mrliča ali drugam? Kdaj narede to? Tik preden zasujejo grob?*

V Ukvah zavitek z lobanjo po uradnem delu pogreba – pri katerem je v prt zavita lobanja v ozadju (za kupom izkopane zemlje, *da ni na očeh*) –, ko drugi pogrebci odidejo ter ostane le še najbližje sorodstvo in tisti, ki bodo jamo zasuli, položijo na krsto.

V Ovčji vasi je med pogrebним obredom zavitek z lobanjo ob grobu. Ko po opravljenem uradnem delu pogreba pogrebci in sorodniki odidejo, na pokopališču ostanejo le še štirje možje, ki so nesli krsto. Ti postavijo v prt zavito blagoslovljeno lobanjo na krsto »sveže« pokopanega. Mrtvec je v krsti vedno z glavo obrnjen proti cerkvi.

V poročilih Matičetovega (1955: 242) piše, da »zavitek pride v grob šele pri pogrebu, in sicer na krsto«, kamor ga »spustijo [...] vržejo ... polože« največkrat »h glavi mrliča«.

Maister (1975: 239) poroča, da »zavitek denejo na krsto novega mrliča, tik preden zasujejo grob«.

Verovanja o tem obredu. *Ali imajo v zvezi s tem obredom kako verovanje? Kaj bi bilo, če bi ne naredili tako, kakor je od nekdaj navada?*

Odgovor informatorjev iz Ovčje vasi in Žabnic je bil zelo kratek: *To se dela.*

Matičetov (1955: 243) navaja številne razlage (»to je stara navada, to mora biti, to je dobro delo, to je usluga rajnemu, odpuščenje grehov«) in utemeljitve (»če je duša v vicah, je deležna olajšanja; če se opusti ta navada, duša še naprej trpi; če bi lobanje ne oprali, bi novega mrtvega zemlja ven vrgla; to je zadnja zahvala otroka staršem«).

Na avstrijskem Koroškem (Maister 1975: 240) »je bilo umivanje lobanje staršev sveta dolžnost otrok, ki so jo ti iz otroške hvaležnosti dolžni izpolniti staršem. Če tega ne bi bili naredili, bi oče ali mati ne imela v grobu svetega miru.«

Obred v pregovoru. *Ali je znan in kako si v vašem kraju razlagajo pregovor, da otrok šele takrat plača materi, kadar ji glavo umije? Ali se pri vas morda glasi drugače? Ali je navada umivanja lobanje predmet kake uganke? Ali je vključena kot epizoda v kako pripovedko?*

Vsi trije informatorji so obstoj kakršnihkoli pripovedk v zvezi z obrednim umivanjem in zavijanjem lobanje zanikali.

Tako Matičetov (1955: 244) kot Maister (1975: 240) navajata pregovor *Otrok šele tedaj povrne staršem, kadar jim glavo umije*. Matičetov (1955: 244) pri tem opozarja, da lahko v zbirki *Slovenski pregovori, reki in prilike* (1934: 141) preberemo: »Otrok šele takrat plača materi, kadar ji (ob smrti) glavo umije.«

Ali je obred še »živ«? Če ne več, kdaj (približno) je odmrli? Morda pa starejši ljudje vendarle pomnijo kaj podobnega? Se to še vedno počne?

Intervjuja z informatorjema iz Ukev in Ovčje vasi sta bila opravljena marca in junija 1997. Glede na povedano so obredno umivanje in zavijanje lobanje v poznih devetdesetih letih 20. stoletja v Ukvah in Ovčji vasi še vedno opravljali. Intervjuji, opravljeni v letih 2012 in 2013, kažejo le na poznavanje obredja oz. na spomin nanj, ne pa več na njegovo živost.

Matičetov je izdelal poseben zemljevid, ki prikazuje izpričanost obrednega umivanja in zavijanja lobanje zadnjega pokojnika v prt med Slovenci (Matičetov 1955: 233, gl. Sliko 20).

Glede razširjenosti obrednega umivanja in zavijanja lobanje Maister³⁸ poudarja, »da je to posebno zakoreninjeno v vsem zahodnem in srednjem delu avstrijske Koroške: pri Zilji, v Rožu, na „Hurah“ med Dravo in Vrbskim jezerom je še splošno znan tudi med mlajšim rodом in prav splošno izvajan v slovenskih družinah s kmečko tradicijo« (1975: 242).

Ali se pri umivanju in zavijanju lobanje v prt moli? Je pri tem prisoten tudi duhovnik? Kaj počne? Ali duhovnik ve za to?

V Ukvah po pripovedi informatorke vse obredno dogajanje poteka brez prisotnosti duhovnika in brez molitev.

Za Ovčjo vas je informator poudaril, da je duhovnik ves čas prisoten: *duhovnik požegna lobanjo, vendar se pri tem ne moli*. Duhovnik prvi zapusti prizorišče.

Ukovški duhovnik je leta 1997 zanikal kakršnokoli vedenje o tej navadi v Kanalski dolini.

³⁸ Maister (1975: 245, 246) razlaga, »da naj bi ta slovenski obred imel sosede tudi pri drugih Jugoslovanih«. Izpričano zavijanje lobanje Maister navaja za vas Prilike pri Ivanjici v zahodni Srbiji, podoben obred pa naj bi opravljali tudi v Makedoniji.

Kdaj ste prvič slišali za to navado? Ali jo otroci poznajo in ali se to pred njimi skriva?

V Ukvah se po informatorkinih besedah za obredno umivanje in zavijanje preprosto ve. Otrok ni nikoli zraven, čeprav se pred njimi ničesar ne skriva.

Informator iz Ovčje vasi je za obred prvič slišal že pri verouku. Tudi majhni otroci so vedno zraven.

Informatorica iz Žabnic je za obred izvedela od svojih bližnjih, sama ni bila nikoli zraven.

Ali se o tem med seboj pogovarjate?

Informatorja sta poudarila, da se tako v Ukvah kot v Ovčji vasi o tem med seboj ne pogovarjajo. Podobno velja za Žabnice.

5.3 ETNOLOŠKE INTERPRETACIJE

Matičetov (1955: 246, 247) meni, da se pri pazljivem pregledu poteka prekopa lobanje »vrsto dejanj lahko šteje za ponovitev podobnih dejanj v zvezi z mrličem pred pogrebom in ob njem«. Umivanje lobanje (včasih tudi drugih kosti) npr. spominja na umivanje mrliča, preden ga dajo na pare; ob zavijanju lobanje (in drugih kosti) gre misel k zavijanju mrličev, ki jih niso vedno pokopavali v krsti; kropljenje svežnja z lobanjo (in kostmi) oz. lobanje spominja na kropljenje mrliča; jok pri umivanju lobanje – to je dolgo let po smrti – je lažje razumeti, če obredno navado vidimo kot zavestno ponovitev pokopa mrliča ipd.

Najde tudi podobnosti med verovanji pri prekopu in opravi pri pogrebu (npr. strah, da bi se mrtvi vračal na ta svet, če ne bi naredili tako, kakor ukazuje stara navada). Vsa ta opažanja po mnenju Matičetovega (1955: 247) potrjujejo,

da je imel E. Gasparini prav, ko je to navado pri Slovencih proglasil za obliko drugega prekopa. Navade naj bi se držalo nekaj krščanskih ali vsaj krščansko navdahnjenih verovanj: umivanje lobanje = očiščenje grehov = rešitev iz vic = povračilo dolga staršem = sprava z nasprotniki. Združena so tudi s sankcijami za neizpolnjevanje navade: če ne, bo duša še naprej trpela, hodila

strašit ipd. Nekatera teh verovanj bi bila lahko tudi nevtralna: predvsem ni nujno krščanska misel, da rajni nima miru do drugega pokopa.

Z. Kumer je o »umiti in v prt zaviti lobanji« zapisala (1991: 335), da se je morda z verovanjem, da doseže rešitev duše iz vic, 'pokristjanila' šega, da je treba ob prekopu groba lobanjo prej pokopanega mrliča umiti (z navadno ali blagoslovljeno vodo), jo zaviti v prtič in z novim mrličem spet pokopati. To je bila dolžnost domačih in če bi jo opustili, bi jih rajni prišel strašit.

V razpravi *O umiti in v prt zaviti lobanji pri Koroških Slovencih* Maister piše (1975: 238–247), da so tudi na avstrijskem Koroškem znane vse prvine obreda. Zavrača možnost, da bi bilo obred mogoče razlagati le »kot spoštljivo ravnanje z v grobu najdenimi razsutimi kostmi pokojnika ali kot prizadevanje, da se kosti čim boljše spravijo«, saj meni, da »bi bili pokojnikovi ostanki v še nestrohneli leseni krsti neprimerno boljše shranjeni kot v platnenem zavitku« (1975: 240). Kot dokaz navaja primer, kako so leta 1937 v Bilčovsu razbili nedotaknjeno železno krsto, samo da bi iz nje lahko dobili lobanjo in tako opravili obred.

Umivanje lobanje je bilo pomembna dolžnost še živečih sorodnikov do rajnih. Na ta način jim izkažejo spoštovanje in jim olajšajo morebitno trpljenje v vicah. Tako pravi Maister (1975: 242), da so ljudje še pred dvajsetimi, tridesetimi leti vsakogar, ki je ta obred opustil ali ga pozabil opraviti, obsodili, da je skrajno nehvaležen otrok, ki nima spoštovanja do mrtvih staršev.

Maister (1975: 242) umito in v prt zavito lobanjo označi kot »značilnost slovenskega izročila« in ugotavlja, da »z odklikom od slovenske skupnosti in slovenske zavesti izginja tudi slovensko izročilo« ter s tem obredno umivanje in zavijanje lobanje.

Gasparini v razpravi *O obliki »dvojnega pokopa« pri južnih Slovanih* (1955) v obrednem umivanju in zavijanju lobanje zadnjega pokopanega prepozna t. i. obredni pogreb drugega pokopa. Obrednemu umivanju in zavijanju lobanje, sprva opredeljenemu kot »krajevni pojav, ki naj bi ga narekovala pieteta do ostankov rajnih in zadrega za prostor (na pokopališčih)«, izpričanemu v nekaterih južnoslovanskih predelih, se je po opozorilu Matičetovega (1951) na prisotnost obrednega umivanja in zavijanja lobanje v dolinah vzhodnih Alp areal pojavljanja precej razširil. Odpiranje groba (tudi večkrat), jemanje razpadlih človeških ostankov iz groba, čiščenje in zavijanje kosti ter lobanje je po Gaspariniju (1955: 230) v navadi v Makedoniji, Kanalski dolini, na jugovzhodnem Kitajskem in v Severni Ameriki.

S. Tolstaja (1999) ugotavlja, da je bil t. i. sekundarni pokop razširjen v južnem delu Makedonije, v vzhodni in severovzhodni Srbiji, ponekod v Bosni in Hercegovini, na otoku Braču v Dalmaciji, v nekaterih delih Hrvaške ter na severu in jugovzhodu Bolgarije pa tudi zunaj slovanskega sveta, in sicer v grški Makedoniji ter pri pravoslavnih Albancih v Romuniji. Opozarja, da gre za več lokalnih različic obreda, ki pa so jim skupni izkop in prakse z »ostanki«.

Opisano obredno umivanje in zavijanje lobanje v prt lahko povežemo tudi s kultom lobanje. V različnih kulturah po svetu je namreč glava pomemben element pri opredeljevanju človeškega bitja in lastnosti posameznika.³⁹ Kot piše Kajkowski (2014), je glava zaradi svoje bližine nebu (kot posledica t. i. vertikalnega dojemanja sveta) najpomembnejši del telesa, ki so mu že v zgodnjem srednjem veku pripisovali posebne, nadnaravne zmožnosti, in kot taka je bila že v predkrščanskem obdobju pomemben del obrednih dejanj in praks. Na osnovi razpoložljivih pripovednih in arheoloških virov ugotavlja, da pomembni vlogi glave (in lobanje) lahko sledimo pri vseh sosedih zahodnih Slovanov že od zgodnjega srednjega veka dalje.

5.4 STALIŠČA RIMSKOKATOLIŠKE CERKVE DO LJUDSKE RELIGIOZNOSTI OB POGREBU

Pogreb je dejanje, sestavljeno iz več obredov, ki skupaj tvorijo celoto in služijo določenemu namenu. Marijan Smolik v delu *Liturgika* (1995: 136–138) ugotavlja, da so prvi kristjani prevzeli pogrebne običaje iz rimskega sveta. Omenja, da je najstarejši rimski pogrebni obred iz 7.–8. stol. popisan v *Ordo Romanus* 49. Truplo so umili in položili v krsto (na nosila). Med petjem psalmov so ga prenesli v cerkev, kjer so molili (pozneje je tam v navadi maša) in ga pokopali ob petju velikonočnega psalma. Osnovna misel približno enako starega galikanskega obreda naj bi bila, da »gre rajni na dolgo pot, polno težav in nevarnosti«. Po avtorjevem mnenju so zato imeli obrede s prošnjo za očiščenje (pokropitev z blagoslovljeno vodo, kar se danes razlaga kot misel in spomin na krst) in molitev Cerkve kot priporočilo božjemu usmiljenju. Pesem *Libera me, Domine* je bila izraz tesnobe v imenu rajnega.

Smolik poudarja, da so škofijski in pokrajinski obredniki te obrede različno kombinirali, enotnosti niso poznali. Šele Drugi vatikanski koncil (1962–1965) je naročil

³⁹ S čaščenjem glave in njeno simboliko lahko povežemo tudi metonimični prenos v napisu na Homerjevem grobu: *Tu je pokrila zemlja čestito glavo* (Grafenauer 1955: 134).

prenovo pogrebnih obredov ob poglobitvi velikonočne miselnosti. Po prenovljenem pogrebnem obredniku (1969, slovenski prevod iz let 1970/1971) tako pogrebno obredje spremlja branje *Svetega pisma*, poudarek je na petju (vsaj molitvi) psalmov, obred poslednjega priporočanja in slovesa priporoča, naj bo pogreb povezan z mašo, ki naj se je (tudi zakramentalno z obhajilom) udeležijo domači in krajevno občestvo. Posebno opravilo božje besede naj bo tudi na domu rajnega v času med smrtjo in pogrebom (bedenje pri mrliču).

V Malem pogrebnem obredniku (v nadaljevanju MPO; 1980: 6) piše:

Telesom vernih rajnih, ki so bila svetišče Svetega Duha, je treba izkazovati spoštovanje, seveda brez nečimrnega razkazovanja. Zato pa naj bi vsaj ob pomembnih priložnostih med smrtjo in pokopom izpovedovali vero v večno življenje in molili za rajne. V skladu s krajevnimi navadami bi te pomembne priložnosti bile: bedenje na domu rajnega, polaganje na mrtvaški oder in sprevod do groba. Domači in, če je mogoče, tudi celotno občestvo, naj bi se tedaj zbrali, da bi pri opravi božje besede poslušali tolažbo upanja, da bi darovali evharistično daritev in se poslovili od rajnega s poslednjim pozdravom.

Rimski pogrebni obrednik za odrasle ima tri osnovne oblike, da bi tako vsaj nekoliko upoštevali razmere v različnih pokrajinah. Pri prvi obliki se moli na treh krajih: na domu rajnega, v cerkvi in na pokopališču. V cerkvi se opravi pogrebna maša, ki pa je ni dovoljeno imeti, v svetem velikonočnem tridnevju, na zapovedane praznike ter na adventne, postne in velikonočne nedelje. V cerkvi je vedno opravilo božje besede, bodisi z evharistično daritvijo bodisi brez nje, in pa obred »poslednjega priporočanja in slovesa«. Pri drugi obliki se moli le na dveh krajih: v pokopališki kapeli in pri grobu. Ta oblika pogreba ne vključuje evharističnega opravila, pač pa se ga opravi pred pogrebom ali po njem, ne da bi bilo telo rajnega navzoče. Pri tretji obliki so molitve na enem samem kraju, le na domu rajnega. Vsaj na deželi naj bi redno opravili molitve na domu rajnega, v cerkvi in na pokopališču, vmes pa imeli dva sprevoda. Sprevedi, zlasti v velikih mestih, potekajo le redkokdaj, ali pa iz različnih razlogov niso primerni (prim. MPO 1980: 7).

Po pogrebni maši je za rajnega

obred poslednjega priporočanja in slovesa. Ta obred ni nekakšno oproščanje grehov rajnega, kajti to naredi evharistična daritev, ampak je to zadnje slovo, ko krščansko občestvo skupno pozdravi svojega člana, preden ga odnesejo ali pokopljejo. Smrt vedno pomeni ločitev, vendar kristjanov, ki so kot Kristusovi udje eno v Kristusu, niti smrt ne more nikdar ločiti. K temu obredu naj duhovnik najprej povabi in ga razloži, nato je nekaj trenutkov

tihe molitve, pokropitev (ki naj spomni na vcepljenost v večno življenje, kar je bilo doseženo s krstom) in pokaditev (ki posveti telo rajnega kot svetišče Svetega Duha) ter končno poslovilni spev. Obred poslednjega priporočanja in slovesa se sme opraviti samo med pogrebnim obredom, kadar je telo rajnega navzoče (MPO 1980: 7).

5.5 NASTAVKI ZA SOCIOLOŠKO INTERPRETACIJO

5.5.1 O LJUDSKI RELIGIOZNOSTI

Kerševan (Flere, Kerševan 1995: 141) ugotavlja, da je

izraz ljudska religioznost že star in je kot tak v slovenščini usmerjal pozornost k dvema vrstama religioznih pojavov: na t. i. **ljudska verovanja** v tradicionalnih kmečkih in vaških okoljih s predkrščanskimi oblikami, ki so živela in bila prakticirana med ljudmi izven cerkve in cerkvene religije (če že ne proti njej) [...]; in na **ljudske pobožnosti**, ki jih je uvedla in vodila katoliška cerkev v posameznih obdobjih in okoljih mimo svoje osnovne in univerzalne liturgije; uvedla jih je s ciljem, da se približa 'preprostim vernikom' in njihovim religioznim potrebam (npr. šmarnice, različne procesije, romanja, krajevni prazniki svetnikov - zaščitnikov ipd.). Po bolj abstraktni opredelitvi sodijo v ljudsko religioznost tiste religiozne vsebine in oblike, ki se razlikujejo od cerkvene religije, kakor jo formulirajo, posredujejo in izvajajo cerkveni profesionalci (duhovniki, svečeniki, menihi). Družbeni nosilci te religioznosti niso cerkve in posebne verske skupnosti, ampak siceršnje življenjske skupnosti, zlasti družina/rodbina in krajevna skupnost (lahko pa tudi poklicne ali generacijske skupine, stan ali sloj) [poud. N. G. K.].

Družbeni nosilci ljudske religioznosti so torej skupnosti z neposredno socialno koherenco visoke stopnje. »Nosilec in subjekt te religioznosti,« je zapisal Kerševan (1989: 16), »niso izključno cerkvene organizacije in niso ljudje kot člani te organizacije, ampak vedno tudi ljudje zunaj te svoje posebne cerkvene opredeljenosti in povezanosti.« Avtor opozarja (1989: 17), da ljudske religioznosti ne moremo izenačevati z »neizogibno raznolikostjo« in »enkratnostjo osebne religioznosti.«⁴⁰ Zavedati se je

⁴⁰ Ljudska religioznost ni, tako Kerševan (1989: 17), »le tisti del osebne religioznosti, ki je skupen mnogim ne le zaradi iste cerkvene religije, kateri pripadajo, ampak zaradi skupnih oz. sorodnih družbenih položajev, stališč, s katerih to religioznost sprejemajo in razlagajo«.

treba, »da ljudska religioznost ni neka posebna religija, ki obstaja poleg neke cerkvene religije ali proti njej« (1989: 17).⁴¹

Kerševan (1989: 18) posebej poudarja:

Z ljudsko religioznostjo nimamo opraviti v družbah in kulturah, kjer obstoje specializirani in ločeni kulturi oz. posebne politeistične religije, navezane na posamezne družbene položaje, družbene skupnosti in skupnosti. Zgodovinski pogoj obstoja ljudske religioznosti je obstoj cerkveno (ali sektantsko) oblikovanih univerzalnih religij, kakršno je npr. krščanstvo.

S Kerševanovo trditvijo se strinja Flere (Flere, Kerševan 1995: 72), ki pravi, da je ljudska religioznost »del tradicionalne kulture, ki ima svoje izvore v časih pred sprejetjem t. i. religij odrešitve, kamor sodi krščanstvo«. »V prizadevanjih za sprejetje krščanstva,« tako Flere (Flere, Kerševan 1995: 72),

naj bi bila 'dotedanjim' božanstvom dovoljena transfiguracija v svetnike in predrugačenje praznikov v krščansko obliko [v Kanalski dolini npr. vsi sveti, sv. Janez Krstnik, nedolžni otroci, op. N. G. K.]. Univerzalna religija je v procesu uveljavitve v posameznih zgodovinskih in geografskih okoljih torej morala sprejeti lokalne običaje in skleniti 'kompromis' z njimi.

O tem govori tudi citat iz *Predhodnih navodil* MPO (1980: 5), slovenskega prevoda rimskega obrednika, kakor ga je naročil prenoviti Drugi vatikanski cerkveni zbor in ga je razglasil papež Pavel VI:⁴²

S pogrebnimi obredi pri pokopavanju svojih bratov naj kristjani izpovedujejo svoje upanje v večno življenje; toda pri tem ne smejo zbudati videza, da prezirajo čustva in navade svojih sodobnikov in sorojakov glede rajnih ali da zanje nimajo razumevanja. **Glede družinskih izročil, krajevnih običajev in pogrebnih združenj naj radi sprejemajo vse, kar najdejo dobrega** [poud. N. G. K.]; tisto pa, kar se zdi, da nasprotuje evangeliju, naj skušajo tako preoblikovati, da bo pri krščanskem pogrebu res razodevalo velikonočno vero in evangelijskega duha.

⁴¹ »[L]judska religioznost (vedno tudi) parazitira na cerkveni religiji, njenih predstavah, obredih, simbolih, jih uporablja in tudi zlorablja na svoj način. Uporablja jih tako, da jih hkrati kombinira s sposojenimi sestavinami iz drugih, starejših ali sosednjih religij in drugih ideoloških praks. Sposoja pa si seveda predvsem tisto, kar v svoji cerkveni religiji pogrša, a potrebuje« (Kerševan 1989: 17).

⁴² Drugi vatikanski koncil je na ožjem religijskem področju nastopil z geslom posodobljenja in tako v cerkveno obredje prinesel spremembe; eden izmed rezultatov je prenovljen pogrebni obrednik, v katerem je »predstavljen« in »predpisan« potek pogrebnega obreda.

Prebivalci Kanalske doline so v večini vsaj nominalno katoliki, tako »indigeno« prebivalstvo kot »priseljenci«. Posebej je treba opozoriti na pomen katoliške cerkve v dolini.⁴³ Po Minnichovem opažanju (prim. 1993: 78–86) gre za lokalno ustanovo, ki sicer ni neposredno povezana s proizvodnjo, vendar povezuje krajevne družbenogospodarske enote (družinska gospodinjstva), bistvene za preživetveni režim. V ospredju so preživetvene strategije; ohranjanje kontinuitete zgodovinske adaptacije in kontinuitete vaških ustanov, ki jih povezujejo v skupnost (1993: 84).

Množica vernikov udejanja in živi nauke, rituale in vzorce vedenja, v katerih se odraža ljudska religioznost.⁴⁴ Tako npr. Ukljani navdušeno podpirajo različna vaška verska praznovanja, kot je *žegnanje*, praznovanje godu zavetnika župne cerkve. Ob vsaki priložnosti, ki poudarja enotnost vasi v razmerju do obkrožajoče jih družbe, jih je mogoče zlahka in učinkovito mobilizirati. Lokalne organizacije, npr. prostovoljna gasilska brigada in vaški zbori, so pomembni vzvodi pri organizaciji obredij, ki izpostavljajo vaško identiteto (prim. Minnich 1993: 78).

Flere (Flere, Kerševan 1995: 72) ugotavlja, da »je ljudska religioznost v vsakdanjem življenju vernika veliko bolj pomembna kot uradni cerkveni nauk«, saj pomeni konstruktivni del njegovega vsakdana in mu pomaga živeti. Je del ljudske kulture oz. tipičnih vzorcev vedenja (tako se ljudje v določenem okolju od določenem času obnašajo) in ne uradni nauk.

Izhajajoč iz vsega naštetega lahko rečemo, da je ljudska religioznost v Kanalski dolini še vedno zelo živa. Domačine določa v delovanju, v vsakdanjem življenju, v odnosih s svetom in je hkrati poseben izraz »našosti«, ki člane skupnosti veže v koherenten racionalni sistem.

5.5.2 SOCIOLOGIJA OBREDA

In kaj sociologija (religije) razume kot obred? Predstavljene opredelitve obreda so povzete predvsem po Cazeneuvu (1986) in Luckmannu (1989: 422–430).

Kot ugotavlja Cazeneuve (1986: 12, 13), je obred dejanje, ki ima realne, vidne

⁴³ Kot ugotavlja Minnich (1993: 91), je bila župna cerkev dolgo edina javna ustanova, ki je podpirala ohranjanje slovenskega jezika, ki je naučen lokalno, navadno znotraj družine in mreže družbenih odnosov, ki lokalno skupnost ločuje od obkrožajoče jo družbe.

⁴⁴ Kolektivni vzorci vedenja oz. rituali, kot so npr. prazniki (*žegnanje*, novo leto ...), procesije (procesije v velikonočnem času, procesija na Višarjah ...), romanja (Višarje) ipd., so posebej prikazani in komentirani v poglavju *Praznično leto Slovencev v Kanalski dolini*.

posledice v vsakdanjem življenju posameznika. Ljudje ga vedno opravljajo z določenim namenom. Obredno dejstvo je univerzalno, četudi je mogoče ta ali oni posebni obred opaziti le tu in tam.

Obred je lahko individualno ali skupinsko dejanje, ki vselej ostaja zvesto določenim pravilom, ki tvorijo prav tisto, kar je v njem obrednega. Od drugih običajev se loči po posebni naravi svoje učinkovitosti in po posebni nalogi, ki jo ima pri njem ponavljanje,⁴⁵ značilna prвина obreda (včasih tudi njegova poglobljena lastnost; Cazeneuve 1986: 14).

Izhajajoč iz te definicije sem skozi celotno besedilo govorila o navadi umivanja in zavijanja lobanje v prt kot o obredu; ljudje to počnejo s posebnim namenom (umivanje in zavijanje lobanje v bel prt imata določene učinke, posledice), hkrati pa gre za »navado«, za pravila, za »predpisan« repertoar dejanj, ki se prenaša iz roda v rod.

Obred je dejanje, katerega učinkovitost (dejanska ali domnevna) se ne konča v empiričnem spletu vzrokov in posledic, kar pomeni, da gre »za vrsto početja (dejanje), ki ga ljudje usmerjajo k zunajvsakdanjemu in o katerem menijo, da bodo tam lahko dobili odgovor« (Luckmann 1989: 429). Vseh vzrokov in posledic obreda se ne da vedno empirično razložiti. Morda tudi od tod v Kanalski dolini le trditev *To se počne* kot odgovor na vprašanje *Zakaj se to počne?* Luckmann (1989: 422) razume obrede kot obliko funkcioniranja simbolov, kot obliko, s katero *prestopimo* in *premagamo* meje življenjskega sveta, meje življenjsko-svetnih izkušenj.

Obredi so družbena dejanja: usmerjeni so k nekomu drugemu, vendar k nekomu, ki ga načelno ni mogoče neposredno doživeti in ki pripada nekemu drugemu področju vsakdanje stvarnosti kot delujoči (Luckmann 1989: 422).

Cazeneuve (1986: 27) obrede razvrsti v dve vrsti: govori o **nadzornih obredih**, ki vsebujejo bolj ali manj magična navodila oz. predpise za vplivanje na naravne pojave, in **komemorativnih**, ki poustvarijo vzdušje svetega s tem, da predstavljajo mite v dogajanju sestavljenih in spektakularnih slovesnosti, **ali žalnih obredih**, ki se nanašajo na mitični svet, ker se uporabljajo za preobrazbo mrtvih v prednike. Med slednje bi lahko uvrstili tudi obredno umivanje in zavijanje lobanje. Uvede razlikovanje med obredi, ki se kažejo kot ravnanja (pozitivna ali negativna), pomešana z vsakdanjim življenjem, in obredi ali celotami obredov, ki vzpostavljajo zvezo (v enem ali drugem smislu) med svetom vsakdanjega življenja in mitičnim svetom prednikov in božanstev.

⁴⁵ Antropolog R. A. Rappaport (1996: 14) razume človeške obrede kot ponavljajoča se stereotipna obnašanja, ki jih etnologi imenujejo obred.

Kot osnovno značilnost obreda Cazeneuve (1986: 31) navaja **numinozno**. Gre za izraz, ki ga je vpeljal Rudolf Otto v delu *Sveto* (1917). »Po Ottu ustreza izraz numinozen določenemu 'izvirnemu in svojskemu občutju'; koncept svetega je le njegov končni rezultat« (Cazeneuve 1986: 31). Glavni in izključujoči se značilnosti numinoznega, katerega glavna lastnost je **mysterium** (skrivnostnost), sta po Ottu (1993: 13–68) **tremendum** (grozljivo), ki označuje vznemirljive sestavine numinoznega, zbuja čustvo groze in ga je zato treba odstraniti, in **fascinans** (privlačno, očarljivo), ki je tista prvina numinoznega, ki je zaželena sama po sebi, ki privlači in s katero se človek včasih poskuša celo identificirati.

Ob razmišljanju o obredih se ne moremo izogniti razpravi o kategoriji svetega (prim. Kerševan 1987: 474–480). Koordinate in usmeritve razpravljanja o svetem v sociologiji sodobnega sveta je v šestdesetih letih načrtoval italijanski sociolog Acquaviva (*Zaton svetega v industrijski civilizaciji*), v sedemdesetih letih ameriški sociolog Bell (*Povratek svetega*), v začetku osemdesetih let pa italijanski raziskovalec Ferrarot (*Paradoks svetega*; prim. Kerševan 1987: 474).

Pri strokovni uporabi kategorije svetega konec osemdesetih let 20. stoletja Kerševan (1987: 479) navaja tri tradicije: francoskega sociologa Durkheima in njegovo šolo z začetka tega stoletja, ki poudarja, da je za religijo ključnega pomena razlikovanje med svetim in posvetnim, saj tisto, kar najdemo v vseh religijah, ni ideja boga, temveč ideja svetega; Otta in njegovo delo *Sveto* (1917), kjer iracionalno jedro svetega označi s tem, da ga imenuje numinozno, tj. »**mysterium tremendum et fascinans**«; ter francoske antropologe in sociologe Cazeneuvea, Batailla in Cailloisa, ki si prizadevajo prikazati razmerje med svetim in posvetnim, katerega gibal naj bi bila dvoreznost svetega (sveto kot nerazpoložljivo, prepovedano, ločeno, a hkrati vzvišeno in močno, ki priteguje).

Ne glede na nasprotja pa je vsem blizu označevanje (doživetje) svetega kot (doživetja) nečesa v svetu, kar je za človeka nerazpoložljivo, skrivnostno, kar presega človekove meje in moči, ga hkrati ogroža in privlači, kar zanj velja kot absolutno zadnje, brezpogojno in ga kot tako nagovarja (Kerševan 1989: 476).

Vprašanje *Kaj je lahko v družbah ustvarjalo potrebo po zatekanju k obredom?* navede na misel, da je bil človek preplašen, ker je samega sebe doživljal kot skrivnost, razklan med željo, da bi s pravili opredelil neko trdno, nespremenljivo človeško bivanje, in na drugi strani skušnjavo, da bi vendarle ostal močnejši od pravil in bi presegel vse meje (prim. Cazeneuve 1983: 34).

Cazeneuve (1983: 34) ugotavlja, da je obred lahko ponudil tri rešitve:

Prvi dve sta bili protislovni in sta zahtevali odrekanje: **opustiti moč**, da bi se zaprli v človeško bivanje, ki temelji zgolj samo na sebi, ali pa **terjati in iskati moč** in se tako odpovedati svojemu ukoreninjenju v trdnem in varnem položaju. Tretja rešitev je predpostavljala določeno preseganje, transpozicijo ali določeno sublimacijo: **trdno in opredeljeno človeško bivanje naj bi utemeljevala transcendenčna realnost**. V prvi rešitvi je bilo treba numinozno odstraniti kot nečistost, v drugi je bilo treba ravnati z njim kot z načelom magične moči, v tretji rešitvi pa se je numinozno predstavilo skupaj z nadnaravnim značajem tistega, kar je sveto; to je v jedru religij [poud. N. G. K.].

V poglavju *Predniki in iniciacija* Cazeneuve (1986: 201–227) meni, da so prednikom namenjeni **spravni obredi**. Njihov kult je ponavadi sestavljen iz darovanj, žrtvovanj in molitev. Te tri vrste obredov so glavna sredstva, ki jih ima na voljo človek, da učinkuje na sveta bitja.

Sakraliziranje prednikov zadene ob hudo oviro: mrtvi prednik je truplo, torej nečisto bitje. Ustrezen obred mora mrtvemu najprej odvzeti to značilnost, šele potem lahko postane sveto bitje. Zgubiti mora nečistost, hkrati pa ostati numinozen (1986: 205).

»Zdi se,« razmišlja Cazeneuve (1986: 206, 207),

da so prvi ljudje v smrti videli zgolj simbol nečistosti in da so s trupli ravnali tako, kot so jim narekovali občutki groze in strahu. Nekateri dokumenti naj bi že za paleolitik ob teh reakcijah groze kazali začetek sublimacije v čustvih, ki so jih ljudje gojili do mrtvih. Mogoče je, da se je ta sublimacija kazala v obredih, ki niso zadevali vsega trupla, temveč zgolj nekatere dele. Wernent^[46] meni, da je že na koncu neandertalskega obdobja obstajal **pravi kult lobanj** [poud. N. G. K.]. Ta kult je zanesljiveje ugotovljen za obdobje severnega jelena, za katero se trdi, da je v njem obstajal kult mrtvih in prednikov. [...] Ker je truplo nečisto, je treba odpraviti to nečistost, predvsem pa se izogniti stiku z njim. Šele nato je mogoče v mrtvecu videti zavetniškega duha, varuha reda v zunajčloveškem svetu, skratka, sveto bitje.

Zato, kakor piše Soustelle,^[47] »se tisti, ki je umrl pred kratkim, nov mrtvec, zdi nabit s precej strah zbujačo mano«, obredi pa imajo »predvsem to funkcijo, da

^[46] Avtor je podatek našel v delu: Wernent, P. 1948. *Le culte des crânes à l'époque paléolithique*. V: *Histoire générale des religions*.

^[47] Cazeneuve kot vir navaja: Soustelle, J. 1936. *L'homme et le surnaturel*. V: *L'Encyclopédie française* VII. Pariz: Larousse.

mrtvega naredijo zares mrliča, prednika«, šele po obrednem dejanju postane svet. Ti dve označitvi mrtveca sta še posebej vidni v obredih, ki so značilni za začasni pokop, na katere je opozoril Hertz.^[48] Trohnenje telesa je vse preveč živa podoba nečistosti, da bi jo zlahka pozabili, dokler je truplo še v tem stanju. »Zato«, pravi Hertz (1928: 207),

pri Dajakih^[49] mrtve najprej začasno pokopljejo in šele pozneje, ko je truplo do konca razkrojeno, obhajajo **drugo pogrebno ceremonijo** [poud. N. G. K.], ki spremeni pokojnikovo bivanje, ga predrami iz zlega sna in ga usposobi za dobro utemeljeno družbeno življenje. Tedaj ga lahko imajo za prednika, za sveti arhetip človeškega reda, ne pa več za simbol nečistosti.

Tudi v Avstraliji imajo pogrebne ceremonije v dveh dejanjih. Cazeneuve (1986: 207) navaja, da sta Spencer in Gillen^[50] opisala *ceremonijo*, slavnost, obred po ustaljenih predpisih, ki ga prirejajo Varamungi: truplo najprej položijo na veje visoko na drevesu, približno leto pozneje pa pokopljejo kosti. Podobna početja naj bi opazili^[51] tudi pri drugih ljudstvih, zlasti pri ameriških Indijancih, v Aziji in v Afriki.

Cazeneuve nadalje ugotavlja, da

se tudi tam, kjer se ne najde dvodejanskega pogrebnega obredja, velikokrat naleti na verovanja, ki se navezujejo na predstavo, da je mrtvec sprva vznemirljiv bloden duh in šele nato, po določenem času, postane pravi mrlič, ki ne pripada več temu svetu. Na splošno je razkroj telesa materialni simbol te preobrazbe. Najbolje se mrtvega iztrga iz stanja nečistosti tako, da se s pogrebnimi obredi zaznamuje njegov dvig v drugo območje.

Na koncu se Cazeneuve dotakne še stvari, ki se relevantne za našo temo, in sicer s trditvijo, da

kadar se prednikova sveta narava zbere le na enem delu okostja, seveda na najžlahtnejšem, nastane **kult lobanj**, ki je omenjen pri prvih ljudeh, najde pa se ga še danes. Velikokrat gre vštric z obredom začasnega pogreba, le da se po razkroju trupla ohrani zgolj lobanja (1986: 207).

^[48] Cazeneuve kot vir navaja: Hertz, Rudolf. 1928. *Mélanges de sociologie religieuse et folklore*. Pariz: Alcan.

^[49] Dajaki so staroindonezijsko prebivalstvo na Borneu. Delijo se na številna ljudstva in etnične skupine. Poleg čaščenja prednikov in čaščenja umrlih je bil za njihovo religijo, bogato z miti in obredi, značilen lov na človeške glave.

^[50] Cazeneuve kot vir navaja: Spencer, B., in Gillen. 1899. *The native tribes of Central Australia*. London: Macmillan.

^[51] Cazeneuve kot vira navaja: Rivers, W. H. R. 1906. *The Todas*. London, Macmillan & Lafitau. 1724. *Moeurs des sauvages américains...* Pariz, Saugrain & Hochereau.

S Cazeneuvom (1986: 209) lahko tudi sklenemo:

Pogrebni obredi so zelo kompleksni in neznansko raznoliki, vendar se razvrščajo okrog nekaterih stalnih tem. Prvi podatek, ki velja v vseh obredjih, je ta, da so trupla nečista. Poleg tega se hotenje, da bi izbrisali to nečistost in iz mrtveca napravili prednika, sicer morebiti ni pokazalo povsod, zato pa marsikje. Očiščenje trupla in zamisel duha, ločenega od tega trupla, ki je morebiti pripet na kakšen materialni simbol ali pa se je že povsem otrešel materije, so nekakšna nujna prva etapa pred sakralizacijo. Odslej lahko mrtvec predstavlja človeško bivanje, preneseno na numinozno raven. Njegova udeležba v svetu živih je tako zlahka dojemljiva, da velikokrat kar ostane v družini. Prednik, ki se je ločil od telesnega stanja odvratnega, vznemirljivega trupla, se spremeni v varovalno moč. Kult mrtvih se meša s kultom prednikov in teži k temu, da bi se izenačil s kultom mitskih prednikov, ki bi utegnil biti po drugih poteh, npr. v totemizmu, pred njim glede nujnosti sublimacije. Prednik je porok za družbeni in zlasti družinski red, je zavetnik in svetovalec živih, njihova povezava z nadnaravnimi silami.

6 SKLEP

Glavna značilnost v monografiji predstavljenega etnografskega popisa obredja, povezanega z »umito in v prt zavito lobanjo«, je, da se osredinja na različne oblike obreda in njegovo zemljepisno razširjenost. Tudi klasična sociologija obreda, ki jo zastopa Cazeneuve, ostaja, kot je razvidno iz navedkov, na razvidni sociološki dedukciji. V teoretski razpravi je slabo zastopan vidik, ki bi bil za sociologijo najbolj relevanten – vidik socialnega akterja in njegovega samorazumevanja v opisanem obredu.

V ukovškem in *učanskem* 'ovškem', deloma tudi v žabniškem primeru ni eksplcitnega pravila, kdo je tisti, ki lobanjo umije. To ne pomeni, da takega pravila ni, bolj verjetno je, da se je informatorjem to zdelo preveč samoumevno, da bi ga bilo treba posebej omenjati. Razmeroma nejasni so bili tudi odgovori pri nekaterih drugih vprašanjih, zlasti pri tistih, ki so zadevala pomen obreda (npr. zakaj je treba obred opravljati).

Komentirati velja nasprotujoče si podatke glavnih informatorjev. Očitno je, da se je informator iz Ovčje vasi prav trudil opisovanje obrednega početja umestiti v okvir katoliške ortodoksne prakse, saj je po njegovih informacijah pri obrednih dejanjih vedno prisoten duhovnik. Vsi nagovorjeni informatorji se strinjajo, da se o tej »navadi« ne govori, kar kaže, da je omenjanje obredja tabuizirana tema. Tudi zato, ker je obredno umivanje in zavijanje lobanje zadnjega pokopanega pokojnika del »poganske« ljudske religioznosti, ki je niti ortodoksna krščanska vera niti sodobna družba ne sprejemata.

Ker je treba informatorjem verjeti, da se o »umiti in v prt zaviti lobanji« ne govori, moramo vztrajati pri trditvi, da informatorji obveznost opravljanja tega obreda vidijo kot del početja, »ki se spodobi«.

To in pa dejstvo, da je bil obred konec devetdesetih let prejšnjega stoletja še živ, kaže na visoko socialno povezanost domačinskega vaškega prebivalstva. Tabuizirana verbalizacija pa je skoraj dokaz, da pomen obredov ni socialno izprazenjen.

Obred se nedvomno navezuje na prastare verske predstave in ritualne prakse, ki so bile razširjene pri južnoslovanskih narodih in na Balkanu, sporadično pa tudi v širšem geografskem prostoru.

7 LITERATURA

- CAZENEUVE, Jean. 1986. *Sociologija obreda*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, ŠKUC.
- CLARK, David. 1982. *Between pulpit and pew: folk religion in a North Yorkshire fishing village*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCCREA CURNEN, Mary G., Howard M. SPIRO, Lee PALMER WANDEL (ur.). 1996. *Facing death: where culture, religion, and medicine meet*. New Haven and London: Yale University Press.
- DI GIUSTO, Valentina. 1987/1988. *Il plurilinguismo a Camporosso in Valcanale: osservazioni generali e aspetti dell' interferenza con particolare riguardo alla parlata tedesca*. Tesi di laurea. Udine: Università di Udine, Facoltà di lingue e letterature straniera.
- DOLHAR, Vida. 1999. *Kanalska dolina in slovenska kultura*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- DOMENIG, Raimondo. 2003. *Malborghetto-Valbruna. Comune in Valcanale*. Udine: Edizioni del Confine.
- DOMENIG, Raimondo. 2004. *Abiti e costumi / Kleider und Trachten: itinerario storico attraverso l'abbigliamento della Valcanale*. Malborghetto: Comune di Malborghetto-Valbruna.
- DOMENIG, Raimondo. 2005. *Religiosità popolare in Valcanale / Volkstümliche Religiosität im Kanaltal*. Malborghetto: Comune di Malborghetto-Valbruna.
- FLERE, Sergej. 1997. *Sociologija*. Maribor: Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta.
- FLERE, Sergej, Marko KERŠEVAN. 1995. *Religija in (sodobna) družba. Uvod v sociologijo religije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- GARIUP, Mario. 1988. *Ovčja vas – Valbruna, o ljudeh in dogodkih alpske vasi Kanalske doline*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- GARIUP, Mario. 1991. *Il santuario di Monte Lussari in Val Canale*. Cividale del Friuli: Società Cooperativa Editrice Dom.
- GARIUP, Mario. 1994. *Le opzioni per il Terzo Reich. Val Canale 1939*. Cividale del Friuli: Società Cooperativa Editrice Dom.
- GARIUP, Mario. 2005. *Holmar. Voci che si stanno spegnendo: raccolta di notizie sul canto e la musica degli Sloveni della Val Canale e i loro problemi etnico-linguistici*. Trst: Mladika.
- GASPARINI, Evel. 1953. Nota sul costume riesumatorio degli Slavi. *Ricerche Slavistiche* 2: 180.
- GASPARINI, Evel. 1955. Sulla forma della »dopia sepoltura« presso gli Slavi meridionali / O obliki »dvojnega pokopa« pri južnih Slovanih. *Slovenski etnograf* 8: 225–230.

- GILES, Howard (ur.). 1977. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London, New York, San Francisco: Academic Press.
- GLIHA KOMAC, Nataša. ¹2009. *Slovenščina med jeziki Kanalske doline*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede; Ukve: Slovensko kulturno središče Planika; Trst: SLORI.
- GLIHA KOMAC, Nataša. ²2011. *Slovenščina med jeziki Kanalske doline*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede; Ukve: Slovensko kulturno središče Planika; Trst: SLORI. Elektronska izdaja. Dostopno prek: <https://itunes.apple.com/si/book/slovenscina-med-jeziki-kanalske/id501657827?mt=11>.
- GORIČAR, Jože. 1980. *Temelji obče sociologije*. Ljubljana: DZS.
- GRAFENAUER, Bogo. 1946. *Kanalska dolina*. Etnografski oris.
- GRAFENAUER, Ivan. 1955. Srednjeveška pripoved o Salomonu in Markolfu in prekmurska pravljica o Mačaš-krali ino dekli. *Slovenski etnograf* 8: 129–144.
- HRIBAR, Tine. 1990. *O svetem na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja.
- HRIBAR, Tine. 1986. Posvečenost mrtvih. *Nova revija* 45: 98–106.
- JEZERNIK, Božidar. 2013. *Politika praznovanja*. V: *Politika praznovanja, Prazniki in oblikovanje skupnosti na Slovenskem*, ur. B. Jezernik. Ljubljana: ZIFF. 7–16.
- KAJKOWSKI, Kamil. 2014. Znaczenie odciętych głów w obrzędowości pogańskiej wczesnośredniowiecznych Słowian zachodnich. *Studia mythologica Slavica* 17.
- KENDA-JEŽ, Karmen. ¹2007, ²2014. *Shranli smo jih v bančah: slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini / contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale*. Ukve/Ugovizza: SKS Planika Kanalska dolina / Culturale centro sloveno Stella Alpina Val Canale; Trst: SLORI; ATS Od me-je; Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU / Istituto per la lingua slovena "Fran Ramovš" CRS ASSA.
- KERŠEVAN, Marko. 1989. *Religija in slovenska kultura*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- KERŠEVAN, Marko. 1987. Zaton svetega, povratek svetega ... *Sodobnost* 5: 474–480.
- KLEMENČIČ, Vladimir. 1995. Spremna beseda. V: *Prostor, meje, ljudje: razvoj prekomernih odnosov, struktura obmejnega območja in vrednotenje obmejnosti na Goriškem*, ur. Milan Bufon, 7. Trst: SLORI; Ljubljana: ZIFF.
- KOMAC, Nataša. 2002. *Na meji, med jeziki in kulturami*. Širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Ukve: Slovensko kulturno središče Planika.
- KOMAC, Nataša, in Vera SMOLE (ur.). 2005. *Ovčja vas in njena slovenska govorica / Valbruna e la sua parlata slovena*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU; Ukve: Slovensko kulturno središče Planika Kanalska dolina.
- KUMER, Zmaga (ur.). 1986. *Slovenske ljudske pesmi Koroške 1: Kanalska dolina*. Trst: Založništvo tržaškega tiska d. d.; Celovec: Založba Drava Celovec.

- KUMER, Zmaga. 1991. Odsev verovanja v ljudski duhovni kulturi na Slovenskem. V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, ur. M. Benedik idr., 335–355. Celje: Mohorjeva družba.
- KURET, Niko. 1989. *Praznično leto Slovencev* 1–2. Ljubljana: Družina.
- LOGAR, Tine. 1971. Govor Slovencev Kanalske doline v Italiji. *Slavistična revija* 19, 113–123.
- LUCKMANN, Thomas. 1997. *Nevidna religija*. Ljubljana: Krtina.
- LUCKMANN, Thomas. 1998. Obredi kot premagovanje meja življenjskega sveta. *Nova revija* 83–84: 422–430.
- MAISTER, Hrvoj. 1975. O umiti in v prt zaviti lobanji pri Koroških Slovencih. *Traditiones* 4: 238–247.
- MATIČETOV, Milko. 1955. Umita in v prt zavita lobanja pri Slovencih. *Slovenski etnograf* 8: 231–254.
- MINNICH, Robert G. 1988. *Govoriti slovensko – biti Slovenec: primerjava med vlogami slovenskih verbalnih kod kot nosilk kolektivne identitete v Kanalski dolini*. Delovni osnutek. Trst: SLORI.
- MINNICH, Robert G. 1993. *Socialni antropolog o Slovencih: zbornik socialnoantropoloških besedil*. Ljubljana: SLORI, Amaliotti.
- MINNICH, Robert G. 1998. *Homesteaders and Citizens: collective identity formation on the austro-italian-slovene frontier*. Bergen: Norse Publications.
- MPO = *Mali pogrebni obrednik*. 1980. Ljubljana: Slovenska škofovska liturgična komisija.
- NEČAK LÜK, Albina. 1996. Medetnični odnosi v sociolingvistični perspektivi. V: *Večjezičnost na evropskih mejah: Primer Kanalske doline / Multilingualism on european borders: The case of Valcanale*, ur. I. Šumi – S. Venosi, 131–150. Ukve: SLORI.
- OTTO, Rudolf. 1993 (1917). *Sveto*. Ljubljana: Nova revija.
- RAMOVŠ, Fran. 1935. *Historična gramatika slovenskega jezika* 7: *dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- RAPPAPORT, Roy Abram. 1996. Law, meaning and holism. *Anthropological notebooks* 1: 9–23.
- RUPEL, Aldo. 1987. *Tabor »Kanalska dolina '86«: 6. mladinski raziskovalni tabor*. Trst: SLORI – NŠK.
- SEL = *Slovenski etnološki leksikon*. 2004. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SMOLIK, Marijan. 1995. *Liturgika*. Celje: Mohorjeva družba.
- STRANJ, Pavel. 1999. *Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst: SLORI, Narodna in študijska knjižnica; Ljubljana: Znanstveni inštitut FF Univerze v Ljubljani.
- ŠKILJAN, Dubravko. 1988. *Jezička politika*. Zagreb: Biblioteka Naprijed.

- ŠUMI, Irena. 1998. *Socialna lega slovenskega jezika v Kanalski dolini: empirična raziskava v družinah slušateljev tečaja slovenskega jezika. Prvo poročilo*. Trst: SLORI.
- ŠUMI, Irena in Salvatore VENOSI. 1995. *Govoriti slovensko v Kanalski dolini*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- ŠUMI, Irena in Salvatore VENOSI (ur.). 1996. *Večjezičnost na evropskih mejah – Primer Kanalske doline: zbornik predavanj in referatov*. Ukve: SLORI, Sedež Kanalska dolina.
- TOLSTAJA, Svetlana M. 1999. Balkansky obyčaj »vtoričnogo pogrebenia« v obščeslavjanskoj perspektive. *Makedonski jazyk, literatura i kul'tura v slavjanskom i balkanskom kontekste*. Moskva: MGU. 249–257.
- TRUHLAR, Vladimir. 1974. *Leksikon duhovnosti*. Celje: Mohorjeva družba.
- VENOSI, Salvatore. 1994. Kanalska dolina. V: *Narodne manjšine danes in jutri*, ur. I. Štrukelj – E. Sussi, 187–190. Trst: SLORI.
- WEBER, Max. 1988. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Založba ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

FIGELJ, Manuel (ur.). 2008. *Tako so peli / Così cantavano*. Kanalska dolina: Glasbena Matica Šola Tomaž Holmar, SLORI, Slovensko kulturno središče Planika / Centro cultural Stella Alpina Planika.

Vodeni pogovor z Mario Moschitz, oktober 2013. Posnela in zapisala N. Gliha Komac. Arhiv SKS Planika Kanalska dolina.

Vodeni pogovor z Mario Moschitz, avgust 2012. Posnela N. Gliha Komac, zapisali N. Gliha Komac in P. Kocjančič. Arhiv SKS Planika Kanalska dolina.

Vodeni pogovor z Rosalio Zelloth, avgust 2012. Posnela N. Gliha Komac, zapisala P. Kocjančič. Arhiv SKS Planika Kanalska dolina.

9 STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

avstro-ogrske dežele

Koroška 13, 20, 79, 81, 82

Kranjska 13

C

Cazeneuve, J. 91, 92, 93, 94, 95, 97

D

Dolhar, V. 14, 15

Domenig, R. 11, 39

F

Figelj, M. 39

florijanovo 50

G

Gariup, M. 15, 17, 21, 36, 39

Gasparini, E. 12, 71, 73, 74, 76, 78, 85, 86

Giles, H. 15

Gliha Komac, N. 11, 13, 15, 17, 18, 19, 26,
27, 29, 43

govorna skupnost 19

Grafenauer, I. 87

J

Jezernik, B. 39

jezikovna skupnost 15, 19, 24, 26
slovenska jezikovna skupnost 11, 17, 30,
39

jezikovne spretnosti 29

jezikovno mešano območje 17, 39

K

Kajkowski, K. 87

Kanalska dolina 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19,
20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 34,
39, 42, 45, 51, 57, 59, 67, 73, 74, 75,
76, 78, 79, 86, 90, 91, 92

Ovčja vas 11, 12, 13, 15, 21, 25, 29, 30, 31,
34, 35, 36, 42, 44, 45, 50, 51, 61, 75,
76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 97

Ukve 11, 12, 13, 15, 17, 21, 22, 25, 26, 30,
31, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 47,
50, 51, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 75,
78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85

Višarje 13, 51, 56, 57, 91

Žabnice 11, 12, 13, 15, 17, 21, 22, 25, 26,
27, 29, 30, 31, 34, 39, 40, 41, 42, 45,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 61, 63,
73, 74, 76

Kenda-Jež, K. 28, 29, 30

Kerševan, M. 39, 57, 59, 79, 89, 90, 93

Klemenčič, V. 13

koledovanje 58

božični koledniki 59

brina 60

novo leto 61

pametiva 'nedolžni otroci' 59, 61

Pehtra baba 62

sv. trije kralji 63

šapanje 61

Komac, N. 11, 12, 13, 15, 19, 26, 39, 75

Komac, N. – Smole, V. 29

krampus 'parkelj' 57, 58

kresovanje 50

Kumer, Z. 39, 40, 42, 45, 47, 50, 53, 56, 59,
60, 61, 62, 63, 86

Kuret, N. 11, 39, 40, 41, 44, 45, 47, 49, 50,
51, 55, 60, 61, 62, 63

L

ljudska religioznost 11, 12, 57, 79, 87, 89, 90

Logar, T. 29

Luckmann, T. 91, 92

M

Maister, H. 12, 73, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
86

Matičeto, M. 12, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 79,
80, 81, 82, 83, 84, 85, 86

miklavževanje 57, 58

Minnich, R. 11, 14, 15, 17, 19, 22, 91

molitveni obrazec 11, 15, 27, 87, 94

N

Nečak Lük, A. 15, 19

O

obred 11, 12, 15, 19, 31, 34, 42, 50, 59, 76,
79, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94,
95, 97

obredno umivanje in zavijanje pokojniko-
ve lobanje v prt 11, 12, 71, 73, 75, 76,
77, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 92, 97

obredne prakse 39

Otto, R. 93

P

planina 42, 51

postavljanje *maje* 'mlaja' 49

prajtelj 'butara' 41, 42, 51

praznično leto 11, 39, 76

praznik 31, 36, 39, 41, 52, 55, 58, 59, 88

procesija 42, 45, 47, 48, 56, 91

pustovanje
pokopavanje pusta 40

pušeljš 53, 54, 55

R

Ramovš 29

Rimskokatoliška cerkev 12

romanje 56, 89, 91

S

Schneeweis 12

Smolik, M. 87

Steinicke 13

Š

Stranj 13

šajbanje 'metanje šib' 50

Šarf, F. 77

šartelj 'šarkelj' 45, 70

šega 11, 40, 42, 48, 51, 58, 61, 63, 67, 86

šege ob smrti 67

Škiljan, D. 15

Šumi, I. 17, 26

Šumi, I. – Venosi, S. 17, 31, 34, 35, 36

T

tradicija 19

V

vaški patron 'župnijski zavetnik' 31

večna luč 52

velika noč
božji grob 42, 44

cvetna nedelja 41, 91
post 44
roglanje 42, 44
tručanje ajc 'razbijanje pirhov' 45
velika nedelja 42, 45
velika sobota 40, 42, 44, 45, 47
veliki četrtek 42, 88
veliki petek 42, 44
veliki ponedeljek 42, 45
veliki teden 42
žegen 'blagoslov jedi' 42, 45
Venosi, S. 15, 17, 21
verne duše 52
vsi sveti 51, 52

Z

zakoni

Zakon 38 o celostni zaščiti Slovencev v Italiji (Zakon 38/2001) 17

Zakon 482 o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin na ozemlju Republike Italije (Zakon 482/1999) 17, 24

Ž

žegen, žegnanje 'vaški praznik' 48, 49, 52, 53, 54, 55, 91

10 SUMMARY

POPULAR PIETY IN THE CANALE VALLEY: THE SKULL THAT IS WASHED AND WRAPPED IN CLOTH

The monograph *Popular Piety in the Canale Valley: The Skull That Is Washed and Wrapped in Cloth* illustrates the festive year of Slovenes in the Canale Valley from the perspective of current ritualistic practices (still in use today). The identifying elements of the Slovenian linguistic community are recognizable in the implementation of various (popular) religious practices by the local population. The author presents the rituals (with selected prayer formulas), described as an integral part of their life by Slovenian-speaking informants - all of whom are indigenous, native people of the Canale Valley - that was described, from the point of view of experts in the fields (e.g. Kuret 1989) as typical of the Slovenian community in general.

Popular Piety in the Canale Valley: The Skull That Is Washed and Wrapped in Cloth first delivers a brief geographical and historical description of the Canale Valley, with an emphasis on the life and level of organization of the Slovenian language community. The text focuses especially on the review of the history of teaching the Slovenian language as an important identifiable element of the local Slovenian language community. The villages Ukve, Žabnice and Ovčja vas are examined, which once had the largest native Slovenian-speaking population and where the ritual of washing and wrapping a skull in cloth was recorded.

The presentation of the local festive year confirms the presence of rituals and customs, typical of the wider Slovenian language community, such as Carnival festivities and the Burial of "Pust", Easter rituals (preparation of the *prajtelj* or "butara" (bundle) for Palm Sunday, setting up and guarding the Holy Sepulchre, Holy Saturday and the *žegen* "blessing of the food" *tručanje ajc* or "breaking of the eggs" on Holy Monday), processions, boys' festivity and setting up the *maja* in Žabnice, village *žegnanja* "village holidays" (Ukve, Žabnice), *kriās* "*ivanje* - St. John's Day - bonfire day" (lighting bonfires, *šajbanje* "throwing wands"), driving cattle to the mountain pasture, the pilgrimage to Višarje, All Saints Day and All Souls' Day (lighting of the eternal light), Saint Nicholas' Day, and *kaledwanje* "caroling" (*šapanje* "singing carols", *brina* "a pine bouquet, about 50 cm in height, decorated as a Christmas tree, which has

a red heart made of cloth attached in the middle that is covered with sewn-on coins, holy objects and badges”). The author then presents the farewell to the deceased, as one of the life-cycle traditions, both from the perspective of popular piety and of the Roman Catholic Church, whose historical presence in the area of the Canale Valley has a significant impact on the festive year and the daily life of the locals.

Based on ethnographic research carried out to date (Matičetov 1955: 231-254, Maister 1975: 238-247) and the data acquired through guided interviews conducted with local people from Ukve, Ovčja vas in Žabnice in 1998 and 2013, the monograph continues with a comparative presentation of the ritualistic washing and wrapping of skulls in cloth, as it is preserved in the memories of the local population.

The field survey conducted in 1997 and a review of the materials in 2013 confirmed that the ritual was preserved in the area of the Canale Valley until the end of the twentieth century. The key informants for the baseline research, both participants in ritualistic acts in their respective villages, were two locals from Ukve and Ovčja vas. The survey in 2013 also confirmed Gasparini’s data (in: Matičetov 1955: 232), according to which the rite was also performed in Žabnice.

According to Matičetov (1955: 231), it is “a special custom that is performed among the Slovene population when bodies are exhumed and moved. It consists in cleaning the skull, wrapping it in a cloth and placing it back into the grave next to a new corpse.” Records of the presence of such rituals in Croatia, Serbia, Bulgaria and Macedonia are proof of the connection of this ritual washing and wrapping of skulls in cloth with the wider South Slavic area (Schneeweis 1935; Gasparini 1955; Matičetov 1955; Maister 1975; Tolstaja 1999), while recent research (Kajkovski 2014) confirm that cult of the skull was worshipped by all neighboring South Slavic nations, as early as in the early Middle Ages.

The exclusivity of having knowledge of and performing such ritualistic practices in the Canale Valley suggests that this is an important identifying (and connecting) element of the local Slovenian community, because only recognized members of the Slovenian native community in the valley were the recipients of all of its knowledge and practices. Representatives from other language communities even had to pay in order to have these ritualistic acts performed for them. The taboo status of the subject and its sanctity are also reflected in the linguistic features of the collected material: for example, the informants never refer to a ritual by its name, but consistently use the pronoun *this* in the interviews.

The monograph concludes with an ethnographic interpretation of the ritual of washing and wrapping a skull in cloth, an interpretation of popular piety from the perspective of the Roman Catholic Church and a reflection on the possible sociological interpretation of the phenomenon of the “skull that is washed and wrapped in cloth”.

Nataša Gliha Komac je sodelavka Leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Je članica znanstvenega sveta Slovenskega raziskovalnega inštituta v Italiji in predsednica Slovenskega kulturnega središča Planika Kanalska dolina. Posveča se raziskovanju slovenskega jezika na jezikovno mešanih območjih, vprašanjem njegovega razvijanja in ohranjanja na robovih slovenskega etničnega ozemlja ter vprašanjem standardizacije, normativnosti in zvrstnosti slovenskega jezika. Napisala je znanstveni monografiji *Na meji, med jeziki in kulturami* (2002) in *Slovenščina med jeziki Kanalske doline* (2009, 2011), bila soavtorica strokovne monografije *O slovenskem jeziku / On slovene* (2007, 2008), kot avtorica oz. urednica pa je sodelovala pri zborniku *Ovčja vas in njena slovenska govorica / Valbruna e la sua parlata slovena* (2005).

Monografija Nataše Gliha Komac *Ljudska religioznost v Kanalski dolini: o umiti in v prt zaviti lobanji* je zasnovana kot kolaž, nastal z uokvirjanjem osrednje podobe – starodavnega posmrtnega obreda umivanja lobanje, ki se je do sodobnosti ohranil na robovih južnoslovenskega prostora. Avtorica je od konca 90. let prejšnjega stoletja opazovala njegovo opuščanje v Kanalski dolini, pri tem pa odstirala tabuizirane, izgublajoče se, zunanjemu opazovalcu navadno popolnoma nedostopne pomene, ki jih je nekoč obred imel za tamkajšnjo slovensko skupnost. Pojav je umestila v čas in prostor, orisala položaj slovenstva in slovenskega jezika v zapletenih medjezikovnih in medkulturnih razmerjih ter ponazorila povezovalno vlogo ljudskoreligioznega obredja skozi praznično leto. Interpretacijo obreda je izpeljala z etnološkega in sociološkega vidika in s tem načela razmislek o njegovem univerzalnem sporočilu.

Karmen Kenda-Jež

29 €

